

R. RÄGO

KODANIKUÕPETUS

KESKKOOLILE

TEINE TRÜKK

K./Ü. „LOODUS“

TARTU, 1926

Seadused ja määrused maareformi teostamiseks.

Kõige uuemate muudatustega, täiendustega ja Riigikohtu seletustega.

Kokku seadnud

J. Valge

Riigikohtu administratiiv-osakonna sekretär

Asutava Kogu poolt 10. oktoobril 1919. a. vastuvõetud Maaseadus on tähtsamaks sündmuseks eesti rahva elus: selle seaduse läbi alles saab suurem osa töötavast rahvast omale kindla elualuse. Ajaloo käik oli meil loonud seesuguse olukorra, et maa, mis meie rahva pea-töölalaks oli ja tulevikus veel rohkem saab olema, väikese-arvulise eesõigustatud kihi eravaranduseks oli saanud, kes oma eesõigustatud seisukorda selleks tarvitas, et suuremat hulka rahva töö- ja vaevasaadustest omale võtta. Maa-seadus alles võimaldab, et põlluharija oma töövilja ka omale saab. Kuna Maaseadus on meie Asutava Kogu esimene suurem seadusandlik töö ja tema kiires korras ning iseäranis rasketes oludes välja töötati, siis ei olnud võimalik seaduses eneses kõiki tarvilisi korraldusi ette näha: Maaseadus sead s üldise põhimõtte üles, selle teostamine jäi vabariigi valitsuse hooleks; pärast rahulepingut tuli veel seadust täiendada rahulepingu põhjal Eesti vabariigi külge liitunud maaala suhtes. Kiires korras väljatöötatud Maareformi Teostamise Määrused nõudsid varssi uusi täiendusi ja muutusi, mida aastate jooksul õige rohkesti on ilmunud. Tegelikus elus on äärmiselt raske kindlaks teha, missugused määrused on praegusel silmapilgul maksvad; peale selle on meie riigikorra järele ametivõimude tegevus kohtute kontrolli all, kelle kompetentse seaduse-seletuse ja otsuse alla kõik peavad heituma ja kes lõplikult kindlaks määravad, kuidas seadust tegelikus elus maksuma tuleb panna. Riigikohtu administratiiv-osakonna sekretär hr. J. Valge on suure hoolega kõik Maaseadusesse puutuvad määrused ja Riigikohtu poolt sel alal tehtud otsused käesolevas raamatus kokku seadnud, mis võimaldab kergesti ülevaadet saada Maaseaduse, tema teostamise ja õige seletamise üle. Maaseaduse tähtsus ei kao veel sellega, kui maa-tagavara maaharijale on välja jaotatud; veel kauaks ajaks tulevikus pakub Maaseadus puhtteaduslikku huvi majandus- ja õigusteaduse uurijatele, ja ka neile on käesolev teos tarviliseks materjali kättejuhatajaks.

Lui Olesk.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetusel Eesti biograafiline leksikon

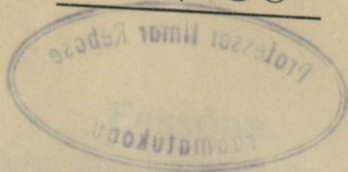
Ilmub 4 vihus à 160 kaheveerulist suur-oktaav lehekülge.

I vihk — Mk. 400.—

II, III ja IV vihud jõuavad müügile 1926. ja 1927. a.

A-4587

R. RÄGO

KODANIKUÕPETUS

KESKKOOLILE

TEINE PARANDATUD JA TÄIENDATUD TRÜKK

Prof. R. RÄGO
1926

K./Ü. „LOODUS“

TARTU, 1926

K.-Ü. „Loodus’e“ keeleline korrektor M. Bekker.

Handwritten signature and initials, possibly "M. Bekker".

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

Handwritten number: 0.42742717

K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus.

Eessõna.

Seletuskiri algkooli kodanikuõpetuse õppekavale määrab õppeaine ülesande järgmiselt: „Uus õppeaine peab andma õpilasele pildi ühiskondlikust elust, peab õpetama teda orienteeruma keerulises ühingute labürindis ja lõpuks teda tutvustama kodaniku õigustega ja kohustega, see on, seadusliku korraga, sest ilma säärase korrata on iga ühingu olemasolu võimatu. Kuid selle õpetusliku küljega ei ole kaugeltki tähendatud kõik kodanikuteaduse kui algkooli õppeaine ülesanded. Kooli ülesanne on kasvatada väärtuslikke kodanikke; kodaniku kasvatamisel seisab esimesel kohal aga tahtejõu, iseloomu kasvatamine.“ Mis öeldud algkooli kohta, on üldistes joontes maksev ka keskkooli kohta. Moodustab ju kodanikuõpetus keskkoolis sisuliselt kõrgema kontsentril algkoolile. Keskkool süvendab ja laiendab seda, millele alus pandud algkoolis.

Raamatu teises trükis ei ole süsteemis ettevõetud olulisi muudatusi. On katsutud anda õpilasele hädatarvilik kompleks teadmisi, ühes sellega on jõudumööda märgitud ka rida üld-, ilmavaatelist küsimusi. Vähendada õpperaamatu praktilist osa ja suurendada teda üldküsimuste käsitlemisega ei pea autor otstarbekohaseks. See oleks võimalik siis, kui keskkooli lõppklassid oleksid ühiskondlik-politilistes küsimustes rohkem ette valmistatud, kui õpilased oleksid järjekindlalt lugenud ja loeksid politilist ajakirjandust. Seda aga õpilaselt nõuda ei saa ja selle tagajärjel puudub enamal jaol õpilastest, kes kodanikuõpetust hakkavad õppima, elementaarsemad teadmised riigi ja tema elundite tegevusest. Ja kui need teadmised puuduvad, siis ei saa ju tõsist juttu olla politilis-ilmavaatelistest küsimustest. Nendest arusaamiseks puudub vajalik ettevalmistus. Õpperaamat tahab kõige pealt anda miinimumi, mida õpilasel on tarvis teada. On loomulik, et õpetaja ei lepi nende teadmiste pakumisega, vaid vastavalt klassi arenemisele kord rohkem, teine kord vähem üldküsimusi päevakorraks toob. Autori arvates on seda kõige otstarbekohasem teha hästi valitud õpilaste klassireferaatidega.

Tartus, 15. juulil
1926. a.

Autor.

1. peatükk.

Ühinemise vajadus. Ühinemismvormid. Korra tarvilikkus.

Vaadeldes oma lähemat ja kaugemat ümbrust näeme, et kuskil pole leida inimest, kes elaks eraldatud teistest, üksildasena. Sedasama võime tõsitada ka selle ajaloolise mineviku kohta, mille üle teadusel on andmed olemas. Ikka on inimene läbikäimises teiste omasugustega, ikka seovad teda ta naabritega ühed või teised ühiskondlikud sidemed. Sellepärast nimetataksegi inimest „ühiskondlikuks loomaks“. Teisiti ei saagi olla, sest inimesel on rida tarvidusi — kehalisi ja vaimlisi. Neid ei suuda ta rahuldada, teotseades üksinda, lahus oma naabritest, väljaspool ühiskondlikku elu. Juba inimese kasvamine ja kasvatamine nõuab kindlat korraldust. Väetina sünnib inimene ilma. Terve aastakümne on ta võimetu omale ülespidamist, kehakatet ja peavarju muretsema. Selle aja vältusel tarvitab ta täieliselt teiste abi ja hoolt. Ei ole mõeldav, et seda hoolt suudaksid kanda juhuslikud ümberolijad. Peab olema püsiv korraldus, mis lapse eest hoolitsemise kestvalt oma ülesandeks on teinud. Säherdune on perekond — vanem ühinemismvorm — mehe, naise ja laste ühing.

Mida madalamal järjel seisab inimene kultuuriliselt, seda vähem on tarvidusi. Tõusev kultuur, tõusevad tarvidused, sellega ühes vajadus tihedama ühiskondliku elu järele.

Tuletame meelde oma kodumaa elu 50—60 aasta eest. Rõhuv enamus elanikkudest elas maal. Elatati ennast põllutööst. Toituti saadustega, mida andis põld. Rõivastuti rõivastega, mida ise valmistati oma linadest ja villadest. Tarvisminevad tööriistad sepitseti enesele ise või lasti teha küla ametmeestel. Mõni kord aastas sõideti hobusel linna, et ülejäänud põllusaadusi ära müüa ja asemele osta tarvisminevat rauda, raud-tööriistu, soola jne. Puudusid hari-duslikud seltsid, ühistegelised ettevõtted.

Seame selle kõrvale praeguse aja. Linnad on jõudsasti kasvunud. Maa ja linna vahel on alatine ühendus. Põllumehe lauakt leiame toitu, mis pärit teistest maajagudest. Põllumees rõivastub riidega, mis valmistatud vabrikuis puuvillast ja villadest, mis kaugelt kohale toodud. Aasal ja väljal töötavad Ameerika põllutöö-masinad. Külas teotsevad tarvitajate-, piima-, rehepeksu-, laenu- ja hoiu- ja hulk teisi ühinguid, nende kõrval haridus-, põllumeeste-, tuletõrje-seltsid jne. Sagedasti on põllumees ise lõpetanud kutsekooli. Lapsed käivad alg-, kesk- ja kõrgemais koolides. Lõpuks on meil oma riik, mille juhtimisest kõik täisealised kodanikud osa võtavad.

Neid saavutusi on võimaldanud meie isade ja esi-isade korraldatud ühistöö. Oli neil tekkinud uus tarvidus ja olid nad jõudnud arusaamisele, et seda saab rahuldada ainult ühisel jõul ühise töö läbi, siis ühinesid nad selle sihi saavutamiseks. Nii on tekkinud kõik meie rehepeksu-, tarvitajate- ja piimaühingud ja hariduslikud ühis-ettevõtted.

Nii on lugu igal pool. Kultuuri tõusmisega kasvab inimeste vahel ühistöö. Järjest suurenev tarviduste hulk kihutab inimesi asutama ikka uusi ühinguid ehk organisatsioone. Organisatsioonide arv kasvab. Nende piirid laienevad. Nad kisuvad enesega kaasa ikka suurema ja suurema arvu inimesi. Meie aja organisatsioonid ei lepi enam oma rahvuse või riigi rajadega. Nad ulatuvad kaugeemale, omandades rahvaste ja riikide vahelise iseloomu. Meie aja inimene on sellepärast seotud tuhandete niitidega oma ja välismaa kodanikkudega. Sellepärast on arusaadav, et meile pole mitte ükskõik, kuidas naabrusemaal elatakse, vaid selle maa õnn ja õnnetused annavad ka meile ennast tunda. Kogu inimkond liigub ühinemise tähe all. Seda käiku takistada või seisma panna tähendaks tõket teha kultuurilisele arenemisele.

Ühinemismvormid ehk lühemalt ühingud on mitmekesised, nii sama mitmekesised, kui elu ise. Üldiselt võib neid jagada kahte suurde liiki. Esimesse käivad ühingud, millesse kuulumine ei sõltu (olene) meie tahtmisest, teise liiki — need ühingud, millesse kuulumine sõltub asutajate vabast soovist. Esimese liigi moodustavad: perekond, rahvus, riik. Mis perekond on, sellest oli juttu eespool. Rahvuseks nimetatakse kogu inimesi, kes ühise saatuse mõjul on seotud ühise rahvusliku iseloomuga. Enamasti räägivad ühise rahvuse liikmed üht ja sama keelt. Näiteks prantslased, inglased, soomlased. Perekonda ja rahvusesse kuulumise määrab sündimine, riikkondsusesse kuulumine — sündimine ehk vastavasse riikkondsusesse vastuvõtmine. Teise liigi ühingute asutamine oleneb asutajate vabast tahtmisest, samuti liikmeks olemise vältus ja väljaastumine. Need ühingud jagunevad oma ülesannete järele teaduslikeks, hariduslikeks, usulisteks, ärilisteks ühinguiks jne.

Ühiskondlik elu on ainult siis võimalik, kui üksikud ühingu liikmed omavahelises läbikäimises korda peavad. Ühingu siht on ju ühisel jõul seda kätte saada, mis üksikul võimatu. Seks peavad kõik ühingu liikmed ühiselt ülesseatud sihile kaasa aitama; kui osa sellest kõrvale hoidub, kohused teiste kanda jätab, siis tekib liikmete vahel lahkeli ja ühingu olemist ähvardab lagunemine.

Et ühiskondlikus elus korda pidada, seks on elu loonud üldised käsud või normid, mis määravad, kuidas inimesed üksteise vastu peavad üles astuma ja üksteisega koos elama. Tähtsamad neist normidest on kõlblised ja õiguslikud normid. Kõlbluse all mõistame meie vastava aja arusaamist heast ja kurjast. Inimesed peavad tegema, mis hea, ja hoiduma sellest, mis halb. Eksib inimene kõlbluse või kõlbluse käskude vastu, siis kutsub ta ümbruses enese vastu pahameele esile. Muud tagajärge seesugusel teol ei ole.

Kui ühiskonnas oleksid valitsevad ainult kõlblised normid, siis ei oleks kindlustust, et kord valitseks, sest leiduks ikka osa inimesi, kes järjekindlalt kurja teevad ja ümbruse pahameelest ei hooli. Viimase mõju on säärasesse inimesesse liiga väike. Peavad olema tugevamad normid. Ja need on õiguslikud normid. Õigus piirab üksiku inimese vabadust teiste huvides. Õiguslikud normid on riigi loodud. Nad on sunduslikud kõigile riigi piirides elavaile inimestele ja nende täitmise järele valvab riik. Kes ei täida, seda sunnib riik neid täitma.

Õiguse ja kõlbluse normid võivad sagedasti ühte langeda, näiteks keelavad mõlemad tapmist. Ometi on teo tagajärjed mõlemil kordadel isesugused. Kõlbluse normid mõistavad tapmist ainult hukka, seltskond avaldab tapjale pahameelt. Õiguse normid asestavad tapja aga kohtu ette ja karistavad teda.

2. peatükk.

Riik.

Præguse aja ühinemismvormidest kõige tugevam ja tähtsam on riik. Riigiks nimetame meie kogu inimesi, kes elavad kindlal maa-alal ja on seotud ühise kõrgema võimuga. Riigi olemasolemiseks on seega tarvis kolme elementi, ja nimelt: rahvast, maa-alala ja kõrgemat võimu. On need tingimused olemas, siis on meil tegemist riikliku organisatsiooniga. Ka teistel ühingutel on oma liikmed, oma maa-alala ja võim. Aga suur on vahe riigi ja teiste ühiskondlikkude organisatsioonide vahel. Kõige pealt rahvas. Riigi liikmeid nimetatakse riigi alamaiks ja riigi kodanikkudeks. Esimene nimetus on omane niisugusele riigivormile, mis peajasjalikult tunneb ainult riigiliikme kohuseid riigi vastu, selle liikme õigusi aga vähe puudutab. Teine nimetus — riigi kodanik — on omane praegusaja õiguslikkudele riikidele, s. t. niisugustele riikidele, kes seadusandlikul teel ära määravad riigiliikme kohused riigi vastu, kuid ühtlasi ka õigused, mille täitmist liige võib riigilt nõuda. Täpsamalt räägime õiguslikust riigist alamal. Tulevikus tarvitame riigiliikme tähendamiseks mõistet kodanik.

Riik kuulub nende ühingute hulka, millesse kuulumine ei olene meie tahtmisest. Mõne haridus- või põllumeeste-seltsi liikmeks võib kodanik igal ajal astuda ja sealt igal ajal lahkuda. Riigiga ei saa seda teha. Paljudes ühingutes võib kodanik olla korruga. Näiteks ta võib olla ühel ajal tuletõrje-, spordi- ja teiste seltside liige. Mitme riigi kodanik ei või aga korruga olla. Säärased kitsendused on arusaadavad. Riigil on mitmekesised ülesanded. Nende teostamisel tekivad rasked silmapilgud. Näiteks pannakse kodanikkudele rasked maksud peale või kutsutakse nad sõja kartusel väeteenistusse. Oleks riigist lahkumine vabatahtlik, siis astuksid ras-

ketel minutitel paljud riigi kodanikkude hulgast välja. Ja sellega langeks riik väljapääsmatusse seisukorda.

Riigi kodanikuks saab kahel teel, sündimise ja vastuvõtmise kaudu. Esimene tähendab seda, et laps loetakse selle riigi kodanikuks ehk sesse riikkondsusesse, millesse kuulub isa. Riikkondsus tähendab kuuluvust ühe või teise riigi kodanikkude hulka. Riigi kodanikuks vastuvõtmiseks ehk naturalisatsiooniks nimetatakse kodaniku ühe riigi riikkondsusest lahkumist ja teise astumist. Meie seaduste järele võib kodanik Eesti riikkondsusest lahkuda ainult siseministri loal. Teeb ta seda ilma selleta ja tabatakse teda pärast Vabariigi piirides, siis karistatakse teda kui kurjategijat. Soovib välismaalane astuda Eesti riikkondsusesse, siis peab ta sellekohase sooviavalduse esitama siseministrile, kes küsimuse lõplikult otsustab. Välismaalastelt nõutakse eesti keele oskamist ja vähemalt kaheaastast elamist Eesti Vabariigi piirides. Iseärate teenuste puhul on siseministrile õigus antud neist nõudeist erandeid teha.

Isesugusesse seisukorda on asetatud abiellu astujad naisterahvad. Nemad loetakse automaatselt selle riigi riikkondsusesse, millesse kuulub mees.

Riigil on oma kindel maa-ala. Osa sellest maa-alast võib olla riigi omandus, näit. riigi metsad. Osa võib eraisikute omandus olla. Kõik kodanikud, kes riigi maa-alal elutsevad, peavad selle riigi korralduste alla painduma — ükskõik, kas kodanik kuulub oma riikkondsusesse või on ta pärit võõrsilt. Erand on tehtud välisriikide diplomaatilistele esindajaile. Saadab seesugune välisriigi esindaja Eestis kuriteo korda, siis ei mõista tema üle kohut Eesti kohtud, vaid selle esindaja omamaa kohtud. Samuti on erand tehtud võõramaalastele sõjateenistuse suhtes. Neid ei saa võõras riik sundida oma väes teenima. Selle eest ei ole võõramaalasel võõras riigis ka poliitilisi õigusi. Näiteks ei saa võõrast riikkondsusest isikud Eestis osa võtta Riigikogu ega omavalitsuse-asutiste valimistest.

Kolmandaks riigi elemendiks on riigi võim. Ta on kõige kõrgem ja piiramata. See tähendab, et riigi piirides ei ole teist võimu, mis oleks riigi võimuga üheväärtiline või temast kõrgem. Kõik teised võimud peavad ennast painutama riigi võimu alla. Riigi võim on ühtlasi piiramata, s. t. ei ole asutust, kes temale piirid ette tõmbaks ja ära määraks, missuguseid seadusi riik võib anda ja missuguseid kitsendusi kodanikkude suhtes maksta panna. Väliselt avaldub riigi kõrgem võim selles, et ükski võõras riik ei tohi ennast teise riigi sisemistesse asjadesse segada. Igaüks on oma rajades peremees. Peaks mõni riik teiste sisemistesse asjadesse segama, siis võib see tegu suuri riikidevahelisi sekeldusi ellu kutsuda, mis sagedasti kuni sõjariistus kokkupõrgeteni võivad viia.

Olgu ühing missugune tahes, kui ta sisaldab nimetatud kolme elementi, siis on meil tegemist riigiga.

Kunas riiklik korraldus maakeral on tekkinud, ei või keegi ütelda. Ajalugu räägib ikka riikidest. Võib arvata,

et kindlasti ei saagi aega ära määrata, kunas esimene riik tekkis. See protsess on olnud aeglane. Võitluses oma naabritega on üksikud suguharud tähele pannud, et võitlus on seda edukam, mida kindlam on korraldus. Võitluse ajaks pannakse suguharu või teise rühma etteotsa kas kõige kogenum, vanem või julgem kaaslane. Alguses on seesugune pealik ajutine, ainult võitluse ajaks. Aegamööda märgatakse, et ka rahuajal on hea, kui on üks, kelle sõna teised peavad kuulma, kes korda hoiab. Võib olla, et samale pealikule usaldatakse ka rahuaja juhatamine. Säärane pealik, kui teistest väljapaistvam, koondab oma kätte kord-korralt suurema võimu. Ja kui seesugune suguharu või rühm kord on püsima jäänud kindlaisesse piiridesse, kui pealiku võim neis piirides on tõusnud kõige kõrgemaks võimuks, siis olemegi jõudnud primitiivse riigini. Sellel, kuidaviisi esimese riigi tekkimislugu just oli, ei ole suurt tegelikku väärtust. Palju tähtsam on see, kuidas riigid praegusel ajal tekivad.

Käesoleval ajal võib riik tekkida kolmel viisil: 1) riiki võib asutada inimeste rühm teatud maa-alal, mis pole siitamaani ühegi riigi võimuses; 2) riik võib tekkida lepingu põhjal; 3) riik võib tekkida vastuhakkamise läbi.

Esimene võimalus on sellel korral, kui leidub rühm kodanikke, kes leiavad maakeral maa-ala, mis pole veel ühegi riigi võimuses, ja loovad seal korralduse, mis vastab riigi tunnismärkidele.

Teine võimalus on sellel korral, kui kaks või rohkem iseseisvat riiki ühinevad üheks riigiks, kokkuleppe põhjal. Näitena ajaloost võib olla Austria ja Ungari ühinemine 1867. aastal.

Kolmas võimalus on kõige sagedam. Nimelt tõstab mõni riigiosa oma riigi vastu mässu ja lõob enese vägivaldselt sellest lahku. Nii tekkisid XVIII a. s. Põhja-Ameerika Ühendriigid, kes Inglismaast lahku lõobusid. Samuti on tekkinud kõik Vene piiririigid, nendega ühes Eesti, kes 1917. ja 1918. a. end Venemaa lahti löid.

Riigi tekkimiseks ei ole muud tarvis, kui et tal oleksid oma maa-ala, rahvas ja riiklik võim. Et aga rahvusvaheliselt teiste riikidega läbikäimises olla ja teotseda teistega kui üheõiguslik, seks on tarvis, et teised riigid uuesti tekkinud riiki tunnustaksid. Nii tunnustasid Eesti Vabariiki Venemaa Nõukogude Vabariik ja Soome 1920. a., liitriigid aga 1921. aastal.

Mis on riigi ülesanne? Selle peale ei saa täpsalt vastata. Vanaaja riigil on olnud teised ülesanded kui keskaja ja praeguse aja riigil. Meie aja riikidel on jälle omakord lahkuminevad ülesanded. Ühel on neid rohkem, teisel vähem. Üldiselt võib ütelda, et vanaaja riigi ülesanne oli kaitse välise ja sisemise vaenlase vastu. Välise vaenlase all mõisteti naaberriike ja suguharusid, kes ähvardasid riigialamate elu ja varandust. Kaitseks välise vaenlase vastu asutati sõjavägi. Riik kui tugev korraldus suutis tarviliku arvu sõjamehi välja saata ja neid rahuldavalt varustada. Sisemise vaenlase all mõisteti kurjategijaid, kes maksvale rahule olid hädaohtlikud. Nende vastu võitlemiseks seadis riik sellekohased ametnikud ja asutas kohtud. Aegamööda kasvab riigi ülesannete hulk. Peale

välise ja sisemise kaitse hakkab riik ajama oma tulunduspoliitikat, s. t. ta annab seadusi välja, mis puudutavad riigialamate tegevust põllutöös, tööstuses, kaubanduses. Sellega käsikäes käib riigi hoolitsemine oma kodanikkude liikumisvõimaluse eest. Riik ehitab tarvilikud teed. Neile ülesandele järgnevad kultuurilised ja sotsiaalpoliitilised, s. t. riik asutab koole, teaduseasutusi, muuseume ja annab seadusi välja, mis korraldavad tööandjate ja töötajate vahekordi. Missugused on moodsa riigi ülesanded, seda näeme edaspidi, kui tutvume oma riigi tegevusega.

Kas on riiki tarvis? Seda küsimust oleks asjata üles seada, sest on ju terve maakera kaetud riikidega, kui ei oleks inimesi, kes on teisel arvamisel. Nimelt eitavad anarhismiõpetuse poolehoidjad, n. n. anarhistid, riikliku organisatsiooni tarvilikkust. Nemad seletavad: kultuuri ülesanne on välja arendada omapärast, iseseisvat ja tugevat isikut. Kõik, mis seda takistab, on tarvis kõrvaldada. Tähtsam takistajaist on riik. Riik annab välja seadusi, teeb korraldusi ja sunnib kodanikke neid täitma, küsimata, kas kodanik seda tahab või mitte. See olevat vägivald ja takistavat isiku omapärast arenemist. Sellepärast olevat tarvis riik hävitada. Riigi asemele seavad anarhistid vabal kokkuleppel tekkinud rühmad, kes omavahel astuvad lepingusse ja moodustavad niiviisi suuremad üksused ühiste ülesannete täitmiseks.

Kuigi mõnel korral riigi sundus tundub kodanikule valusana, ei saa ometi ette kujutada, et me praegusel ajal või ka lähemas tulevikus saaksime elada ilma sunduseta ja riigita. Inimene on oma loomu poolest omakasu-püüdja. Sagedasti katsub ta teise kulul elada. Seda takistada võib ainult sunduslikul teel tugeva riigivõimu läbi. Ei saa kõiki inimesi niipea seesuguse arusaamiseni kasvatada, kus nendel nende kohused ja õigused selged oleksid ja nad täpsalt neid täidaksid. Peale selle peame arvama, et igal ajal, ka kõige kõrgema kultuurilise arenemise astmel leidub ikka kodanikke, kes oma kohuseid ei täida. Riik, kui organism, ei või mitte lubada, et üks tema liige oma kohust ei täida ja sellega teevet organismi käiku takistab. Riigil on õigus ja kohus korda jalule seada ja seks tarvitab ta, kui muu ei aita, sundust. Iseenesest mõista on meie püüd sinnapoole, et arusaajaid kodanikke kasvatada. Mida rohkem neid riigis, seda kergem on seal korda pidada.

Riigi tegelus jaguneb kolme ossa: seadusandlus, seaduste täitmine ja kohtumõistmine. Iga tegelust juhivad oma asutused. Nii siis jagunevad riigi asutised seadusandlikeks, valitsemis- ja kohtuasutisteks.

3. peatükk.

Mitmesugused riigivormid.

Tähtsamad riigivormid on: piiramata ainuvalitsus ehk absoluutne monarhia, piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline

monarhia, esinduslik vabariik (republiik) ja vahenditu vabariik ehk rahva-vabariik.

Piiramata ainuvalitsus on riigivorm, kus kõik riigi võim on koondatud ühe isiku kätte. See isik on kuningas, kes oma trooni pärib ja eluaeg valitseb. Tema kätes on kõik kolm riigi tegevuse ala, nimelt seadusandlus, seaduste täitmine ja kohus. See ei tähenda, et ta ise pruugiks kõigil neil aladel isiklikult tegev olla. Ei, sellest peab nii aru saama, et kuningas nimetab ametnikud, kes seadusi annavad, kes valitsevad või seadusi ellu viivad, ja kohtunikud, kes kohut mõistavad. Ametnikud püsivad oma kohtadel niikaua, kuni seda soovib kuningas. Ei ole kuningale ametniku tegevus enam meeltemööda, siis laseb ta ametniku lahti ja nimetab uue, kes ta soove täpisealt täidab. On ametnikud kuninga nimel ja tahtmisel annud seadused, siis on need kohustavad küll riigi alamaile, aga mitte kuningale enesele. Kuningas võib iga alamat ühel või teisel juhtumisel seaduse täitmisest vabastada, sellega alamaile lubada maksva seaduse vastu toimetada. Rahval ei ole mingisugust õigust riigi juhtimisest osa võtta ega kaasa rääkida. Rahvas peab kuulama ametnikkude käsku, viimased omakorda kuninga käsku. Riikliku tegeluse lõppallikas on sellega kuninga isik, kelle võim on piiramata.

Säärast riigivormi ei tunne Euroopa praegusel ajal. Viimsed absoluutsed monarhiad olid Euroopas Vene ja Türgi riik. Venemaal kaotati piiramata ainuvalitsuslik kord 1905. aasta 17. oktoobri manifestiga ja asemele seati piiratud ainuvalitsus, mis kestis kuni 1917. a. veebruarirevolutsioonini.

Piiratud ainuvalitsus ehk konstitutsiooniline monarhia on riigivorm, kus riigi eesotsas seisab küll trooni pärib kuningas, kuid tema võimu piiravad rahva valitud esindajad, kes moodustavad parlamendi. Konstitutsioonilise monarhia ehitus on palju keerulisem kui absoluutse monarhia oma. Vaatleme, kuidas kujuneb selles riigivormis seadusandlus, valitsemine ja kohtumõistmine.

Seadusandlusest võtavad osa kuningas ja parlament. Parlament sisaldab eneses, nagu öeldud, rahvaesindajaid. Parlamendid on ühe- ja kahekojalised. On nad kahekojalised, siis sisaldavad nad eneses ülem- ja alamkoja. Ülemkoda esindab jõukamaid ja haritumaid kihte, alamkoda laiemaid kihte. Alamkojad on kõik rahva valitavad. Ülemkojad on osalt valitavad, osalt kuninga nimetatavad. Parlamendi tähtsam ülesanne on seaduste andmine ja riigi eelarve määramine. Seadusandluse algatusõigus, s. t. õigus seadusekavasid parlamendile arutamiseks ette panna, on kuningal ja parlamendi liikmel. Ettepanud seadusekava arutab parlament, ta teeb selles muudatusi ja parandusi. Peale kõikkülgeid kaalutlusi pannakse seadusekava parandatud kujul hääletusele, ja kui enamus parlamendi liikmeist sellega on päri, siis loetakse seadusekava vastuvõetuks ning pannakse kuningale ette kinnitamiseks. Kus on ühekojaline parlament, seal on asi lihtne; seal arutab seadusekavasid üks koda. Kus on aga kahekojaline parlament, seal peavad mõlemad kojad

seadusekava poolt olema, s. t. seadusekava redaktsioonis peavad mõlemad kohad ühisele arvamisele tulema. Kuningale võib ette panna ainult üht projekti. Viimasel on keelu- ehk nõndanimetatud veto-õigus, s. t. ta võib ütelda, et pole seadusekavaga nõus ja ei kinnita seda. Niikaua kui aga kuningas seadusekava pole kinnitanud, ei saa see kava seaduseks ja kodanikkudelt ei saa selle täitmist nõuda.

Veto on kaheksugune: täieline ehk absoluutne veto ja edasilükkav ehk suspensiivne veto. Esimene tähendab kuninga kategoorilist õigust seadusekava tagasi lükata, teine aga ainult teatavaks ajaks ja teatavail tingimustel.

Enamal jaol kuningail on absoluutse veto õigus. Üksikuil on suspensiivse veto õigus. Säherduste hulka kuulub Norra kuningas. Ta võib üht ja sama seadusekava ainult kahel korral järgemööda tagasi lükata. Võtavad aga kolm üksteisele järgnevat parlamendi koosseisu seadusekava ühes ja samas redaktsioonis vastu, siis saab see kava peale kolmandat vastuvõtmist seaduseks, kuninga vastu-seisemisest hoolimata. Olgu tähendatud, et Norra parlament valitakse kolmeks aastaks.

Niiviisi näeme, et seadust saab konstitutsioonilises monarhias anda ainult parlament ühes kuningaga. Kumbki neist eraldi ei saa seda teha.

Nimeliselt on valitsemisvõimu või seadustetäitja võimu juhiks kuningas. Tegelikult juhib nüüdsel ajal valitsemist aga ministrite kabinett peaministriga eesotsas. Selle kabineti moodustamisel on kuningal ühe- või teissugune mõju. Ministrite kabinetid on kaheksugused: säherdused, kes poliitilist vastutust kannavad parlamendi ees, ja teised, kes vastutust kannavad ainult kuninga ees. Esimest konstitutsioonilist monarhia liigitust nimetatakse parlamentaarseks monarhiaks, teist dualistlikuks.

Ministeeriumid on riigi keskasutused. Igaühele neist alluvad asjad nende eriala järele üle terve riigi. Iga minister juhib oma alal tema ministeeriumisse puutuvate seaduste elluviimist. Parlamendaarses monarhias kontrollib seda tegevust parlament. Ta võib üksikult ministrilt või kogu ministrite kabinetilt nende tegevuse üle aru pärida ja selle tegevuse kohta oma arvamist avaldada. Kui parlamendi enamus tunnustab ministrite kabineti tegevuse mitte-otstarbekohaseks, siis peab see kabinett kohe lahkuma. Peaminister annab lahkumispalve enese ja oma kaaslaste-ministrite eest ära. Kuningal on kaks teed. Kas võtab lahkumispalve vastu või mitte. Esimesel korral ta peab nimetama uue peaministri nende hulgast, keda toetab parlamendi enamus. See peaminister juba kutsub omale kaaslased teised ministrid, paneb selle nimekirja kuningale ette ja esineb parlamendis oma tegevuskavaga, mille kohta parlament jälle oma seisukoha võtab. Arvab kuningas aga, et rahva enamus on parlamendi seisukoha vastu, s. t. toetab ministeeriumi poliitikat, siis ta ei võta kabineti lahkumispalvet mitte vastu, vaid saadab parlamendi enese laiali ja määrab uued parlamendivalimised.

Parlamentaarsete monarhias ei saa kuningas ja ministrid oma tahtmise järele seadusi ellu viia. Nemad peavad rehkendama rahva esindajate kontrolliga. Euroopa konstitutsioonilises monarhias valitseb parlamentaarne valitsemisviis.

Dualistlikus monarhias nimetab ministrite kabineti kuningas. Selles nimetamises on kuningas vaba. Ministrid püsivad oma kohtadel niikaua, kui seda tahab kuningas. Parlamendi arvustavaid märkusi ei tarvitse need ministrid kuulata. Seesugune ministeerium oli Venemaal 1905. aastast kuni 1917. aastani. Nii mitmel korral mõisteti ministeeriumi tegevus hukka, kuid ministrid püsisid oma kohal.

Kohut mõistab konstitutsioonilises monarhias harilikult iseseisev kohus. Kohtunikud on kuninga nimetatud, vähemalt kõrgemad. Seadus määrab kindlaks, keda kohtunikuks võib nimetada. Oma tegevuses on nad harilikult sõltumatud, s. t. kuningas ega teised riigi ametiasutused ei saa nendele survet avaldada.

Lõpuks peatume veel kuninga isiku võimupiiride juures. Tema tegevus on enam-vähem raamidesse mahutatud. Peale seadusandliku algatus-, veto-, parlamendi laialisaatmise ja ministeeriumi moodustamise õiguse on konstitutsiooniline kuningas sõjavägede ülemjuhataja, ta nimetab riigi kõrgemaid ametnikke, nimetab riigi esindajaid välismaale, võtab vastu välisriikide asemikke, teeb rahvusvahelisi lepinguid — harilikult astuvad lepingud jõusse aga peale parlamendi sellekohast kinnitust —, kuulutab riigis välja erakorralise seisukorra, annab kurjategijaile armu jne. Korraldused, mis kuningas teeb valitsemisajal, peavad peale tema veel selle ministri allkirja kandina, kelle ameti-piirkonda kuulub vastav akt. Oma allkirja andes võtab minister akti sisu eest vastutuse enese peale. Arvab minister, et kuninga korraldus pole seadustega kokkukõlas, siis võib ta keelduda oma allkirja andmast. Ei ole aga aktil, määrusel või korraldusel ministri allkirja, siis ei ole kodanikud kohustatud seda täitma. Säherdune ministri allkiri kannab kontrassignatsiooni nime. — Kuninga isikut ei saa kuritegude eest kohtulikule vastutusele võtta. Ta seisab väljaspool seadust.

Euroopa riikidest on konstitutsioonilised monarhiad: Norra, Rootsi, Taani, Inglismaa, Hollandi, Belgia, Ungari, Lõuna-Slaavia (end. Serbia), Rumeenia, Bulgaaria, Itaalia, Hispaania.

Kolmas tähtsam riigivorm on esinduslik vabariik.

Mis vahe on vabariigi ja monarhia vahel? Monarhia eesotsas seisab trooni päriv eluaegne kuningas, vabariigi eesotsas — kindlaks ajaks valitud president; kuningas seisab väljaspool seadust, teda ei saa tema tegude pärast kohtulikule vastutusele võtta, president vastutab aga oma maa kohtute ees; kuninga võimupiiri ei saa ilma tema enese nõusolekuta piirata, presidendi võimupiiri aga küll.

Kuidas sünnib riiklik tegelus esinduslikus vabariigis? Esinduslik vabariik tuleb väga lähedalt meelde piiratud ainuvalitsust. Tähtsam lahkuminek seisab selles, et esimese eesotsas on valitud president, kelle võimupiir on kuninga omast kitsam. Teise eesotsas

seisab kuningas. Presidendi ametivältus kõigub 1 ja 7 aasta vahel. Seadusekavad määrab kindlaks parlament, kes nad presidendile edasi väljakuulutamiseks annab. Presidendil on ainult suspensiivse veto õigus. Missugused nõuded üks või teine riik selleks üles seab, seda näeme järgmistes peatükkides. Valitsemise või täide-
saatva võimu pea on president, kes ministrite kabineti kujundab. Enamas jaos esinduslike vabariikides on parlamentaarne ministeerium. — Kohut mõistavad iseseisvad, sõltumatud kohtunikud, keda harilikult nimetab president. — Nagu eespool tähendatud, tuleb president kitsendatud võimupiiriga kuningat meelde. Samuti nagu kuningaski, võib ta parlamenti enne tähtaega laiali saata ja uusi valimisi nimetada, kõrgemaid ametnikke nimetada, riiki esindada, saadikuid välisriikidesse läkitada, kurjategijaile armu anda jne. Samuti nagu kuninga, peavad presidendigi korraldused vastava ministri poolt kontrassigneeritud ehk alla kirjutatud olema.

Neljas riigivorm, mida praegu alles harva ette tuleb, on v a h e n d i t u v õ i r a h v a - v a b a r i i k . Puhtal kujul nimetatakse vahendituks vabariigiks säherdust riigivormi, kus puudub parlament ja seadusandlust teostab kogu rahvas rahva-koosolekul. Valitsemist või seaduste eluviimist ja kohtumõistmist toimetavad sama rahva-koosoleku poolt valitud ametnikud. Teadagi on säärane riigivorm mõeldav ainult väga väikestes riikides, kus kodanikkudel võimalus on ühisel koosolekul asju ajada. Puhtakujuline rahva-vabariik on praegu maksmas ainult neljas Šveitsi osariigis.

Peale puhtakujulise vahenditu vabariigi tuntakse rahva-vabariigi nime all veel säherdusi vabariike, kus riigi kodanikkudel õigus on peale parlamendi valimiste otsekohe riigi seadusandlusest ja juhtimisest rahvahääletuse teel osa võtta. Niisugused riigid on Eesti, Läti, Leedu, Saksa ja Šveitsi liitriik.

Vabariiklik kord on järgmistes riikides: Soomes, Lätis, Leedus Poolas, Saksamaal, Prantsusmaal, Šveitsis, Čehho-Slovakkias, Austrias, Kreekas, Põhja-Ameerika Ühendriikides ja Lõuna-Ameerika riikides.

Riigivorm oleneb rahva kultuurilisest tasapinnast. Kus kultuur madal, rahvaharidus nõrgal järjel, kus rahval puudub arusaamine riiklikust elust, seal on võimalik absoluutne monarhia. Selle riigivormi maksvusel seisab riigi juhtimine kuninga ja salkkonna ametnikkude käes, rahval pole sõnagi kaasa rääkida. Rahvas peab seda tegema, mis teda kästakse, olgu see õige või mitte. See riigivõim, mis kuninga sõna ja tahtmise seaduseks teeb, tekitab määratu hulga kuritarvitusi. Niipea kui rahvahulkade seas haridus laiemalt maad on võtnud, ei lepita absoluutse monarhiaga ja kukutatakse ta ühel või teisel teel. Rahvas nõuab õiguslikku riiki. Selle nime all mõistame meie riiki, mille juhtimisest võtab rahvas osa. Rahva osavõttel luuakse seadus. Seadus määrab kindlaks, missugused on kodaniku õigused ja missugused tema kohused. Kodanikult saab ainult seda nõuda, mis seadus käsib. Rohkem ei ole kodanik

kohustatud tegema. Mingisugust omavoli, teotsemist väljaspool seadust, ei või ükski ametnik enesele lubada, ka mitte kõige kõrgemad. Lubab seda enesele keegi, siis teevad erapooletud kohtud seaduse rikkumise kindlaks ja seavad seadusliku korra jalule. Kus riigis säherdune kord valitsemas, seda riiki nimetatakse õiguslikuks riigiks. Õiguslik riik võib olla konstitutsiooniline monarhia ja mõlemad vabariigi vormid.

Ajalugu näitab, et arenemine läheb absoluutse monarhia poolt konstitutsioonilise monarhia poole. On määratu vahe nende kahe riigivormi vahel. Ühes on elanik passiivne, valitsemise objekt, teises — aktiivne, valitsemisest osavõtja. Arenemine ei taha aga peatuma jääda ka konstitutsioonilise monarhia juurde. Rahvas tahab veel lähemalt osa võtta riigi juhtimisest. Seda võimaldab esinduslik vabariik. Olgugi et see riigivorm konstitutsioonilist monarhiat meelde tuletab ja eriti kuninga ja presidendi võimupiirid üksteise sarnased on, ei tohi ometi unustada, et kuningas oma trooni pärib. Tema troonil olemise kohta ei ole rahval midagi ütelda. President on aga valitav ja sellele kohale võib rahvas asetada kõige välja- paistvama ja andekama isiku. Kõige valusamani tundub rahvale riigi välispoliitika ajamine, s. t. läbikäimine võõraste riikidega. Kuningas nimetab selleks riigi esindajad. Kuidas viimased oma asju ajavad, sellest sõltub riigi tulevik. Riigi esindajad võivad asjad viia kuni kokkupõrgeteni kahe riigi vahel. On seisukord niikaugele viidud, siis ei aita enam parlamendi vahelesegamine. Valitud president on kodanikkude soovile palju lähemal kui kuningas ja tema suudab anda rahvale rohkem kindlustust, et ta rahva soove terasemalt tähele paneb kui kuningas.

Viimased aastad on näidanud, et meie aja kodanik ei taha leppida ka esindusliku vabariigiga. Ta läheb nõudeis veel kaugemale ja soovib rahva-vabariiki, mitte küll puhtal kujul, vaid piiratud kujul. Nimelt nõuab ta parlamendi kõrval rahvahääletust. Kodanik ei taha hästi usaldada ka enese poolt teatud ajaks valitud parlamenti, vaid jätab enesele õiguse igal ajal parlamendi tegevusele vahele rääkida, nõudes parlamendi poolt vastuvõetud seaduse rahvahääletusele panemist või vanade seaduste muutmist või kaotamist.

Kokku võttes peab tõsitama, et riigivormid liiguvad ühe isiku valitsemise poolt kogu rahva valitsemise poole.

Siiamaani oli jutt ühest riigivormide jaotusest. Jaotusi on palju. Teine tähtsam jaotus on järgmine. Riigid jaotatakse üksusriigiks ja ühisriigiks. Üksusriik on riik, mis eneses sisaldab üht riiki. Ühisriik aga säherdune, mis koostub mitmest riigist. Ühisriigid jagunevad föderatsioonideks ja unioonideks.

Föderatsioon on ühisriik, koostub osariikidest. Ühisriik on riik, ka osariik on riik. Föderatsiooni põhiseaduses on loendatud alad, mis kuuluvad föderatsiooni või ühisriigi otsustada. Otsused neis küsimustes on sunduslikud kõigile osariikidele. Muud küsimused on osariikide eneste lahendada. Föderatsiooni võimudele kuuluvad harilikult säärased alad, mille korralda-

miseks on suuremaid jõudusid tarvis; need on: sõjavägi, välispolitika, väliskaubandus, toll jne.

Föderatiivne riigikord on Šveitsis, Saksamaal, Austraalias, Uuel Meremaal, Lõuna-Aafrikas, Kaanadas, Põhja-Ameerika Ühendriikides ja Lõuna-Ameerika vabariikides.

Unioon on riigivorm, kus kahel või rohkemal iseseisval riigil on ühine riigipea. Unioon on kaheksugune: personaalne ja reaalne. Esimene on sellel korral, kui mitmel riigil on juhuslikult ühine riigipea. See tuleb sellest, et troonipärija on kohustatud abiellu astuma ainult kuninglikust soost isikutega. Selle tõttu on Euroopa valitsevad sood üksteisega seotud perekonnasidemete kaudu. Sureb ühes riigis kuningas ära, siis võib troonipärimis-seaduse järele lähem troonikandidaat olla teist riiki valitsev kuningas. Viimane saab trooni ja valitseb mõlemas riigis korraga. Neil riikidel ei pruugi mingisuguseid ühiseid asutusi olla peale kuninga isiku. Sureb see kuningas, siis võivad troonid uuesti lahkumiseks minna, kui troonipärimis-seadused neis riigis on lahkuminevad.

Reaalne unioon on sellel korral, kui kahe või rohkema riigi põhiseadustes on ette nähtud, et nendel riikidel on ühine riigipea. Reaalses unioonis olevail riikidel on teatavad ühised asutused. Näiteks oli see nii Austria-Ungaris kuni 1918. aasta revolutsioonini. Seal oli ühine välis-, sõja- ja rahaminister. Praegu ei ole Euroopas ühtki uniooni.

4. peatükk.

Tähtsamate riikide riiklik kord.

Inglismaa. Inglismaa on konstitutsiooniline monarhia. Seadusandlus seisab kuninga ja parlamendi käes. Parlament on kahekojaline. Ülemkoda ehk lordidekoda koostub rõhuvas enamuses peeridest, kes oma isadelt õiguse pärivad ülemkojas istuda. Peeri-seisusesse tõstmise õigus on kuningal. Peale peeride istub lordidekojas veel mõnikümmend valitud eluaegset liiget. Alamkoja valib rahvas viieks aastaks. Seaduseprojekti arutavad mõlemad kodad läbi ja peale ühisele otsusele tulemist pannakse see projekt kuningale kinnitamiseks ette. Kuningal on nime järele absoluutse veto õigus. Aga 1707. aastast saadik pole Inglise kuningad seda õigust tarvitanud. Nii suur on parlamendi arvamise austamine. Inglise kuningas ühes parlamendiga on kõikvõimeline, s. t. nad võivad iga-suguseid seadusi välja anda. Neid ei ole piiramas põhiseadus, nagu see on teistes riikides. — Täidesaatev ehk valitsemisvõim on kuninga ja parlamentaarse ministeeriumi käes. — Kohut mõistavad kuninga nimetatud eluaegsed sõltumatud kohtunikud. — Inglise kuningas kutsub parlamendi kokku, määrab istungite vaheaja, võib alamkoja enne volituste lõppu laiali saata, annab kurjategijatele armu. — Peale Inglismaa enese kuulub Inglise ilma-riigi valitsemise alla hulk asumaid: Austraalia, Lõuna-Aafrika, Uus

Meremaa, Kaanada. Neid asumaid nimetatakse Inglismaa autonoomseiks provintsideks, s. t. nende peale tuleb vaadata kui Inglise ilma-riigi osade peale, kellele emamaa on annud õiguse omis asjus enesele seadusi anda. Autonoomsete asumaade korraldus on järgmine. Inglise kuningas nimetab igale asumaale oma kindralkubeneri. Selle ülesanne on koha peal esindada Inglise kuningat. Peale kindralkubeneri on kõik teised ametiasutused kohalised. Igal provintsil on oma parlament, oma ministerium, oma kohtud. Parlament annab provintstile seadused, mida kinnitab kindralkuberner. Viimasel on õigus seadusekava kinnitada, kinnitamata jätta ja Inglise kuningale kinnitamiseks ette panna.

Prantsusmaa. Prantsusmaa kuulub esindusliikude vabariikide hulka. Riigi eesotsas seisab president. President valitakse parlamendi või rahvuskogu istungil (mõlemate kodade ühisel istungil) 7 aastaks. Parlament koostub kahest kojast. Alamat koda nimetatakse saadikutekojaks, ülemat — senatiks. Saadikutekoda valitakse rahva poolt üldise valimisõiguse põhjal 4 aastaks. Valimisõigus on meeskodanikkudel, kes 21 a. vanaks on saanud. Valida võib neid, kes 25 a. vanaks on saanud. Senat valitakse kaudse valimisõiguse põhjal 9 aastaks. Valida võib neid meeskodanikke, kes 40 a. vanaks on saanud. Iga kolme aasta järel lahkub $\frac{1}{3}$ senati liikmeist, kelle asemele astuvad samal määral uued. Seadusandlus seisab saadikutekoja ja senati käes. Mõlemate kodade poolt vastuvõetud seadusekava läheb presidendi kätte väljakuulutamiseks. Kuu aja jooksul on viimasel õigus seadusekava parlamendile tagasi saata motiveeritud kaaskirjaga (suspensiivse veto õigus). Parlament võtab seadusekava uuele arutusele. Jõuab ta endisele otsusele, siis on president kohustatud selle parlamendi redaktsioonis välja kuulutama. Täidesaatev võim seisab presidendi ja parlamentaarse ministeriumi käes. — Kohut mõistavad presidendi poolt nimetatud kohtunikud. — Peale eespool-nimetatud suspensiivse veto õiguse on presidendil järgmised õigused. Temal on seadusandluse algatusõigus, ta kutsub kokku parlamendi ja määrab istungite vaheajad, ta võib saadikutekoja senati nõusolekul enne volituste lõppu koju saata. Seda õigust aga ei ole Prantsuse presidendid 1876. aastast peale enam tarvitanud. President esindab riiki, peab rahvusvahelisi läbirääkimisi, annab kurjategijaile armu, on riigi sõjavägede ülemjuhataja. — Presidendi väärtegade üle mõistab kohut senat. — Prantsusmaal tehakse vahet Põhiseaduse ja hari-likkude seaduste vahel. Põhiseaduse muutmiseks peab esiteks olema eraldi kummagi koja enamus ja teiseks rahvuskogu ehk mõlemate kodade ühise istungi enamus.

Põhja-Ameerika Ühendriigid. Põhja-Ameerika Ühendriigid on föderatiivne esinduslik vabariik. Nad koostuvad 48-st mitmesuguse suurusega osariigist. On osariike, näit. New-York, kus elanikkude arv on üle 8 miljoni, on osariik (Uta), kus elanikkude arv on ainult 50 000. P.-A. Ühendriigid asutati XVIII aastasaja lõpul. Sin-

namaani olid nad Inglismaa asumaad. Vabadussõjas heitsid nad enesest Englise ülemvõimu, kuulutasid enda iseseisvaks ja löid enesele 1787. a. Põhiseaduse, mis väheste muudatustega on püsinud kuni käesoleva ajani. Osariikides maksab vabariiklik kord.

Põhiseaduses on loendatud need alad, mis kuuluvad föderatsiooni ehk Ühendriikide võimkonda. Mis on loendamata, kuulub osariikide võimupiiri. Föderatsiooni võimupiiri kuuluvad sõjavägi, rahvusvaheline liikumine, sõja kuulutamine ja rahu tegemine, väliskaubandus, toll, raha, mõõdud, post, föderaalkohus ja muud vähemad asjad. Föderatsiooni kõrgemaiks võimudeks on president, parlament, ministeerium ja kõrgem föderaalkohus. President ja presidendi abi valitakse kaudsel teel neljaks aastaks. Iga osariik valib arvu järele niipalju valijamehi, kui palju ta valib saadikuid kokku ülem- ja alamkotta. Valijamehed valivad omakorda presidendi ja abipresidendi. Niikaua kui president on oma kohal, täidab abipresident ülemkoja või senati esimehe kohuseid. Jääb aga president haigeks või lahkub riigist, siis astub tema asemele abipresident. Presidendiks võib valida ainult Ameerika sündinud kodanikku, kes 35 a. vanaks on saanud. Presidendil on laialdased võimupiirid. Tema on sõjavägede ülemjuhataja, annab kurjategijaile armu, teeb senati nõusolekul välisriikidega lepinguid, nimetab saadikuid, kõrgema kohtu liikmeid, kõrgemaid riigiametnikke, määrab parlamendi vaheaegu. Presidendil on suspensiivse veto õigus.

Parlament või kongress koostub kahest kojast: ülemkojast — senatist ja alamkojast — saadikutekojast. Saadikutekoda esindab tervet osariikide rahvast ja on valitud osariigest proportsionaalselt rahva arvule. Saadikuks võib olla kodanik, kes 25 a. vana ja vähemalt 7 aastat olnud Ühendriikide riikkondsuses. Saadikutekoja kestus on 2 aastat. Senat esindab osariike, nimelt valib iga osariigi parlament senatisse kaks esindajat. Senati saadik peab olema vähemalt 30 a. vana ja 9 aastat olnud Ühendriikide riikkondsuses. Senati liikmed valitakse kuueks aastaks; selle juures ei lahku kõik saadikud korraga, vaid iga kahe aasta tagant lahkub $\frac{1}{3}$ saadikuist, kelle asemele valitakse uued. Kongressi pea-ülesanne on seaduseandmine. Ükski seadusekava ei saa muidu seaduseks, kui mõlemad kojad ei ole sellega nõus. On ükskõik, missugune kodadest seadusekava ennemini arutab. Üksnes maksuseadused peavad teed algama saadikutekojast. On mõlemad kojad seadusekavaga päri, siis läheb ta presidendi kätte avaldamiseks. On viimane seadusekavaga nõus, siis ta kirjutab selle alla ja kuulutab välja. Ei ole ta mitte nõus, siis on tal õigus 10 päeva jooksul saata seadusekava ühes oma seletustega tagasi kongressile uueks arutamiseks (suspensiivse veto õigus). Kui mõlemas kodades uuel arutamisel vana seadusekava saab poolt $\frac{2}{3}$ koosolijate häältest, siis saab ta seaduseks vastu presidendi tahtmist. Ei suuda aga üks või teine koda $\frac{2}{3}$ häáli koguda, siis on seadusekava tagasi lükatud. Kui president kümne päeva jooksul pole seadusekava alla kirjutanud ega teda ka kongressile uueks otsustamiseks saatnud, siis loetakse

see seadusekava vastuvõetuks ja kodanikkudele sunduslikuks. Pea-ülesanne on kongressil — seadusandlus. Peale selle mõistab senat veel kohut kõrgemate ametnikkude üle, nende hulgas ka presidendil üle.

Täidesaatva võimu eesotsas seisab president. Tema lähemaiks kaastöolisteks on ministrid. Ministrid nimetab ametisse president oma heaksarvamise järele. Koguni senatki ei sega ennast sellesse. Ministrid on presidendi käsualused, on vastutavad ainuüksi tema ees ja püsivad oma kohtadel niikaua, kui seda tahab president. Kongressi ees ministrid vastutust ei kanna, temale oma tegevusest aru ei anna. Isegi kongressil ülesastumine on ministritele keelatud.

Ühendriikide kohtuvõim seisab kõrgema föderaalkohtu käes. Tema võimkonda kuulub tüliasjade õiendamine Ühendriikide ja osariikide vahel ning osariikide eneste vahel. Tähtsam ülesanne on tal aga lõplikult seletada, kas kongressi poolt antud seadus vastab Põhiseadusele või mitte. Kui ei, siis vabastab ta kodaniku selle täitmisest, teiste sõnadega, see seadus kaotab sellega oma jõu.

Kõik kongressi poolt antavad seadused peavad olema kokkukõlas põhiseadustega. Põhiseaduse muutmine on raske. Põhiseadus loetakse muudetuks, kui selle poolt on $\frac{2}{3}$ mõlema koja liikmeist ja $\frac{3}{4}$ osariikide parlamentidest.

Šveits. Šveits ehk Helveetsia on föderatiivne rahva-vabariik. Ta koostub 22 osariigist ehk kantonist. Kantonid on mitnesuguse suurusega; nii ulatub Zürichi ja Berni elanikkude arv üle $\frac{1}{2}$ miljoni. Glaruse, Uri ja Šwysi elanikkude arv kõigub aga 20 ja 30 tuhande vahel. Kõik kantonid on Põhiseaduse järele vabariigid. Enamal jaol kantonitel on oma ühekojaline parlament, mis seadusi annab, ja ministeerium, mis seaduste elluviimist juhatab. Neljal kantonil, nimelt: Glarusel, Uriil, Appenzellil ja Unterwaldenil ei ole parlamenti. Neis kantonites annab seadusi rahva-koosolek, millest osa võtavad kõik osariigi kodanikud, kes 20 a. vanaks on saanud. Rahva-koosolek tuleb harilikult üks kord aastas (aprillikuu viimasel pühapäeval) lageda taeva all kokku. Sellel koosolekul võetakse vastu seadused, valitakse kõrgemad ametnikud ja kohtunikud.

Föderatsiooni Põhiseaduse järele on föderatsioonivõimude otsustada: sõja kuulutamine, rahu tegemine, lepingute tegemine välisriikidega ja üldse rahvusvaheline liiklemine, kriminaal- ja tsiviil-seadused, raudteed, post, telegraaf, toll, kaalud, mõõdud, raha, vabriku- ja pangaseadused ja mõned muud vähema tähtsusega asjad. Föderatsiooni kõrgemaiks võimudeks on: president, parlament, ministeerium ja föderaalkohus.

Parlament on kahekojaline. Alamkoda (conseil national) on valitud otsese valimisõiguse põhjal kodanikkude poolt, kes 20 a. vanaks on saanud. Iga 20 000 kodaniku kohta tuleb üks saadik. Alamkoda valitakse kolmeks aastaks. Ülemkoda (conseil des états) esindab osariike või kantoneid. Iga kanton saadab sinna

ühedalju asemikke, nimelt 2. Parlamendi ülesanne on anda seadusi neis asjus, mis lubatud föderatsiooni põhiseaduse järele, määrata riigi eelarvet, rahvusvaheliste ja kantonivaheliste lepingute kinnitamine ja kõrgemate ametnikkude valimine. Kumbki koda arutab asju eraldi. Seaduste ja korralduste maksmapanemiseks on tarvis mõlemate kodade nõusolekut. Mõlemate kodade poolt vastuvõetud seadused kuulutatakse välja ja on kodanikkudele sunduslikud, ilma et oleks tarvis küsida presidendi nõusolekut või heakskiitmist. Föderatsiooni ministeeriumi, föderatsiooni kohtu ja vägede ülemjuhataja valimiseks tulevad mõlemad kodad ühisele istungile, kus hääle-enamusega otsus tehakse. 30 000 kodanikku või 8 kantonit võivad nõuda, et parlamendi poolt vastuvõetud seadus pandaks lõplikuks otsustamiseks rahvahääletusele. Põhiseadust saab muuta ainult rahvahääletusel. Ta loetakse muudetuks, kui tema muutmise poolt hääletab enamus rahvahääletusest osavõtjast ja enamus osariigest. Igal kantonil on viimasel juhtumel üks hääle. Kantoni hääle määrab tema kodanikkude enamuse arvamine hääletusel. 50 000 hääleõiguslikul kodanikul on õigus põhiseaduse muutmist algatada. Seks võivad nad sellekohase seaduseelnõu välja töötada, mis siis rahvahääletusele pannakse. Harilikkude seaduste muutmist või uute väljaandmist algatusõiguse teel ei saa Helveetsia kodanikud nõuda.

Föderatsiooni seaduste elluviimist või valitsemist juhib ministeerium. Viimane koostub seitsmest liikmest. Neid valib parlament kolmeks aastaks iga alamkoja kokkutuleku alul. Üks seitsme hulgast valitakse parlamendi poolt üheks aastaks peaministriks ja ühtlasi ka Helveetsia vabariigi presidendiks. Järgmisel aastal valib parlament presidendiks teise seitsme hulgast. Kaht aastat järgemööda ei või president oma kohal püsida. Ühest kantonist ei või olla mitut ministrit. Ministeerium toimetab parlamendi soovide järele. Tema iseseisvat politikat ei aja. Ta ei ole kohustatud oma kohalt lahkuma, kui parlament pole tema teguviisiga rahul. Tema peab ainult tulevikus parlamendi soove tähele panema. Sellepärast ei unta Helveetsias ministeeriumi langemisi. Ministrid võivad olla mittmetest poliitilistest erakondadest. Nende peale vaadatakse kui eriteadlaste peale oma vallas. On üldine nähtus, et vanad ministrid uutel valimistel tagasi valitakse.

Helveetsia president on üks ministritest, kellel on oma teatav ministeerium juhatada. Presidendina ei omanda ta tunduvat võimu juurde. Tema ülesanne on esindada riiki tarvilikel juhtumistel. Et presidendi võim on üldiselt nii väike, siis ei ole ka ta palk palju kõrgem riigi kõrgemate ametnikkude palgast.

Föderatsiooni kohtu liikmed valitakse mõlemate kodade ühisel istungil. Sellele kohtule alluvad tüliküsimused föderatsiooni ja kantonite vahel, üksikute kantonite eneste vahel ja poliitilise iseloomuga kuriteod föderatsiooni vastu.

Helveetsia riigi keelteks on saksa, prantsuse ja itaalia keel.

Saksamaa. Saksamaa on 1919. a. Põhiseaduse järele föderatiivne rahva-vabariik. Ta koostub osariikidest (n. n. Länder), mille riiklik kord peab olema vabariiklik. Föderatsiooni võimupiiri kuuluvad riigi välispoliitika, asumaad, sõjavägi, raha, toll, post, telegraaf, telefon, sisse- ja väljarändamine. Föderatsiooni kesk-võimudeks on president, parlament, ministeerium ja Riigikohus.

President valitakse otse rahva poolt seitsmeks aastaks kodanikude hulgast, kes 35 a. vanaks on saanud. President esindab riiki, teeb rahvusvahelisi lepinguid (tehtud lepingud alluvad riigipäeva kinnitusele), võtab vastu saadikuid, nimetab kõrgemaid kodanlisi ja sõjaväelisi ametnikke. President on riigis sõjajõudude ülemjuhataja. Sisemiste rahutuste puhul võib president neid sõjaväelise jõuga maha suruda. Tema annab armu. Kõik presidendi korraldused ja käsukirjad peavad kas riigikantsleri või vastava ministri allkirja kandma, millega viimane vastutuse käsukirja sisu eest oma peale võtab.

Parlament koostub kahest kojast: riigipäevast (Reichstag) ja riigi-nõukogust (Reichsrat). Esimene esindab Saksa rahvast, teine osariike ehk n. n. maid. Riigipäev valitakse üldise, otsese, ühetaoise, salajase ja proportsionaalse valimisviisi järele. Valimisõigus on kõigil täisõiguslikel kodanikel 20. aastast peale. Riigipäev valitakse 4 aastaks. Ta astub kokku oma korraliseks istungjärguks iga aasta esimese novembri kesknädalal. Istungjärgu vältuse määrab riigipäev ise. Presidendil on õigus riigipäeva enne valimisaja lõppu laiali saata. Riigipäeva istungid on avalikud. — Riigi-nõukogu esindab maid. Igal maal on vähemalt üks hääl. Suuremail mail on iga miljoni elaniku kohta üks hääl. Ühel maal ei tohi aga igatahes üle $\frac{2}{5}$ häältest olla. Maid esindavad riigi-nõukogus nende valitsuste liikmed.

Riigi seadusandlusest võtavad osa riigipäev, riigi-nõukogu, president ja rahvas. Peatöö langeb riigipäeva peale. Seadusekavadega võivad esineda valitsus ja riigipäeva liikmed. Enne esinemist peab riigivalitsus küsima riigi-nõukogu nõusolekut ettepanemise kohta seadusekava suhtes. Ei jõua valitsus riigi-nõukoguga kokkuleppele, siis võib valitsus oma seadusekava küll riigipäevale ette panna, peab aga ühes sellega riigi-nõukogu arvamise juurde lisama. Seadusekava teksti määrab kindlaks riigipäev. Viimase poolt vastu võetud seadusekava läheb presidendi kätte, kellel õigus on seadust kuu aja jooksul anda rahvahäälitusele, kui ta pole selle sisuga nõus. Nõusoleku korral peab president seaduse seaduselehes avaldama. Seadus hakkab kodanikkude suhtes maksma 14 päeva pärast seaduselehe ilmutamist pealinnas. Ka riigi-nõukogul on õigus kahe nädala jooksul pärast seadusekava vastuvõtmist riigipäeval protestida. Sel korral läheb seadusekava riigipäevale uueks otsustamiseks tagasi. Ei jõuta ka pärast seda arutamist kokkuleppele, siis on presidendil õigus 3 kuu jooksul anda seadusekava rahvahäälitusele. Ei tarvita president seda õigust, siis on seadus tagasi lükatud. On seadusekava riigipäeval teiskordsel arutamisel

$\frac{2}{3}$ enamusega vastu võetud, siis peab president selle seadusekava 3 kuu kestel riigipäeva redaktsioonis avaldama või seadusekava rahvahääletusele andma. Riigipäeva poolt vastuvõetud seadus jääb kahe kuu kestel välja kuulutamata, kui seda nõuab $\frac{1}{3}$ riigipäeva liikmeist. Selle aja jooksul võib $\frac{1}{20}$ riigi hääleõiguslikest kodanikest nõuda selle seaduse rahvahääletusele andmist. Ühel kümnendikul hääleõiguslikest kodanikest on seadusandluse algatusõigus. Riigi eelarvet, maksu- ja palgaseadusi võib rahvahääletusele anda ainult president. Põhiseaduse muutmiseks on tarvis $\frac{2}{3}$ riigipäeva liikmete istungil-olemist ja neist $\frac{2}{3}$ poolthääletamist.

Riigivalitsus on parlamentaarne ja koostub riigikantslerist ehk peaministrist ja ministritest. Valitsusliikmete ja presidendi ametliikude kuritegude üle mõistab kohut Riigikohus. Muidu on Riigikohtu ülesanne arutada tüliküsimusi maade ning riigi ja maade ehk osariikide eneste vahel. — Kõik Saksamaa kohtunikud on eluajaks nimetatud.

5. peatükk.

Rajariikide riiklik kord.

Rajariigid — Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola — on tekkinud pärast ilmasõda ja Vene 1917. a. veebruarirevolutsiooni. Nimetatud riigid, välja arvatud Soome, olid enne seda lihtsad Vene kubermangud. Soomel oli aga juba riiklik korraldus. Teda võis lugeda Venemaa autonoomseks provintsiks. Tal oli oma Põhiseadus, oma parlament ja seadused, oma valitsus, oma kohus. Teisest küljest oli aga Vene keiser ühtlasi ka Soome suurvürstiks; Vene parlament andis Soomele mõningaid seadusi, rahvusvaheliselt ei olnud Soomel, kui riigil, õigust esineda. Üldiselt tekitas Soome riiklik kord enne 1917. a. palju vaidlusi. — 1917. a. revolutsioonile järgnevad sündmused, nimelt Venemaa seesmine lagunemine, enamline riigipööre, äärmised tulunduslikud raskused, rajarahvuste rahvastunde kasvamine ja kurvad mälestused Vene võimude valitsemisest õhutasid soomlasi, eestlasi, lätlasi, leedulasi ja poolakaid jäädavalt Venemaast lahku lööbuma ja oma iseseisvat riiklikku organisatsiooni looma. Pärast kestvamaid võitlusi enamlike Venemaaga õnnestus see kõigil loendatud rahvustel ja üks rahvus teise järele kuulutas välja oma iseseisvuse etnograafilistes piirides. Venemaaga sõlmiti rahulepingud. Omad riiklikud asutused alustasid tegevust, loodi oma Põhiseadus ja riiklik korraldus.

Soome. Soome uus Põhiseadus on vastu võetud 17. juulil 1919. aastal. Soome on esinduslik vabariik. Riigi eesotsas seisab president. Viimane valitakse kaudsel teel kolmesaja valijamehe poolt kuueks aastaks. — Parlament on ühekojaline, kannab maapäeva (eduskunta) nime. Maapäev valitakse kaheks aastaks kodanikkude poolt, kes on saanud 24 aastat vanaks. Aktiivne ja passiivne valimisõigus langevad ühte. Valimised on üldised, ühe-

taosed, otsesed, salajased ja proportsionaalsed. Maapäeva liikmete arv on 200. — Seadusandluse algatusõigus on presidendil ühes valitsusega ja Maapäeva liikmeil. Maapäeva poolt vastuvõetud seaduse avaldab president seaduselehes. Ta võib keelduda ka seadust avaldamast kuni uue Maapäeva kokkuastumiseni. Jääb aga uus Maapäev absoluutse häälte-enamusega presidendile kinnitamiseks ja väljakuulutamiseks esitatud seaduse redaktsiooni juurde, siis astub seadus jõusse vastu presidendi tahtmist. — Täidesaatev võim seisab presidendi ja parlamentaarse ministeeriumi käes. Maapäeva poolt valitakse kohtu kantsler, kes enesest kujutab peaprokurööri ja kelle ülesanne on valvata seaduse täitmise järele riigis. Tal on õigus osa võtta valitsuse istungitest ja täita prokurööri kohuseid Kõrgemas kohtus ja Kõrgemas administratiivkohtus. Iga aasia esitab kantsler oma aruande presidendile ja Maapäevale neist tähelepanekuist, mis ta on saanud oma ametikohuste täitmisel. — Kohut mõistavad iseseisvad kohtud. Kõrgemaks kohtuks tsiviil- ja kriminaal-asjus on Kõrgem kohus, administratiivasjus — Kõrgem administratiivkohus. — Presidendi õigused on järgmised. Peale seadusandluse algatusõiguse ja suspensiivse veto õiguse on tal õigus Maapäeva kokku kutsuda, määrata istungite vaheaegu ja Maapäeva enne tähtaega laiali saata, määrates uusi valimisi. President esindab riiki, nimetab välisriikidesse esindajaid, võtab vastu välisriikide esindajaid, annab kurjategijaile armu, on sõjavägede ülemjuhataja, võtab vastu kodanikke Soome riiklõukusse ja vabastab sellest, nimetab ametisse kõrgemaid tsiviil- ja sõjaväelisi ametnikke ja kõrgemate koolide professoreid. Presidendi korraldused ja käsu kirjad peavad kandma pea- ja vastava ministri allkirju. Ametlikkude kuritegude eest on Maapäeval $\frac{3}{4}$ häälte-enamusega õigus anda presidendile kohtu kätte. Kohut mõistab Kõrgem kohus.

Läti. 18. nov. 1918. a. kuulutas Läti ajutine valitsus Läti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks ja otsustas ette võtta Asutava Kogu valimisi. Valimised läksid korda ja 1. mail 1920. a. avati Riias Asutava Kogu istungid. Tähtsamaks Asutava Kogu ülesandeks oli Põhiseaduse väljatöötamine. Väljatöötamisega jõuti lõpule 1922. aasta alul ja 15. veebr. samal aastal võeti ta lõplikult vastu. Täies ulatuses hakkas seadus maksma 7. nov. 1922. a. Selle Põhiseaduse järele on Läti rahva-vabariik. Riigi eesotsas seisab president. Viimane valitakse parlamendi poolt kolmeks aastaks vähemalt 51-häälise enamusega. President peab vähemalt 40 aastat vana olema. — Seadusandlust teostab harilikult parlament, erakordseil juhtumusil rahvas. Parlament on ühekojaline ja kannab seimi nime. Ta moodustub 100 saadikust ja valitakse 3 aastaks. Valimised on üldised, ühetaosed, otsesed, salajased ja proportsionaalsed. Aktiivne ja passiivne valimisõigus langeb ühte ja algab 21. aastast peale. Seadusandluse algatusõigus on presidendil, valitsusel, seimi liikmeil ja rahval. Seimi poolt vastuvõetud seadused lähevad presidendile avaldamiseks. President avaldab nad mitte varem kui

7 ja mitte hiljemini kui 21 päeva arvates seaduse vastuvõtmisest seimis. Esimeste 7 päeva jooksul on presidendil õigus motiveeritud kaaskirjaga seimilt nõuda seaduse teiskordset arutamist. Jääb seim teiskordsel arutamisel endisele seisukohale, on president kohustatud seadust avaldama. Presidendil on õigus omal algatusel seaduse avaldamist kaheks kuuks seisma panna. Ta on kohustatud seda tegema, kui vähemalt $\frac{1}{3}$ seimi liikmeist seda nõuab. Nende kahe kuu kestel võib $\frac{1}{10}$ hääleõiguslikest kodanikest nõuda rahvahääletust, mis lõplikult otsustab seaduse saature. Rahvahääletust ei tule, kui teiskordsel arutusel seaduse poolt on $\frac{3}{4}$ kõigist seimi liikmeist. Seadusi, mis seimi poolt $\frac{2}{3}$ hääle-enamusega on tunnustatud kiireks, ei saa anda rahvahääletusele ega saa president nõuda ka nende teiskordset arutamist. Rahvahääletusele ei või tulla riigi eelarve, maksu-, väeteenistuse-, mobilisatsiooni- ja demobilisatsiooni-seadused ning sõja ja rahu küsimused.

Harilikkude seaduste vastuvõtmine sünnib lihtenamusega. Põhiseaduse muutmiseks on teissugune kord. Põhiseadust võib muuta seim koosolekul, millest vähemalt $\frac{2}{3}$ liikmeist osa võtab. Muudetuks loetakse Põhiseadus, kui selle poolt hääletab vähemalt $\frac{2}{3}$ koosolijaist. Rahval on seadusandluse algatusõigus. See võib puudutada aga ainult Põhiseaduse muutmist. Nimelt on $\frac{1}{10}$ hääleõiguslikest kodanikest õigus esitada seimile presidendi kaudu Põhiseaduse muutmise projekti. Ei ole seim sellega nõus, siis otsustab küsimuse rahvahääletus. Muudetuks loetakse Põhiseadus, kui selle poolt hääletab vähemalt pool kõigist Läti hääleõiguslikest kodanikest. — Täidesaatev võim seisab presidendi ja parlamentaarse ministeriumi käes. — Kohut mõistavad iseseisvad, eluaegsed kohtunikud. Viimased nimetatakse seimi poolt. — Peale seadusandliku algatus- ja suspensiivse veto õiguse on presidendil järgmised õigused: ta on rahuajal kaitsevägede ülemjuhataja, esindab riiki, võtab vastu välisriikide esindajaid, nimetab Läti esindajaid teistesse riikidesse, võtab vaenlase pealetungi korral kaitse-abinõud tarvitusele, annab kurjategijaile armu, kutsub kokku seimi. Presidendil pole õigust seimi enne tähtaega laiali saata. Tal on aga õigus rahva poole pöörduda ja seimi laialisaatmise küsimust algatada. Kui kodanikkude enamus hääletab seimi laialisaatmise poolt, läheb seim laiali, vastasel korral peab president ise oma kohalt lahkuma. Seimil on ka õigus presidenti enne volituste lõppu oma kohalt tagandada. Selle poolt peavad hääletama vähemalt $\frac{2}{3}$ seimi liikmeist. Presidendi puudumisel täidab tema kohuseid seimi esimees. Presidendi korraldused ja käsukirjad peavad kandma peaministri või vastava ministri allkirja.

Leedu. 16. veebruaril 1918. a. lööbus Leedu Venemaast lahti ja kuulutas enese iseseisvaks riigiks. Rahva poolt valitud Rahvuskogu asus Põhiseaduse kokkuseadmisele, mis lõplikult vastu võeti 1. aug. 1922. a. ja väljakuulutamiseks maksma hakkas. Selle Põhiseaduse järele on Leedu rahva-vabariik. Riigi eesotsas seisab pre-

sident, kes valitakse parlamendi poolt absoluutse hääle-enamusega kolmeks aastaks kodanikkude seast, kes 35 a. vanad. — Seadusandlust teostab parlament ja rahvas. Parlament on ühekojaline, valitakse kolmeks aastaks ja koostub 84 liikmest. Aktiivne valimisõigus algab 21 aastaga, passiivne 24-ga. Valimised on üldised, ühetaosed, otsesed, salajased ja proportsionaalsed. Seadusandluse algatusõigus on valitsusel ja parlamendi liikmeil. Parlamendi poolt vastuvõetud seadused avaldab president 21 päeva kestel, alates seaduse vastuvõtmisest. Sama aja jooksul on presidendil õigus nõuda motiveeritud kirjaga seaduse uut arutamist. Jäeb parlament teiskordse arutamisel absoluutse hääle-enamusega seaduse endise redaktsiooni juurde, siis on president kohustatud seadust avaldama. $\frac{2}{3}$ hääle-enamusega kiireks tunnistatud seadusi ei ole president õigustatud teiskordseks arutamiseks tagasi saatma. Põhiseadust võib parlament muuta ainult $\frac{2}{3}$ hääle-enamusega. Presidendi, vähemalt $\frac{1}{4}$ parlamendi liikmete või 50 000 hääleõigusliku kodaniku nõudel peab parlamendi poolt vastuvõetud Põhiseaduse muudatus antama lõplikuks otsustamiseks rahvahääletusele. See parlamendi poolt vastuvõetud Põhiseaduse muudatus loetakse rahva poolt tagasilükatuks ainult sel juhul, kui vähemalt pool kõigist hääleõiguslikest kodanikest on selle muutmise vastu. $\frac{4}{5}$ hääle-enamusega parlamendis vastuvõetud Põhiseaduse muutmine astub kohe jõusse. — Valitsemist juhib president ühes parlamentaarse ministriumiga. Presidendil on järgmised õigused: seadusandluse algatus- ja suspensiivse veto õigus; ta esindab riiki, nimetab saadikuid välisriikidesse ja võtab nende esindajaid vastu; nimetab riigi kõrgemaid ametnikke; nimetab riigikontrolli ametnikke; on rahualal sõjavägede ülemjuhataja; annab kurjategijaile armu; on õigustatud parlamenti enne tähtaega laiali saatma. Kokkutulnud uus parlament võtab ette uued presidendi valimised. Parlamendil on õigus $\frac{2}{3}$ hääle-enamusega presidenti enne volituste lõppu oma kohalt tagandada. Presidendi puudumisel täidab tema kohuseid parlamendi esimees.

Poola. Enne ilma sõda oli Poola rahvas jagatud Austria-Ungari, Saksamaa ja Venemaa vahel. Et poolehoidu võita, lubasid mõlemad sõdivad pooled poolakaile soodustusi. Täielise riikliku iseseisvuseni ei ulatunud aga kummagi poole lubadused. Alles peale 11. nov. 1918. a. sõjariistade-rahva sõdivate poolte vahel avanes Poolale võimalus teotseda. 14. nov. samal aastal asus uue Poola riigi etteotsa riigipea kindral Pilsudski. Ta kuulutas välja Asutava Kogu valimised. 9. veebr. 1919. a. astus kokku Asutav Kogu ja asus Põhiseaduse loomisele, mis lõplikult vastu võeti 17. märtsil 1921. a. Selle Põhiseaduse järele on Poola esinduslik vabariik. President valitakse parlamendi mõlemate kodade ühisel — rahvuskogu — istungil absoluutse hääle-enamusega seitsmeks aastaks. — Seadusi annab parlament, mis koostub saadikutekojast ja senatist. Saadikutekoda valitakse üldise, ühetaoise, otsese, salajase ja

proportsionaalse valimisviisi põhjal viieks aastaks. Aktiivne valimisõigus algab 21. aastaga. Valimistest on kõrvaldatud tegevas väes olevad kaitseväelased. Passiivne valimisõigus algab 25. aastaga. Alamkoja liikmete arv on 444. Senat moodustub 111 liikmest, valitakse viieks aastaks samuti üldise, ühetaoise, otsese, salajase ja proportsionaalse valimisviisi põhjal. Aktiivne valimisõigus algab 30. aastaga, passiivne — 40. aastaga. Seadusandluse algatusõigus on valitsusel ja saadikutekoja liikmeil. Saadikutekoja poolt vastuvõetud seadus läheb senatisse. Ühineb viimane seaduse tekstiga, siis kuulutab president seaduse välja. Ei ole senat aga esitatud seadusega nõus, siis on tal 60 päeva kestel, arvates seaduse vastuvõtmise päevast saadikutekojas, õigus seadust saadikutekojale tagasi saata uueks arutamiseks. Senati poolt peavad seadusele parandused juurde lisatud olema. Jääb saadikutekoda uuel arutamisel $\frac{11}{20}$ häälte-enamusega endisele seisukohale, siis kuulutab president seaduse välja saadikutekoja redaktsioonis. Põhiseaduse muutmiseks peavad olema saadikutekojas ja senatis vähemalt pooled liikmed koos ja otsus on maksev, kui kummaski kojas selle poolt hääletab $\frac{2}{3}$ koosolijaist. — Täidesaatva võimu esindajaiks on president ja parlamentaarne ministeerium. — Kohut mõistavad iseisvad, sõltumatud, eluaegsed kohtunikud. Viimased nimetab ametisse president. — Presidendil on järgmised õigused: seaduse algatusõigus ja väljakuulutamise õigus; ta kutsub kokku mõlemad kodad ja võib neid enne tähtaega laiali saata. Saadikutekoja laialisaatmiseks on tarvis senati nõusolekut. Nõusolek peab avaldatud olema $\frac{3}{5}$ häälte-enamusega koosolekul, millest vähemalt pooled senati liikmed osa on võtnud; president on rahuajal sõjavägede ülemjuhataja ja sõja ajal on tal õigus ülemjuhatajat nimetada; ta annab armu, esindab riiki, nimetab saadikuid välisriikidesse ja võtab vastu välisriikide saadikuid; ta nimetab kohtunikke ja teisi kõrgemaid riigi ametnikke. Presidendi korraldused peavad kandma peaministri ja vastava ministri allkirju. President ei kanna parlamendi ees poliitilist vastutust. Ainult Põhiseaduse rikkumise ja kriminaal-kuritegude puhul on saadikutekojal õigus $\frac{3}{5}$ häälte-enamusega, kusjuures vähemalt pooled liikmed peavad koos olema, teda kohtu kätte anda.

6. peatükk.

Eesti Vabariigi rajamine.

Venemaa on muulaste, nende hulgas ka eestlaste peale alati võõriti vaa danud. Neid on peetud teise järgu kodanikkudeks. Neid ei usaldatud. Ametiasutustes, kohtuis ja koolis valitses vene keel. Kas eestlane sellest aru sai, see ei huvitanud valitsust. Kesk-Venemaal oli maakonnal ja kubermangul omavalitsus, s. t. maakond ja kubermang võisid oma kohalisi asju seaduse piirides ise korraldada, selleks ametnikke valida, maksusid võtta jne. Kubermangu-

dele, kus muulased elasid, seda ei antud. Sinna nimetati Vene valitsuse poolt ametnikud. Oleks viimased veel oma inimeste hulgast nimetatud, siis oleks elanikkudel vähe kergem olnud. Ei, Vene valitsus oli järjekindel oma politikas ja saatis meile ainult võõraid umbkeelseid, kellele meie olud olid täiesti tundmata. Eestlased olid, võrreldes venelaste ja teiste Venemaa rahvustega, haritumad, neist käisid paljud koolis. Oma kodumaal ei antud haritud jõududele aga sihikindlalt vähegi vastutusrikkaid kohti. Kõrgema haridusega õpetajad, õigusteadlased, insenerid pidid rändama kodumaalt kaugele. Säherduse politika siht oli soov eestlasi aegamööda vene rahvuse hulka ära sulatada. 1905. a. Vene revolutsioonist oodati, et ta muulastele rahvuslikes küsimustes kergendusi toob. Sest lootusest ei läinud aga kuigi palju täide. Ka konstitutsiooniline Venemaa — 1905. kuni 1917. aastani — ajas oma endist vahetegemist esimese ja teise järgu kodanikkude vahel edasi. Küll nõudsid meie rahva esindajad Vene riigivolikogus meie õiguste laiendamist, muu seas omavalitsuse maksmapanemist. Ühtki nõuet ei täidetud. Vastuoksa, riigivolikogu valimisseadust muudeti nii, et meie esindajaid veel vähem riigivolikogusse sai valida. Säherdune politika tekitas eestlastes väljakannatamatu kibedusetunde.

1914. aastal puhkenud ilmasõda ei olnud Venemaal õnnelik. Sisemise korralduse pärast olid vene väed sunnitud taganema. Tekkis rahulolematust sõjaväes ja väe selja taga, mis lõppes 1917. aasta veebruarirevolutsiooniga. Keiser sunniti troonilt lahkuma, riiki hakkas valitsema Vene Ajutine Valitsus vabameelse vürsti Lvoviga eesotsas. Soovides riigis rahu jalule seada ja laiemaid rahvahulki oma poole võita, esines Ajutine Valitsus juba esimestel päevadel deklaratsiooniga, milles muu seas lubati rahvuslikud kitsendused kaotada. Eesti seltskonnategelased haarasid neist lubamistest kinni ja hakkasid omavalitsuse seadusekava plaanitsema. Et võimalik ei olnud paremaid korraldusi luua, siis loodi üle maa organisatsioonide liidud. Tähtsamad neist olid Tallinna ja Tartu omad. Liidud seadsid kiiresti ajutise omavalitsuse-kava kokku ja saatsid 18. märtsil oma esindajad Peterburisse. Peale pikki läbirääkimisi kinnitas Vene Ajutine Valitsus 30. märtsil selle seaduse. Seda seadust nimetatakse meil „30. märtsi omavalitsuse-seaduseks“. Selle seadusega eraldati Liivi kubermangust Eesti maakonnad: Võru, Valga, Tartu, Viljandi, Pärnu ja Saare — ja liideti nad Eesti kubermangu külge. — Kuni jäädava omavalitsuse kujundamiseni loodi ajutine kubermangu- ja maakonna-omavalitsus. Kubermangu omavalitsuse elunditeks olid Maanõukogu ja Maavalitsus, maakonna-omavalitsuse organiteks — Maakonna-nõukogu ja Maakonna-valitsus. Vald valis tuhande elaniku kohta ühe valijamehe. Valijamehed omakorda valisid Maanõukogu ja Maakonnannõukogu liikmed. Valimisõigus oli kodanikkudel 20. aastast peale. Maanõukogu ja Maakonnannõukogu valisid oma otsuste täidesaatjaks Maavalitsuse ja Maakonnavalitsuse.

Loodud omavalitsuse-asutuste ülesanne oli hoolt kanda oma kohaliste asjade eest; teostada määrati neile küsimused nimelt teede, koolide, tervishoiu, julgeoleku ja maksude võtmise alal. Maanõukogu võis teotseda ainult seaduste piires. Tal enesel ei olnud õigust ühtki seadust välja anda. Et loodud omavalitsuse-asutused seaduslikult talitaksid, seks nimetas Vene Ajutine Valitsus koha peale järelevaldajaks oma komissari. Esimeseks komissariks oli Tallinna linnapea advokaat J. Poska.

Kiiresti asuti valimistele. Juba juunikuus astus Maanõukogu ehk Maapäev Tallinnas kokku. Üle maa korraldati uus omavalitsus. Vanadelt Vene ametiasutustelt, mis 30. märtsi seadusega olid kaotatud, võeti asjatoimetused üle, seati sisse uued ametid, umbkeelsete venelaste asemele seati rahvakeele oskajad. Lühikese ajaga oli valitsemisaparaat üle maa korraldatud. Rööbiti valitsuseaparaadi loomisega asuti polkude korraldamisele. Eesti sõdurid kogunesid laialt Venemaalt kodumaale ja panid siin aluse rahvuslikule sõjaväele. Vene sõjaväe-ülemus oli alguses sellega päri, lootes, et rahvuslikes polkudes saab sõjaväelist korda alal hoida.

Sel ajal, kui meil kees ülesehitav töö, lagunes Venemaa. Veebruarirevolutsioon tekkis keset ilmasõda. Käis just heitlus Saksa-Austria ja Vene vägede vahel. Vene sõdur oli selleks liiga harimata, et revolutsioonist aru saada. Kolmeaastane sõda oma kaotustega oli ta ära tüüdanud; ta tahtis rahu, tahtis koju. Selle asemel, et ära oodata, kuni parandused sõjaväe juhatuses ja varustuses läbi viiakse, hakkas ta sõjaväljalt jooksmas, mõtlemata, missugused tagajärjed sellel on. Sõjaväe juhatusel ei olnud niipalju autoriteeti ja jõudu, et ta korra oleks jalule seadnud. Rahuigatsevat meeleolu tarvitasid enamlased, kes kihutuskõnedes üles kutsusid sõdureid sakslastega vennastuma, naiivselt uskudes, et ka Saksamaal puhkeb revolutsioon. Saksamaal revolutsiooni sel korral ei tulnud, küll jooksis aga Vene sõjavägi laiali ja avas vaenlasele vaba tee. Väe seljatagune ei jäänud sõjaväest maha. Ametiasutustest tõrjuti eemale vilunud jõud, asemele seati valitud mehed sõdurite ja tööliste hulgast, kes tihti olid kirjaoskamatud. Vabrikomanikud ja juhatajad seati oma tegevuses tööliste esindajate kontrolli alla. Seda tehti nii harimatult ja kavata, et tehased varssi oma tegevuse pidid lõpetama. Korralagedus levis suure kiirusega. Ajutise Valitsuse eesotsas seisis alguses vürst Lvov. Varssi andis ta koha Kerenskile. Viimane on tuntud kui heatahtlik inimene, kes ilusate kõnedega katsus korda luua ja hoidus käredate abinõude eest. Päev-päevalt kaotas ta oma poolehoidu ning oktoobri lõpus kukutati tema valitsus — ja Venemaad juhtima asusid enamlased ehk kommunistid.

Venemaa korralagedus ei jätanud puudutamata ka Eestit. Et aga meie rahva hariduslik tasapind oli palju kõrgem, siis ei läinud see lagunemine nii kiiresti ega omandanud nii ebakultuurilisi vorme kui Venemaal. Meie valitud omavalitsuse-asutustel olid algusest peale kokkupõrkamised soldatite ja tööliste nõukogudega, mis koostusid peamiselt venelastest. Sama halb vahekord oli kubermangu-

komissar Poska ja nõukogude vahel. Selle peale vaatamata töötasid omavalitsuse-asutused kuni 1917. aasta hilise sügiseni. Loodud omavalitsuse-asutused, Maanõukoguga eesotsas, pidid olema ju ainult ajutiseks, senikui Maanõukogu ise parema seadusekava välja töötab ja Vene Asutav Kogu ta kinnitab. Eesti erakondade soov 1917. a. alul ja suvel oli näha Venemaad föderatiivse Vabariigina, nagu on Põhja-Ameerika Ühendriigid või Šveits, kus üheks osariigiks oleks olnud Eesti. Seda toetasid ka tolleaegse Vene peaministri Kerenski poolehoidjad. Iseseisvast Eestist 1917. aasta kevadel ja suvel ei mõtelnud keegi. Vähemalt ei räägitud ega kirjutatud sellest avalikult.

Oktoobri lõpul kukutati Kerenski valitsus ja Vene riigi juhtimine läks, nagu öeldud, enamlaste kätte. Loomulikult ei võinud ka Eestis püsima jääda Maanõukogu ja Maavalitsus. Varssi pidid nad tegevuse lõpetama. Meie poliitikategelaste hulgas võttis hirm tuleviku eest maad. Venemaa kokkuvarisemine on silmade ees, omal maal laguneb korralagedus samm-sammult laiemale. Kas lasta sel rahulikult edasi minna ja uppuda ühes Venemaaga või otsida väljapääsu-tee? Seal kerkib silmapiirile mõte, end eraldada kõdunevast Venemaast, maksu mis maksab, ennast selle küljest lahti lüüa. Maanõukogu ringkondades kaalutakse seda mõtet ja jõutakse ühisele jaatavale otsusele.

Möödub ainult paar nädalat. Jõuab kätte 15./28. november. Ette on teada, et Eestimaa soldatite ja tööliste nõukogu sel päeval Maanõukogu laiali saadab. Istung on määratud kella 4-jaks. Punkt kell 4 avatakse istung ja mõne minutiga, ilma vaidlusteta, võetakse vastu järgmised otsused: 1) Ainsa kõrgema võimu kandjaks kuni Eesti Asutava Kogu kokkuastumiseni tunnistatakse Eesti Maanõukogu; 2) Eesti rahval tuleb täita ainult neid käske, mis tulevad Maanõukogu poolt; 3) seks ajaks, kui Maanõukogu koos ei ole, antakse kõrgem võim, anda käskusid ¹⁾, Maanõukogu juhatusel, Maavalitsusel ja Vanematekogule. On need otsused vastu võetud, tungib salk punakaartlasi Maanõukogu ruumidesse ja ajab kooslijad laiali.

Esimene ajalooline samm iseseisvuse sihis on tehtud. 15./28. novembrist 1917. a. peale on Eesti Vene riigi ülevõimu alt lahti lööbunud. Tulevase Eesti saatuse määrab Eesti Asutav Kogu. Asutava Kogu valimised olid juba varemini välja kuulutatud.

Enamlased sulgesid kõik omavalitsuse-asutuste tegevuse. Igal pool teotsesid peale 15./28. novembrit ainult nende asutused. Asutava Kogu valimiste eeltõid ei pannud nad aga seisma. Koguni toetasid ja kiirustasid neid. Alandasid ainult valijate vanaduse-tsensuse 20. aasta pealt 18. peale. Nad lootsid valimistel saada enamust.

Maanõukogu laialisaatmine kutsub päevakorrale elavad mõttevahetused iseseisva Eesti loomise üle. Ajakirjandus ja erakonnad

1) Vaata lisa nr. 1.

arutavad avalikult ja pöranda all küsimust. Kaalutakse läbi, kas on rahvuskultuuriliselt otstarbekohane iseseisev Eesti, kas suudab iseseisev Eesti ennast aineliselt üleval pidada, kas on küllalt haritud jõude riigiaparaadi juhtimiseks. Kõikide küsimuste peale vastatakse jaatavalt. Mõtte poolt on kõik erakonnad peale enamlaste.

21. jaan. 1918. a. algavad Asutava Kogu valimised. Tagajärg oli enamlastele ootamata. Nende poolt hääletasid kõigest 35% valijaist. Teised olid nende vastased. Mõnes valimisringkonnas ei saadud 21. jaan. valimisi läbi viia. Nähes, et tagajärjed enamlastele ebasoodsad, panid nad Asutava Kogu valimised seisma.

Detsembrikuul 1917. a. tegi Saksamaa Vene Nõukogude Valitsusega Brestis rahulepingu. Selle lepingu järele oli Saksamaal õigus saata Baltimaale kuni korra jaluseadmiseni politseivägesid. Et Saksamaa politseivägede saatmisega ei mõtelnud leppida, oli Maanõukogu ringkondadele täiesti selge, sest juba enne ilmasõda, iseäranis aga ilmasõja ajal õhutati saksa ajakirjanduses Baltimaade oma alla heitmise mõtet, et sellega võimaldada nende maade koloniseerimist sakslaste poolt. Baltimaa mõisnikud olid järjekindlas ühenduses Saksa sõjaväe-võimudega ja palusid viimaseid Eestimaa oma alla võtta. Jaanuarikuul oli saksa väe poolt meie maa okupeerimises eeltöid märgata. Seisukord oli kriitiline. Asutav Kogu ei saanud kokku tulla. Maanõukogul oli võimatu avalikult istuda. Teotseda said pöranda all ainult Maanõukogu juhatus, Vanematekogu¹⁾ ja Maavalitsus. Tekkinud olukorda kaaludes jõudsid nad otsusele, et Eesti on tarvis kuulutada iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Iseseisva riigi väljakuulutamise arvatigi sakslasi takistada Eestisse sisse marssimast. Usuti, et Saksamaa iseseisva riigi puutumatus austab. 24. veebruaril 1918. aastal anti Maanõukogu Vanematekogu allkirjaga manifest kõigile Eestimaa rahvaile, millega „Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks²⁾“. Asutati kolmeliikmeline Eestimaa Päästekomitee, kelle kätte otsustati anda kuni normaalse olede loomiseni kõik riiklik võim³⁾. Päästekomiteesse valiti: K. Päts, J. Vilms ja K. Konik. Samal päeval seadis Päästekomitee kokku esimese Eesti valitsuse peaministri K. Pätsiga eesotsas. 1918. a. 24. veebruarist peale loome meie oma riigi algust.

Iseseisev Eesti ei saanud seda puhku kauemini püsida kui vaevalt öö-päev. Teisel päeval, s. t. 25. veebruaril marssisid Tallinnasse Saksa väed; ei hoolinud Eesti iseseisvusest, vaid ajasid kõik Eesti riigi ametiasutused laiali.

Algas saksa vägede okupatsiooni aeg. Mida ette kardeti, läks täide. Esimestest päevadest peale toimetasid saksa sõjaväed nagu omale võidetud maal. Omavalitsuse-asutused aeti laiali. Asemele nimetati kas saksa sõjaväelised või Balti sakslased. Eesti keele

1) Maanõukogus olevate rühmade vanemad.

2) Vaata lisa nr. 3.

3) Vaata lisa nr. 2.

aselele seati kohtus ja koolides saksa keel. Kõned ja koosolekud keelati ära. Eesti ajalehed pandi kinni. Alustati eeltöid Eesti köitmiseks Saksamaa külge. Elanikkudelt hakati allkirju korjama palvekirjadele, milles Saksamaaga ühendamist paluti. Olgugi et ajalehed ei käinud ja rahvas sellega teadmatuses hoiti, ei läinud see katse ometi mitte korda. Rahvas allkirju ei annud. Siis kutsusid Balti-maa mõisnikud 10. apr. 1918. a. Riiga Maapäeva kokku. Seal olid esindatud suurmaapidajad, linnad, vaimulikud ja valdade esindajad. Esimesed kolm kihti koostusid ainult sakslastest. Vallavanemad olid aga Riiga käsutatud, ilma et neile oleks põhjust öeldud ehk enne lastud oma valijatega läbi rääkida. Osa vallaesindajaid olid lihtsalt kokkukutsujate nimetatud. Säherduse rahvaesinduse võitsimise peale vaatamata ei lasknud enamus vallavanemaid ennast eksiteele viia ja vastas Eesti ühendamise peale Saksamaaga eitavalt.

Enne okupatsioonivägede Tallinnasse tulekut saadeti Maanõukogu ehk Maapäeva juhatusel poolt saadikud välisriikidesse, peamiselt Liitriikidesse, et saada nende poolt iseseisvuse tunnustamist. Märtsikuul saadeti nendele järele kohtuminister Jüri Vilms ühes kaaslastega. Viimased pidid viima välisriikidesse 24. veebruari aktid. Soome rannas sattusid nad aga Saksa okupatsioonivägede kätte ja nende väljakohus mõistis meie ministri ja kaaslased surma. Otsus hoiti aga saladusekatte all. Alles kaks aastat hiljemini selgus asja seisukord. Esimesed saadikud pääsivad õnnelikult määratud kohtadesse, tutvustasid välisriike olukorraga. Liitriigid tulid meile lahkesti vastu. Ja maikuul tunnustasid Inglise, Prantsuse ja Itaalia valitsus Eesti riiki *de facto* kuni rahukongressi kokkutulekuni. See tunnustamine ei tähendanud veel lõplikku tunnustamist. Ometi näitas ta liitriikide poolehoidu iseseisvale Eestile.

Juulikuus samal aastal algasid liidu väed Prantsusmaal üldist pealetungimist Saksamaa vastu. Visade võitluste järel olid saksa väed sunnitud taganema. Saksamaa kaotas sõja. Tehti vaherahu. Selle põhjal oli Saksamaa kohustatud oma väed võõrsilt tagasi tõmbama, selle hulgas ka meilt. 11. novembril 1918 astus uuesti tegevusse meie Ajutine Valitsus.

Ajutine Valitsus ei saanud kaua rahus elada. Taganevate sakslaste kannul tulid üle piiri enamlaste salgad, Anveldiga eesotsas. Eestil polnud sõjaväge vastu saata. Okupatsiooniväed olid eesti polgud laiali saatnud ja neilt sõjariistad ära korjanud. Samuti ei annud ka taganevad saksa väed Ajutisele Valitsusele sõjariistu tagasi, vaid hävitasid kõik ära, mida kaasa ei saanud viia. Enamlaste salkadele saadi vastu saata ainult salgake vabatahtlikke, ohvitseri ja kooliõpilasi. Vähesed arvu tõttu ei suutnud need vaenlast kaua kinni pidada, kes Narva ja Pihkva poolt peale surus. Meie esimesed mobilisatsioonid ei õnnestunud. Sõdureid valdas hirm enamlaste ees ja puudus varustus. Paljud jooksid laiali. Selle tagajärg oli, et jõuluks suurem osa Eestit seisis enamlaste valduses. Koguni Tallinna oli hädaohus. Enamlaste väed seisis kõigest 28 versta linnast eemal. Meie vahvad väejuhivad ja Valitsus

ei kaotanud siiski pead. Suure kiirusega mobiliseeriti vanemad kooliõpilased, üliõpilased, koguti vabatahtlikke. Kapten Pitka formeeris soomusrongid ja laevaväe. Vabatahtlikkudest asutati Kalevi maleva ja Kuperjanovi partisanid. Jõulu ajal saadeti värskelt formeeritud löögiosad ja soomusrongid välja. Vägede ülemjuhatajaks asus ooberst Laidoner. Üle lahe tulid appi Soome vabatahtlikud, pärastpoole ka rootslastest ja taanlastest vabatahtlikud. Kiire ja vahva pealetungimisega löödi enamlased taganema. Julgustatud naabrite abist tungisid meie väed ikka edasi ja edasi, kuni nad 24. veebruariks, s. t. riigi aastapäevaks olid terve Vabariigi maa-alala vaenlasest puhastanud. Vahepeal viidi uus mobilisatsioon üle riigi läbi. See sündis korralikult. Julgemate võidud andsid suurele kogule usku.

Enamlased ei leppinud aga oma taganemisega. Venemaalt toodi uusi vägesid ja märtsikuus algas nende poolt uus pealetungimine. Alguses oli neil edu. Aga varssi pandi nende edasilükkumine uuesti seisma ja aeti nad teine kord piiridest välja.

Meie vägede kannatused polnud veel lõppenud. Juunikuus tungis Läti poolt eesti vägedele kallale sakste Landeswehr. See vägi koostus endistest saksa sõduritest, kes taganemisel Kuramaale jäid peatuma, balti parunitest, vene vabatahtlikkudest ja teistest. Juhatajaks olid saksa ohvitserid. Nende kavatsus oli Eesti riiki kukutada ja luua Saksa-Balti riik. Selle peale vaatamata, et Landeswehr Saksamaalt toetust sai, et tal oli hea varustus ja juhatus, löid meie sõjaväed ta võitlustes puruks. Landeswehr taganes ja võimaldas iseseisval Lätil hakata teotsema.

Vahepeal kestsid võitlused enamlastega ikka edasi. Sügisel nägid viimased, et jõuga on raske väikest Eestit ära võita; seepärast asusid nad rahu-läbirääkimistesse. Mõnesuguste sekelduste pärast katkesid need varssi. Aga detsembrikuus alustati nad uuesti. Kaks kuud istuti koos ja peeti nõu. Enamlased tahtsid alguses saada omale osa Eesti pinnast. Kui seda meie poolt ei lubatud, siis taheti selleks sundida. Venemaalt toodi hulk uut sõjaväge Narva alla. Üks pealetungimine järgnes teisele. Aastane sõda oli meie sõjaväge kasvatanud. Ta ei taganenud sammugi. Enamlaste kaotused olid väga suured. Nähes, et jõud ei aita, kirjutati uue aasta ööl vaherahule alla. Lõplikule rahulepingule kirjutati aga 2. veebruaril 1920 alla. Selle rahulepingu järele tunnustas Nõukogude Venemaa meid iseseisvaks riigiks.

Me nägime eespool, et riik on seal olemas, kus on rahvas, maapind ja riigivõim. Eestil olid need olemas, aga sellest on veel vähe. Meie ajal on riigid üksteisega liiklemises ja sellepärast nõutakse uue riigi tunnustamist teiste poolt. Siiani polnud keegi Eestit täieliselt ehk *de jure* tunnustanud. Oli ainult ajutine tunnustamine. Esimene riik peale Nõukogude Venemaa, kes meid iseseisva riigina tunnustas, oli meie naaber Soomemaa (maikuus 1920), sellele järgnes sama aasta detsembrikuus Argentiina vabariik, 26. jaanuaril 1921 tunnustasid Eestit lõplikult ka Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia. Sellele järgnesid tunnustused teiste riikide poolt.

28. juulil 1922. a. tunnustasid Eesti Vabariiki ka Põhja-Ameerika Ühendriigid. Peale seda võeti Eesti Rahvaste Liitu, s. t. riikide liitu, kelle ülesanne on riikidevahelist läbikäimist korraldada ja tekkinud tüliküsimusi lahendada. Sellega on teised riigid tunnustanud Eestit kui uut omaväärilist liiget suures riikide peres.

7. peatükk.

Eesti Vabariigi Põhiseadus.

On kahesuguseid riike. Ühed teevad vahet põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel, teised seda ei tee. Viimaste arv on väike. Nende hulka kuulub muu seas Inglismaa. Parlament ja kuningas koos võivad harilikul seadusandlikul teel igasuguse seaduse maksmata panna, kas või kuningriigi asemele seada vabariigi. Kõik ametiasutused on kohustatud säärast seadust täitma.

Teissugune on lugu riikides, kus vahet tehakse põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel. Põhiseadus on seal aluseks harilikkudele seadustele. Kõik harilikud seadused peavad kokkukõlas olema põhiseadusega. Sellepärast ei tohi parlament põhiseaduse-vastast harilikku seadust välja anda. Mispärast säherdune vahetegemine? See on sellepärast, et riigi sisemist korda hoida liiga sagedate vapustuste eest. Põhiseadus määrab harilikult kindlaks riigi vormi, riigipea võimupiiri, parlamendi ehituse, valitsuse ehituse ja võimupiiri, kodaniku põhiõigused ja muud tähtsamad küsimused. Parlamendid oma enamuses on valitud. Iga uus valimine võib uue parlamendi-koosseisu parteiliselt kui ka isikuliselt muuta. Oleks parlamendil võimalus eespool loendatud küsimusi harilikul seadusandlikul teel muuta, siis oleks karta alalist võnkumist. Käesoleva parlamendi kestuse ajal on riigis monarhistlik kord, järgmise kestuse ajal vabariiklik, sellele järgneval aga jälle monarhistlik jne. Säherdune põhjanevate küsimuste muutmine loob riigi sisemises elus ärevuse ja rahutused. Selle ärahoidmiseks määrab põhiseadus need küsimused kindlaks. Et aga elu on liikuv ning arenev ja põhiseaduse normid elule võivad võõraks jääda, siis on jätetud nende muutmiseks tee. Nõutakse aga, kodanikkude rõhuval enamusel olgu tungiv tahtmine seda läbi viia. Nii nõutakse Prantsusmaal põhiseaduse muutmiseks esiteks enamust kummaski kajas, teiseks enamust rahvuskogus või mõlemate kodade ühisel istungil. Teistes maades nõutakse, et kaks üksteisele järgnevat parlamenti peavad muutmise poolt hääletama. Teise parlamendi valimisel teavad kodanikud, et valitud esindajail tuleb põhiseaduse muutmist otsustada; sellepärast peavad nad teadma, keda valida (Rootsi, Taani). Mõnes riigis võib põhiseadust ainult rahvahääletuse teel muuta, nagu Šveitsis.

Kui põhiseadus peab juhtnööriks olema parlamendile tema seadusandluses, siis tekib küsimus: mis siis teha, kui parlament

sellest mööda läheb kas teadlikult või teadmata? Kes otsustab küsimuse, kas parlamendi poolt vastuvõetud seadus vastab põhiseadusele või käib selle vastu, ja kui ta vastu käib, mis sellega teha? Osas riikides on see küsimus lahendamata. Teistes riikides valvab selle järele kohus. Nii on Põhja-Ameerika Ühendriikide föderatsiooni kõrgema kohtu ülesanne otsustada, kas on vastolu olemas hariliku seaduse ja põhiseaduse vahel. Leiab ta seda, siis vabastab ta kodaniku, kelle asja ta arutab, selle seaduse täitmisest. Seadust ennast ta kaotada ei saa. Ta võib iga kodaniku, kellelt selle seaduse täitmist nõutakse, täitmisest vabastada, ja nii saavutatakse sama resultaat, mis seaduse kaotamisega läbi.

Eesti Vabariiki kuulub riikide hulka, kes vahet teevad põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel.

Niipea kui vaenlane oli Vabariigi rajadest välja tõrjutud, kuulutas Maanõukogu Asutava Kogu valimised välja.

Mis vahe on Asutava Kogu ja hariliku parlamendi vahel? Mõlemad on rahva esindused. Vahe seisab selles, et üks on tegevuses piiramata, teise võimkond on aga kindlaks määratud põhiseaduses. (Vahet saab teha neis riikides, kus on vahe põhiseaduse ja harilikkude seaduste vahel.)

Asutav Kogu on täisõiguslik maa peremees. Ta tuleb kokku erakordsetel aegadel, olgu peale sisemist riigipööret või uue riigi rajamisel. Tema ülesanne on panna alus uuele riiklikule ehitusele. Samad ülesanded olid ka meie Asutaval Kogul. Tema kutsuti kokku selleks, et välja töötada riigi Põhiseadus ja teised tähtsamad seadused, nende hulgas ka Maaseadus. Valimised määrati 5., 6., ja 7. aprilli peale. Valimised läksid korda ja 1919. a. jüripäeval, 23. aprillil, astus Tallinnas, „Estoonia“ saalis Asutav Kogu kokku. Ta sisaldas 120 saadikut, kes olid valitud kodanikkude poolt, kes 20 a. vanaks saanud, üldise, ühetaoise, salajase, otsese ja proportsionaalse valimisviisi järele. Parteiliselt jagunesid Asutava Kogu liikmed: 41 sotsiaaldemokraati, 30 tööerakondlast, 25 rahvaerakondlast, 8 maarahva-liidu esindajat, 7 sotsialistide-revolutsionääride esindajat, 5 kristlikust rahvaerakonnast, 3 saksa erakonnast ja 1 vene kodanikkudekogu esindaja. Asutav Kogu valis enesele juhatuse, kuhu kuulusid: esimees — A. Rei, abiesimehed — L. Olesk ja A. Birk, sekretär H. Martna, sekretäri abid A. Jürmann ja H. Raudsepp. 19. mail samal aastal pöördus Asutav Kogu kõigi haritud rahvaste poole seletusega Eesti riiklikust iseseisvusest ja sõltumatusest¹⁾. Selles seletuses kirjeldatakse lühidalt Eesti rahva ajalugu 700 aasta kestel. Märgitakse neid raskusi, mis meie kodumaa Vene valitsuse ajal tunda on saanud. Seletatakse, et nüüdsest peale tahab Eesti rahvas ise enese üle valitseda ja oma saatust ise määrata. Ta tahab rahu elada oma naabritega; võõrad on temale ihad, võimu üle piiride laiendada. Asutav Kogu kinnitab, et Eesti on 1918. a. 24. veebruarist peale iseseisev sõltumata demokraatlik

1) Vaata lisa nr. 4.

vabariik. Sellele deklaratsioonile kirjutasid üksmeelselt alla saadikud kõigist erakondadest — peale sakste ja venelaste esindajate.

Nagu öeldud, pidi Asutav Kogu välja töötama põhiseaduse. Kohe oma tegevuse algusel valiti seks põhiseaduse-komisjon. See töötas peaaegu aasta ja pani peale seda oma kava Asutavale Kogule ette. Peale pikki vaidlusi võeti lõpuks 15. juunil 1920. aastal Põhiseadus viimasel, s. t. kolmandal lugemisel vastu. Maksma hakkas ta terves ulatuses 21. detsembril 1920. a.

Põhiseadus¹⁾ algab kõlava sissejuhatusega: „Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele, seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välimisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevatele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse.“ Sellele järgneb Põhiseadus ise, mis ei ole suur — sisaldab 89 paragrahvi ja on jaotatud 10 peatükki. Need peatükid on: 1) üldised määrused, 2) Eesti kodanikkude põhiõigustest, 3) rahvast, 4) Riigikogust, 5) Valitsusest, 6) kohtust, 7) omavalitsusest, 8) riigikaitsest, 9) riigi maksudest ja eelarvest ja 10) Põhiseaduse jõust ja muutmisest.

Põhiseaduse järele on Eesti rahva-vabariik. Riigivõim on rahva enese käes. Rahvas teostab seda võimu hääleõiguslike kodanikkude näol. Neil on õigus valida parlamenti ehk Riigikogu ja nõuda seaduste rahvahääletusele panemist ja seaduste andmist. Presidenti Eesti vabariigis ei ole. Osa ülesandeid, mis teistes vabariikides kuuluvad presidendi võimupiiri, lasuvad meil peaministri ehk riigivanema peal. Mingisugust seaduse kinnitamist peale seda, kui Riigikogu ehk rahvas ta seaduslikus korras vastu on võtnud, meil tarvis ei ole. Presidendi puudumise tõttu on Eesti Vabariik ainuke seesugune ilmas. Põhiseaduse järele on Eesti rahva-vabariik. Tema hääleõiguslikel kodanikel on õigus valida parlamenti ehk Riigikogu, nõuda viimase poolt vastuvõetud seaduste rahvahääletusele panemist ja uute seaduste andmist n. n. rahvaalgatamise korras. Harilikuks seaduseandjaks on Riigikogu, erakordseks rahvas. Riigikogu poolt seaduslikus korras vastuvõetud seadused ei vaja mingisugust kinnitust. Eestil puudub riigipea — president. Viimase puudumise tõttu on Eesti Vabariik ainuke seesugune ilmas. Ülesanded, mis teistes vabariikides kuuluvad presidendi võimupiiri, on meil jaotatud Riigikogu, riigivanema ja Vabariigi Valitsuse vahel. — Valitsemist juhib Vabariigi Valitsus, kes koostub riigivanemast ja ministritest. Vabariigi Valitsus on parlamentaarne. Ta ajab oma iseseisvat poliitikat, kuid tal peab olema Riigikogu usaldus. Niipea kui viimane avaldab otsest umbusaldust kas ühele ministritest või tervele valitsusele, peab vastavalt lahkuma kas umbusalduse osaliseks saanud minister või terve Valitsus. — Kohut mõistavad iseseisvad ja sõltumatud kohtunikud. Kõrgem kohtuvõim on riigikohtunikudest koostuva Riigikohtu käes. Riigikohtunikud valitakse eluajaks Riigi-

1) Vaata lisa nr. 5.

kogu poolt. Teised kohtunikud nimetab ametisse eluajaks Riigikohus. Nõndaviisi on riigi pea-tegevusalad — seaduste andmine, valitsemine ja kohtumõistmine — igaüks iseasutuse käes ja seega on läbi viidud võimude jaotus niivõrt, kuivõrt see moodsas riigis on võimalik.

Kõrgem seadus Eestis on Põhiseadus. Riigivõimu ei saa keegi muidu teostada kui seaduste põhjal, mis Põhiseadusega kokkukõlas. See tähendab, Riigikogu võib anda tulevikus ainult niisuguseid seadusi, mis vastavad Põhiseadusele. Valitsemisasutused saavad ainult valitseda, nagu käsib Põhiseadus, ja lõpuks kohus võib kohut mõista ainult Põhiseadusega kokkukõlas. Sellega on Põhiseadus vankumatuks juhteks Riigikogule, valitsuseasutustele ja kohtule. See ei ole paljas sõnaline deklaratsioon. Et riigis seadusi ja korraldusi tõesti Põhiseaduse alusel antaks, selle järele valvab meie kohus. On kodanik kohtulikule vastutusele võetud seaduse mittetäitmise pärast ja arvab ta, et see Põhiseaduse vastane, siis juhib ta kohtu tähelepanu selle peale, et tema õigustatud on vaidluse all olevat harilikku seadust ignoreerima kui Põhiseaduse vastast. Kohus katsub järele, kas vastavad kodaniku seletused tõele. Juhtumisel, kui nad vastavad, vabastab kohus kodaniku selle seaduse täitmisest. Kohus ei saa seda seadust küll ära kaotada. Ta ainult vabastab kodaniku selle Põhiseaduse-vastase seaduse täitmisest. Kohus ei tõsta mitte üksi asjaosalise soovil küsimust üles, kas tarvitav seadus või määrus on Põhiseadusega kokkukõlas või mitte; ei, ta peab seda ka ise, omal algatusel tegema. Seda on kohustatud tegema iga kohus. Lõpliku otsuse annab kõrgem kohus — Riigikohus.

Põhiseadus määrab kindlaks meie riigi maa-ala. Nimelt kuuluvad ssesse: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valgamaa, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärased maismaa kohad, kus Eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Põhiseaduse muutmiseks on kindlaks määratud teine tee kui harilikku seaduste muutmiseks. Põhiseadust saab muuta ainult rahvahääletusel. Küsimust üles tõsta, kas Põhiseadust muuta või mitte, on õigus niihästi Riigikogul kui ka rahval enesel rahvaalgatuse korras. Ükskõik kummalt poolt ta tuleb, peab Põhiseaduse muutmise eelnõu rahval teada olema vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva. Põhiseadus loetakse muudetuks ainult sel korral, kui selle poolt hääletab rohkem kui pool kõigist Vabariigi hääleõiguslikest kodanikest.

8. peatükk.

Kodaniku põhiõigused.

Meie aja riik ei või isiku peale vaadata kui valitsemisobjekti peale, kellele ta kõik sammud ette kirjutab. Säherdusi aegu on

olnud. Veel läinud aastasajal oli Venemaal keelatud trahteris anda talupoja-rõivas isikuile linnupraadi, kallist kala. Kolmanda gildi kaupmees võis sõita ainult ühe hobusega, teise — kahe ja esimese gildi kaupmees — neljaga. Mis rohkem oli, võeti ära. Ühtki tööd ei saanud ilma vastava ametniku loata trükkida. Keelatud olid riiklikke uuendusi käsitlevad tööd, hulk uusi loodusteaduslikke ja ilukirjanduslikke töid. Koosolekuid ja kõnesid võis pidada ainult politsei loaga. Vabamõttelistele ettekandmisluba ei antud. Ühest kohast teise võis liikuda ainult politsei loaga. Kellest arvati, et ta teisiti mõtleb kui valitsevad ametnikud, need saadeti ilma kohtuta oma kodukohast kaugele. Isiku korterisse võisid sandarmid igal ajal sisse tungida, inimest areteerida ja teda kinni pidada. Kaevata asjata kinnipidamise üle ei olnud kellelegi. — Kui haritud inimese eest suletakse kõik väline ilm, uued leiutused, uued mõtted ja vaated, siis ta ei saa elada. Ta arenemine jääb kängu. — Teiselt poolt ei või meie aja riik anda isikule ka täielist vabadust. Täieline vabadus oleks korra eitamine. Ilma korrata ei saa aga riik elada. Kord on ainult siis võimalik, kui üksikute isikute tegevust piiratakse kõikide huvides. — Sellepärast seisab meie aja riik raske ülesande ees, kodaniku õigused nii ära määrata, et nad rahuldaksid mõlemaid pooli, s. t. üksikut isikut kui ka riiki.

Et meie aja riik on demokraatlik riik, s. t. riigijuhtimisest võtavad kõik kodanikud osa, siis on kodanikkude õiguste määramine omandanud erilise tähtsuse. Selle tähtsuse pärast käsitlevad uuema aja põhiseadused kodaniku õigusi. Põhjapanevad määrused kodaniku õiguste kohta ongi põhiõigused. — Ka meie Põhiseadus pühendab neile terve teise peatüki ja räägib neist veel kolmandaski peatükis.

Kodaniku põhiõigused võime jagada kolme ossa: 1) kodaniku vabadused, 2) riigi kohustused kodaniku vastu ja 3) kodaniku poliitilised õigused.

Kodaniku vabadused. Eespool nägime, et seadus peab kodaniku õigusi määrares käima keskteed, s. t. ta ei tohi katsuma kodaniku iga sammu reguleerida ega talle anda ka piiramatut vabadust. Kodaniku vabaduse all mõistamegi neid norme, mis ära määravad, kui kaugele võib minna harilik seadus kodaniku tegevuse piiramises, s. t. kui sügavasse kodaniku ellu võib tungida ja kust peale algab isiku erategevus, millesse riigiasutused ei või segada. Kodaniku vabadused on sellega negatiivne osa kodaniku põhiõigustest — kodaniku õigus nõuda, et riigiasutused ei segaks end tema tegevuse teatavasse ossa.

Kodaniku vabadused on varemini kaitset leidnud ja praegu kõige paremini kaitstud Inglismaal. Teised haritud riigid ainult kordavad ja täiendavad neid põhimõtteid, mis seal juba ammu maksivad. Sellepärast ei ole huvituseta jälgida Inglismaa tähtsmaid akte kodaniku vabaduste kaitstes. Neid on kolm: 1215. aasta Suur Vabadustekiri, 1628. aasta Õigustepetitsioon ja 1679. aasta *Habeas corpus act*.

Esimene neist, Suur Vabadustekiri, on lubadus, mille andis Inglise kuningas Johann Maata vasallide nõudmise peale. Selle kirja tähtsaim punkt lausub, et ühtki vaba inimest ei tohi vangistada, maalt välja saata, kuulutada väljaspool seadust olevaks, tema varandust ära võtta ega tema õigusi mõnel muul teel kitsendada, kui ainult seaduse põhjal ja sellekohase kohtuotsuse järele. Selge sõnaga on kindlaks määratud kord, kuidas isiku õigusi kitsendatakse. Selleks on tarvis esiteks sellekohast seadust ja teiseks kohtu otsust. Tähtis on, et just kohus on arutajaks kutsutud, kas isiku poolt on säherdune väärtegu korda saadetud, mis seaduse järele lubab tema vastu kitsendavaid abinõusid tarvitusele võtta. Valitud tee on kõige kindlam ja erapooletum.

Suur Vabadustekiri oli kuningalt jõuga välja pigistatud. Niipea kui hädaoht kuningaile rauges, kui nad tundsid jalgealust tugevnevat, hakkasid nad teid otsima lubadustest mööda minemiseks. Vabadustekiri maksis ja harilikud kohtud käisid selle järele. Kuningaile see ei meeldinud ja nad seadsid sisse erakordsed kohtud, kuhu nad nimetasid erakordsed kohtunikud oma lähemate hulgast. Neile erakordseile kohtuile määrati alluvaiks riiklikud ja teised tähtsamad kuriteod. Erakordsed kohtud seisid kuninga mõju all ja mõistsid kohut, kuis kuningas tahtis. Sellega mindi Vabadustekirja sisust mööda. 1628. a. ei luba parlament kuningale enne võtta maksusid, kui ta täidab parlamendi poolt ettepanud nõuded. Ettepanud Õigustepetiitsioon sisaldas terve rea nõudeid, milles paluti käia vanade maa seaduste järele. Muu hulgas oli ka nõue, et kohtuasju harutagu harilikud kohtud ja kuningas ärgu asutagu erakordseid kohtuid. Kuningas leppis sellega. Erakordsete kohtute kaotamine tähendab erapooletu ja õiglase kohtumõistmise kindlustamist, seega kohtu vabastamist kuninga mõjuvõimust.

Kolmanda, *Habeas corpus act'i* sisu seisab selles, et igal kinni- peetaval ja isikul, kes temast on huvitatud, on õigus nõuda, et ta ajaviitmata viidaks kohtuniku ette, kes järele vaatab, kas on põhjust teda kuni asja sisulise arutamiseni kinni pidada või mitte. Tegelikult sünnib see järgmiselt. Vangla ülem on kohustatud 6 tunni jooksul peale nõudmist välja andma ärakirja vahi alla võtmise käsust. Ilma säherduse käsuta ei tohi ükski vangla ülem ühtki vangi vastu võtta. Ei anna vangla ülem määratud ajaks ärakirja, siis on ta kohustatud kinnivõetu kasuks maksma 150 000 marka. Teisel korral kõrgendatakse trahv kahekordseks ja ametnik vallandatakse ametist. Vahi alla võtmise käsu ärakiri pannakse kohtunikule ette. Kohtunik on kohustatud vangla ülemale ajaviitmata käsu andma, kinnipeetavat oma juurde tuua. Ei täida kohtunik seda käsku, siis ootab teda 750 000-margaline trahv kinnipeetava heaks. Vangla ülem on kohustatud 3—20 päeva jooksul saatma vangi kohtuniku ette. Kindla aja neis piirides määrab kohtunik, arvestades vangla kaugust. Niipea kui kinnipeetav on pärale jõudnud, on kohtunik kohustatud asja harutama. Ta ei tee sisulist otsust. Ta otsustab ainult, kas on põhjust kahtlusealust kuni sisulise arutamiseni kinni

pidada. *Habeas corpus act* kaitseb isikut ametniku omavoli ja põhjusetu kinnipidamise eest.

Suur Vabadustekiri, Õigustepetitsioon ja *Habeas corpus act* moodustavad inglaste eneste sõnade järele kodaniku vabaduste Põhiseaduse. Aastasade jooksul on inglane nende seadustega nii harjunud, et nende rikkumist peaaegu ette ei tule.

Meie Põhiseadus käsitab kodaniku vabadusi väga laialiselt. Üldise normina ta deklareerib, et kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaosed. Ei tohi olla ühel kihil või kodanikkude rühmal rohkem õigusi kui teisel. Riigile on täiesti ükskõik, mis soost, usust või rahvusest on kodanik. Seisused Eestis on kaotatud. Ei ole enam talupoegi ega mõisnikke. Kõik on ühesugused Eesti Vabariigi kodanikud. Soovides seda ühetaosust veel rohkem alla kriipsutada keelab Põhiseadus riigil ära anda Eesti kodanikele autähiti ega vastu võtta ka võõraste riikide aumärke. Erand on lubatud kaitsevälaliste. Need võivad sõjaliste teenuste eest vastu võtta aumärke omalt ja võõralt riigilt. — Peale nende üldnormide läheme erinorme juurde. Kõige pealt on Eestis kindlustatud isiku puutumatus. Kodanikku ei tohi vangistada ega muul teel tema vabadust kitsendada, kui sellekohase kohtuotsuse järele. Põhjendatud kohtuotsus peab vangistatule olema kuulutatud mitte hiljemini kui 3 päeva pärast vangistamist. Selle otsuse kuulutamist vangistatule võib nõuda iga kodanik, kui kohus seda ise pole 3 päeva jooksul teinud. Erand on tehtud isikute tarvis, keda tabatakse kuriteolt. Nende kinnivõtmiseks pole tarvis kohtu otsust. Samuti kui isikut ennast, kaitseb Põhiseadus ka kodaniku korterit. Korter on kodaniku kindlus. Vastu peremehe tahtmist võib sinna tungida ja seal läbiotsimist ette võtta üksnes neil juhtumistel, mis seaduses tähendatud. Muil juhtumistel omavoliliselt, olgugi ametniku poolt, ei tohi seda teha. Samuti on kaitstud kodaniku sõnumete saladus. Vastu kodaniku tahtmist võivad tema kirju, telegramme jne. lugeda ainult kohtuvõimud seaduses ettenähtud juhtumistel.

Eestis maksab usu- ja südametunnistuse-vabadus, s. t. kodanikul on õigus valida seda usku, mis ta tahab, ja õigeks ja heaks pidada seda, mis tema südametunnistus käsib. Riigil oma usku ei ole. Usk on kodaniku era-asi. Sellepärast ei või kedagi sundida olema ühe või teise usulise ühingu liige ega sundida ka kodanikku maksma selle heaks maksusid. Iga kodanik võib vabalt jumalateenistust pidada ja oma usulisi talitusi toimetada. Riik ei või sundusega neisse toiminguisse enne segada, kui säärased toimingud rikuvad avalikkku korda või kõlblust. Samuti astub riik oma sundusega alles siis vahele, kui usulistel või ilmavaatelistel motiividel hakatakse kuritöid tegema või kihutatakse kodanikku kohuseid mitte täitma. Näiteks ei jäta riik seda kodanikku kaitsevää-teenistusse võtmata, kes ütleb, et ta põhimõtteliselt on sõja vastane, ja võtab kohtulikule vastutusele kõiki, kes üles kihutavad kaitsevää-teenistusse mitte minema. Seda teeb riik sellepärast, et see on kuritegu ja säherdustel tegudel on riigikaitse seisukohalt väga kardetavad tagajärjed.

Eestis võib iga kodanik vabalt oma mõtteid avaldada kõnes, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks. Tsensuuri Eestis ei ole, s. t. kodanik ei ole kohustatud enne oma kirjatöö trükkimist mingisuguselt ametnikult trükkimiseks luba küsima. On töö trükitud ja sisaldab ta kuritööd, siis vastutab kodanik harilikus korras kohtu ees. Kõik Eesti kodanikud võivad relvuta ja rahu rikkumata koosolekuid pidada. Samuti võivad nad vabalt asutada ühinguid ja nende liitusid.

Eesti kodanik võib vabalt riigi piirides liikuda ja omale elukohta valida. Teda võivad takistada seda tegemast ainult kohtuvõimud ja tervishoiulistel põhjustel, kui näit. taudid on lahti, ka teised võimud, kelle ülesandeks on tervishoiu-määruste järele valvamine. Eesti kodanik on vaba oma ameti või elukutse valikus. Teda võib kitsendada ainult seadus. Igal kodanikul on õigus pöörduda kaebustega vastava ametiasutuse poole. Kodaniku vastu ei tohi sellepärast surve-abinõusid tarvitada. Riigiametniku peale saab niisama kaevata, nagu teisegi kodaniku peale. Ei ole tarvis mingisugust ülemuse luba ametniku vastutusele võtmiseks. Ühtki kodanikku ei või karistada teo eest, kui see tegu teo kordasaatmise ajal oli karistamata. Iga Eesti kodanik võib vabalt oma rahvuse ise määrata. Et Eesti riigi piirides elab 10—12% muulasi, s. t. kodanikke mitte-eesti rahvusest, siis on riik kohustatud ka nende eest hoolt kandma. Põhiseadus korraldab õige täieliselt nende rahvuslike huvide kaitse. Nimelt võivad vähemusrahvuste liikmed ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid asutusi. Need omavalitsuse-üksused, kus enamuses on mõni vähemusrahvus, võivad oma asjaajamises tarvitada oma keelt. Samuti võivad nad tarvitada oma emakeelt ka läbikäimises teiste omavalitsuse-üksustega, kus enamuses sama rahvus. Kodanikudel kolmest rohkemalisesemast väikerahvusest, nimelt sakslastel, venelastel ja rootslastel, on õigus pöörduda riiklikesse keskasutustesse kirjalikult oma emakeeles.

Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma kodaniku nõusolekuta võib seda ära võtta ainult üldistes huvides, seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras. x

Riigi kohustused kodaniku vastu. Mineviku riik hoolitses vähe selle eest, kas isik oli haritud või harimata, kas terve või haige, kas jõukas või vaene, kas oli tal tööd või mitte. Praeguse aja demokraatlik riik on teisel arvamusel. Saadakse aru, et riik on organism, mis koostub rakukestest-kodanikkudest. See organism saab ainult siis hästi töötada, kui teda moodustavad rakukesed normaalingimuses viibivad. Sellepärast ei ole nüüdse aja moodsale riigile mitte ükskõik, kuidas tema kodanikud elavad, vaid ta on huvitatud sellest, et kodanikud saaksid tarvilikul määral haridust ja elaksid inimeseväärset elu. Sellepärast deklareerivad uuemad põhiseadused, et riik on kohustatud üksikuil aladel kodanikele abiks tulema ja neid aitama.

Ka meie Põhiseadus käib sama rada. Ta deklareerib, et õpetus on koolialastele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Sellega on sisse seatud sunduslik ja maksuta rahvakool. Rahvakooli teha sunduslikuks, ilma et ta oleks maksuta, riik ei saa. Sest leidub osa vanemaid, kes sedavõrt vaeseis tingimuses elavad, et nad ei suuda kooliraha maksa ega jõua last ainelistel põhjustel kooli saata. Seadus võib jääda niiviisi täitmata. Deklareerides, et kool on maksuta, on riik võtnud enese peale määratu suure kohustuse.

Veel suurema koorma on riik võtnud enese peale Põhiseaduse § 25-ga. See paragrahv räägib, et „majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõtetele, mille sihiks on inimeseväärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maasaamise, eluaseme ja töösaamise, samuti omakaitse, töajõu-kaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta“. Teiste sõnadega öeldud, on Põhiseadusega riigi peale kohustus pandud riigi tulunduslikku elu nii korraldada, et iga kodanik saaks inimeseväärset ülespidamist. Selleks on ta kohustatud sääraseid seadusi välja andma ja oma tegevust nii juhtima, et kõik saaksid tööd, et seadused kaitseksid töö juures kindlust ja tööliste tervist, et oleksid korraldused loodud, mis annaksid toetust vanule, töövõimetuile ja neile, keda tabanud õnnetus töö juures. Riik ei või vaikides mööda minna osa kodanikkude hädast ja viletsusest. Raske on koorem, mis riik enese peale on võtnud. Et aga Põhiseadus on vankumata juhteks kõigile riigiasutustele, siis peab riik Põhiseadusega enese peale võetud kohustusi täitma ja sellekohased seadused välja andma.

Kodaniku poliitilised õigused. Kolmanda osa kodaniku põhiõigustest moodustavad kodaniku poliitilised õigused, s. t. normid, mis kindlaks määravad, kes kodanikkudest ja mil viisil nad riigi juhtimisest osa võtavad. Meie Põhiseadus ütleb, et riigi juhtimisest võtavad osa hääleõiguslikud kodanikud. Hääleõiguslikeks kodanikeks loetakse kodanikke (peale mõnede erandite), kes on saanud 20 a. vanaks. Riigi juhtimist nad teostavad: 1) Riigikogu valimiste, 2) rahvahääletamise ja 3) rahva-algatamise teel. Lähemalt neist järgmistes peatükkides.

Loendatud kodanikuvabadused, riigi kohustused kodaniku vastu ja kodaniku poliitilised õigused loovad kokku kodaniku põhiõigused. Reguleerides tulevikus kodaniku õigusi peab Riigikogu neid põhiõigusi silmas pidama ja kokkukõlas nendega seadusi välja andma.

Meie Põhiseadus lubab kodaniku vabadusi erakordselt ajuti kitsendada ainult kaitse-seisukorra ajal sellekohase seaduse järele. Kaitse-seisukorda tarvitatakse sisemiste rahutuse puhul ja vaenlase pealetungimise korral. Kaitse-seisukorra kuulutab välja kindlaks ajaks Vabariigi Valitsus ja esitab oma sammu Riigikogule kinnitamiseks.

9. peatükk.

Riigikogu valimised.

Meie ajal nõutakse, et parlamendi valimised peavad olema üldised, ühetaosed, otsesed, salajased ja proportsionaalsed. Nooremis ja demokraatlikes riikides on need nõuded juba leidnud teostamist nii parlamendi kui ka kogukonna valimistel. Sama rada käib ka Eesti Vabariik. Meie Põhiseadus määrab kindlaks, et Riigikogu ja omavalitsuse-üksuste esinduskogud valitakse eespool-toodud põhimõtete alusel. Tutvume lähemalt nende nõuetega.

Mis tähendab, et valimised on üldised? See tähendab, et kõigil kodanikel, kes on jõudnud teatava vanaduseni, on õigus valimistest osa võtta ehk valida. Seda õigust nimetatakse aktiivseks valimisõiguseks. Vastand sellele on passiivne valimisõigus ehk õigus ennast valida lasta. Aktiivne ja passiivne valimisõigus ei lange alati ühte. Praegu on jutt aktiivsest valimisõigusest.

Üldist valimisõigust on väga mitmel teel piiratud. Nii on valimistest kõrvaldatud naiskodanikud, valijailt on nõutud teatavat varandust ehk n. n. varanduslikku tsensust, on nõutud teatavat aega ühe koha peal elamist, teatavat haridust, valimistest on kõrvaldatud sõjavägi, koolide õpilased, vaimulikud, mõned ametnikud jne. Igas riigis on muidugi isekord ja isekitsendused. Naiskodanikkudele ei tahetud anda valimisõigust sel põhjusel, et nemad seisvat oma arenemise, eriti poliitilise arusaamise poolest madalamal kui mehed ja sellepärast olevat kardetav neid lasta riiki juhtima. Elu on läinud aga vastupidist rada. Üks riik teise järele on annud naiskodanikkudele valimisõiguse. Naistel on valimisõigus Balti riikides (Eestis, Soomes, Lätis, Poolas), Saksamaal, Inglismaal, Rootsis, Norras. Ei ole valimisõigust Prantsusmaal ega Itaalias. Naissaadikute arv parlamentides on igal pool õige väike ja silmapaistvat tööd pole nad siia maani veel suutnud teha.

Varanduslikku ja koha peal viibimise tsensust on nõutud põhjendusega, et riigi juhtimisest on huvitatud ainult need kodanikud, kellel on varandus, kes riigile maksusid maksavad, kellel on oma koduase ja kes selle tõttu teataval kindlal kohal elavad. Aeg on näidanud, et need vaated pole õiged. Riigi juhtimisest on huvitatud kõik kodanikud, riigi tegevus puudutab iga kodanikku, ja sellepärast peab tal võimalus olema ka riigi juhtimisest valimiste kaudu osa võtta.

Hariduslikku tsensust on nõutud kartuse pärast harimatute valijate ees. Kardeti, et harimatud kodanikud ei saa valimistest aru ja oma hääle mõtlemata ära annavad. Kuigi valijailt hariduse nõudmisel on mõte, on ometi väga raske mõõdupuud leida, millega võiks ära määrata, kes on poliitiliselt küps, kes mitte, keda valimistele lasta, keda mitte. Kirjaoskamise nõudmine on seks liiga puudulik abinõu. On ju paljud kirjaoskajaist poliitiliselt arusaamatud

ja kirjaoskamatuist mõned väga arukad. Nende raskuste pärast loobutakse valijalt haridusliku tsensuse nõudmisest.

Sõjaväge, õpilasi ja mõnd liiki ametnikke kardeti lasta valimistele sellepärast, et taheti neid hoida poliitilisse võitlusse segamise eest. Kardeti, et näiteks sõjaväes võivad selle tõttu maad võtta rahutused ja korratused. Tegelik elu on näidanud, et neil mail, kus sõjavägi valimiskasti juurde on lastud, ei ole mingisuguseid rahutusi tulnud. Sarnane lugu on ka õpilastega, kes sellesse ikka on jõudnud, kus kodanik valimisõiguse omandab. Õpitöö pole selle läbi takistatud.

Kokku võttes peab tõsitama, et aegamööda üks loendatud kitsendus teise järele kõrvaldatakse ja maksma hakkab üldine valimisõigus.

Seda kitsendatakse ainult kahe kodanikkude kategooria suhtes, nimelt nende suhtes, kes tervislikult ei suuda valimistest aru saada ja keda kolbliselt ei loeta kohaseks valimistele lasta. Nimelt on valimistest kõrvaldatud igal pool, kus üldine valimisõigus maksmas, seaduslikus korras vaimuhaigeks tunnustatud ja kuritegijad, kellelt kohus on õigused ära võtnud.

Riikide vahel valitsevad lahkumineked selles, mis vanadusest peale kodanikke valimistele lasta. Kõige lühema aja määravad mõned Šveitsi kantonid. Seal lastakse kodanikud 17. aastast peale valimistele. Saksamaa ja Šveitsi liitriik määravad piiriks 20. a., Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, P.-Ameerika Ühendriigid — 21. a. Teised pikema aja, kohati kuni 30. aastani.

Mis tähendab: valimised peavad olema ühetaolised? See tähendab, et iga valija häälel peab olema valimistel ühesugune kaal. Ühe hääle mõju ehk raskus ei tohi suurem olla kui teise oma. Selle nõude vastu on aja jooksul eksitud mitmel viisil, nii: 1) kodanikule mitme hääle andmisega, 2) kuuriasüsteemi, 3) klassisüsteemi ja 4) mitteühesuuruste valimisringkondade määramise läbi.

Mõnes riigis on kas rikkamaile või haritumaile, näiteks kesk-kooli või kõrgema kooli lõpetajaile, antud peale ühe hariliku hääle üks või kaks lisahäält. Nii on Belgias mõnel kodanikul kuni 3 häält. Et rikkus ja kooli lõpetamise tunnistus vähe kindlustust pakuvad kodaniku poliitilisest küpsusest, seepärast ei ole enamus riigist lisahääle andmist heaks kiitnud.

Kuuriasüsteemiga on meil siis tegemist, kui valijad on kas varanduse, rahvuse või hariduse järele jagatud rühmadesse, kusjuures seaduse poolt kindlaks on määratud, kui palju saadikuid valib üks või teine rühm ehk kuuria. Seejuures ei ole valitavate saadikute arv proportsionaalses vahekorras valijate arvuga, kes ühte või teise kuuriasse kuuluvad. Selgeks näiteks võiksid meile olla Vene Riigivolikogu valimised, mille põhjal meilgi omal ajal saadikuid valiti. Valijad olid jagatud suurmaapidajate, väikemaapidajate, rikkamate linnaelanikkude, vaesemate linnaelanikkude ja tööliste kuuriasse. Iga kuuria valis oma kubermangu oma arvu saadikuid.

Tagajärjed olid üllatavad. Riigivolikogus istus 51,2% suurmaapidajate, 22,4% linnade, 22,4% väikemaapidajate ja 2,3% tööliste esindajaid. Venemaa kodanikkude hulgas oli suurmaapidajaid vaevalt 1%, väikemaapidajaid selle eest aga kaugelt üle 50%. Valijate kuuriasse jagamise tõttu oli Venemaa suurmaapidaja hääl 50 korda tugevam kui pidi olema.

Klassisüsteem valitses kuni 1918. a. revolutsioonini vanal Preismaal. Iga valimisjaoskonna valijad olid jaotatud kolme klassi. Esimesse klassi kuulusid kõige suuremad maksumaksjad, teise — järgmised ja kolmandasse — ülejääjad. Iga klass valis ühepalju saadikuid. Klassidesse jagamist toimetati järgmiselt. Jaoskonna maksumaksjad seati ritta alanevas järjekorras maksu suuruse järele. Peale seda arvutati, kui palju maksusid maksavad kõik ritta seatud maksjad. Edasi hakati otsima, mitu maksjat kõige suuremast alates maksavad kokku $\frac{1}{3}$ maksusid. Need maksjad moodustasid esimese klassi. Siis arvutati, mitu järgmist moodustavad teise kolmandiku maksudest, ja lõpuks moodustasid järelejääjad viimase kolmandiku maksjaist — kolmanda klassi. Esimesse klassi kuulusid harilikult mõned üksikud või ka kümned, teise — mõned kümmed ehk sada, kolmandasse — harilikult sajad ja tuhanded. Tuli ka juhtumusi ette, kus esimeses klassis oli ainult üks või kaks maksjat ehk valijat. Et iga klass valis ühepalju saadikuid, siis kaalus ühe esimese klassi valija hääl mitukümmend ja sada korda rohkem kui kolmanda klassi valija oma.

Valija hääle kaal on mitmesugune selle läbi, kui valimisringkonnad pole ühesuurused, kuid saadikuid tuleb igal pool valida ühepalju. Näiteks on ühes valimisringkonnas 10 000 valijat, teises 20 000. Mõlemad valivad 5 saadikut. Selge on, et teise valimisringkonna valija hääl on kaks korda nõrgem oma naaberringkonna valija omast.

Igal pool on tung sinnapoole, et valija häälele anda ühesugust kaalu. Samuti nagu iga kodanik seaduse ees on ühesarnane, nii tahetakse, et iga kodanik ka valimiskasti ees on ühesugune. See on ühetaaste valimiste nõue.

Mis tähendavad otsesed valimised? Otsesteks valimisteks nimetatakse valimiskorda, kus valija oma hääle otse sellele või nendele annab, keda tema tahab näha valitavas kogus, olgu siis parlamendis või mõnes omavalitsuse-asutuses.

Vastand otsestele valimistele on kaudsed valimised. Kaudseil valimistel valib valija vahemehed, kes omakorda saadikud valivad. Kaudsed valimised võivad olla mitmeastmelised. Vene valimisõigus tundis kuni viieastmelisi valimisi. Kui valija valib valijamehe ja see omakorda saadiku, siis on valimised kaheastmelised. Valib valija aga usaldusmehe, see valijamehe ja viimane või viimased saadiku, siis on valimised kolmeastmelised. Kaudset valimisviisi loetakse puudulikuks. Selle valimisviisi põhjal valitud kogu ei väljenda küllalt täpsalt valijate soove; võib juhtuda, et mõnel korral valijate enamus jääb esindajata, kuna valijate vähemus kõik saadi-

kute kohad enesele saab. Võtame näite. Oletame, et meie Riigikogu valimised oleksid kaudsed ja nimelt kaheastmelised. Valla elanikud peaksid valima vallast 2 valijameest. Valijamehed maakonnast peaksid valima 10 Riigikogu liiget. Võtame Tartu maakonna. Oletame lihtsuse pärast, et seal on 50 valda, igas vallas 1000 valijat, neist on 30 vallas igaühes 600 kommunisti ja 400 põllumeest, 20 vallas on aga igaühes 900 põllumeest ja 100 kommunisti. Esimesed 30 valda valivad 60 valijameest-kommunisti, teised 20 valda 40 valijameest-põllumeest. Üle terve maakonna on 20000 kommunistil 60 valijameest, 30 000 põllumeel kõigest — 40. Valijamehed tulevad maakonnas kokku. Kommunistidel on enamus, nad viivad kõik 10 saadikut eneste hulgast läbi. Tagajärg on üllatav, — olgugi et kommunistid Tartu maakonnas on vähemuses, on nemad siiski ainuüksi esindatud Riigikogus, kuna valijate enamus on jäänud ilma esindajaita. — See näide oli kunstlikult võetud. Üks või teine maa võib säherdusi näiteid tuua ka tegelikust elust.

Kaudsed valimised ei ole meie ajal enam populaarsed. Nõutakse otseseid valimisi. Valija annab hääle otse, ilma vahemeesteta neile kaaskodanikele, keda tema soovib näha saadikukohal.

Neljas demokraatlik valimisnõue on salajased valimised. Salajased valimised on niisugused valimised, kus üks kodanik ei tea, kellele kaaskodanik oma hääle annud. Vastand salajastele valimistele on avalikud valimised. Selle korra juures näeb igaüks, kellele teine oma hääle annab. Avalikkudel valimistel on tunduvalt puudused. Valimistel on ainult siis mõte, kui igaüks hääletab vabalt oma parema tundmise järele. Kodanikud sõltuvad sagedasti üksteisest olgu tutvuse, sõpruse, teenistuse või muul põhjusil. Üks või teine võib meisse mõju avaldada, et me annaksime hääle teatavale kandidaadile. Osa meist annab vastu oma paremat tundmist järele ja hääletab selle poolt, keda meile soovitati. Teine osa toimetab selle vastu. Avalikul hääletusel näeb soovitaja, et me tema vastu toimetame. Ta võib meile selle eest ühel või teisel teel paha teha. Seepärast on salajased valimised paremad ja õiglasemad. Selle korra juures ei ole mõjuavaldamisel tagajärgi, sest pärast ei saa ikkagi kindlaks teha, kas mõjuavaldus on vilja kannud või mitte. — Enamasti igal pool on valimised salajased. Valimisi toimetatakse kas kuulidega või sedelitega. Enamas jaos riikides on tarvitusel valimisedelid. Et kindlustada täielist valimiste saladust, nõutakse, et sedelid oleksid kõik ühesugused, et mingisuguseid kõrvalmärkusi peal ei oleks. Vastasel korral loetakse seesugune sedel maksusetuks.

Proportsionaalsed valimised on säherdused valimised, mis nii on korraldatud, et valitava kogu parteiline või mõni muu rühmaline grupeerimine peab vastama valijate parteilisele või rühmalisele grupeerimisele. On valijate hulgas 20% tööerakondlasi, 30% põllumehi, siis peab olema ka 20% tööerakonna ja 30% põllumeeste saadikuid.

Vastand proportsionaalsetele valimistele on valimised enamuse põhimõtte järele. Viimase põhimõtte järele läkitavad saadikud need, kes enamuses. Valimised enamuse põhimõtte järele pole õiglased. Riigi asju hakkaksid säärasel korral ajama ainult enamuse esindajad, kuna vähemuse häält pole kuuldagi. Tihti võib see vähemus aga väga suur olla. On näiteks võistlemas kaks erakonda ja on neile häält antud ühele 51% ja teisele 49%, siis saab esimene kõik saadikute kohad, kuna teine ilma jääb. Ometi on häälte arvuline vahe nii väike. Olgugi et enamuse peab valitsema, siiski on väga tähtis, et vähemus oleks seal juures ja kontrolliks enamuse tegevust. Enamus on sunnitud selle tõttu palju energilisemalt, hoolsamalt ja õiglasemalt teotsema. Sellepärast nõutaksegi proportsionaalseid valimisi, kus vähemus leiaks oma jõukohase esinduse.

Peale neid üldisi selgitusi pöördume Riigikogu valimiste juurde. Nagu eespool nimetatud, valitakse Riigikogu üldisel, ühetaosel, otsesel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel. Riigikogu liikmete valimistest osa võtta ja ennast valida lasta on õigus igal Eesti hääleõiguslikul kodanikul. Aktiivne ja passiivne valimisõigus langevad meil ühte. Hääleõiguslikuks loetakse iga kodanik, kes on saanud 20 aastat vanaks ja on olnud vahet pidamata vähemalt ühe aasta Eesti riikkondsuses.

Riigikogu valimistest ei saa seega osa võtta välismaa kodanikud ja Eesti kodanikest need, kes veel aastat pole Eesti riikkondsuses olnud. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnustatud nõdra- või hullumeelseks, 2) pimedad, kurtummad ja pillajad, kui nad on eestkostmise all ja 3) kurjategijad. Kurjategijaist jäävad hääleõigusest ilma need, kes sunniti olnud, kümne aasta jooksul peale karistusaja lõppu, need, kes vangiroodus ja parandusmajas olnud — viie aasta jooksul pärast karistusaja lõppu, ja lõpuks need, kes vähemate varguste ja petimiste eest türmis istunud — kolme aasta jooksul. Sellega on meie valimised tõesti üldised. Puuduvad kõik need kitsendused, mis üldisi valimisi mujal soo, rikkuse või hariduse nõuetega on piiranud.

Valimiste otstarbeks on Eesti Vabariigi maa-ala jagatud kümnesse valimisringkonda, valimisringkonnad jagunevad valimisjaoskondadeks. Iga maakond ühes oma maakonnalinnaga moodustab ühe valimisringkonna. Sellest on tehtud järgmised erandid. Tallinna linn ja Harju maakond moodustavad kumbki iseseisva valimisringkonna, ühe valimisringkonna moodustavad Võru, Valga ja Petseri maakond ühes maakonnalinnaga. Valimisjaoskonnad määrab kindlaks siseminister kolmeks aastaks nõndaviisi, et ühelgi valijal ei tule üle 5 kilomeetri hääletamisruumist kaugemal elada. Riigikogu valimisi juhivad Riigikogu Valimiste Peakomitee, valimisringkonna komiteed ja valimisjaoskondade komisjonid. Peakomitee koostub eelmise Riigikogu juhatusest, kohtu ja prokuratuuri esindajaist. Ringkondade komiteed koostuvad isikuist, keda valivad linnavalikogu ja maakonna-nõukogud, ja esindajaist, keda saadavad sinna kandidaatide nimekirjade soovitajad. Jaoskonnakomisjonid

valitakse linna- ja alevi-volikogude ja valla-nõukogude poolt. Peale selle kuuluvad sinna nimekirjade esindajad, üks iga nimekirja poolt.

Et kindlaks teha, kes kodanikkudest on hääleõiguslik, s. t. kellel on õigus Riigikogu valimistest osa võtta ja ennast valida lasta, seks peetakse linna-, alevi- ja vallavalitsuste poolt iga jaoskonna tarvis alalisi hääleõiguslikkude kodanikkude nimekirju. Neid parandatakse kaks korda aastas, mai- (10.—25.) ja novembrikuus (30. okt.—15. nov.). Neisse nimekirjadesse kantakse kodanikud, kes on asunud sisse jaoskonda elama, kes saanud 20 a. vanaks, kes omandanud hääleõiguse. Maha kustutatakse surnud, teise jaoskonda läinud ja hääleõiguse kaotanud kodanikud. Nimekirja märgitakse kodaniku perekonna-nimi, nimi, vanus ja elukoht. Kodanik, kes nimekirjast välja on jäänud, võib igal ajal nõuda, et ta nimekirja kantaks. See õigus lõpeb kaks päeva enne Riigikogu valimiste esimest päeva. Nimekirjas seismine on väga tähtis, sest valimistest osa võtta saab ainult see, kelle nimi nimekirjas. Sellepärast olgu iga hääleõigusliku kodaniku enese kohus varakult selle eest hoolt kanda, et tema nimi seisaks hääleõiguslikkude kodanikkude nimekirjas.

Riigikogu Valimiste Peakomitee kuulutab välja Riigikogu valimised, annab juhtnõu, kunas oma tegevust peavad algama ringkonnakomiteed. Hiljemalt 60 päeva enne valimiste esimest päeva võivad hääleõiguslikud kodanikud esitada Peakomiteele oma kandidaatide nimekirja, keda nemad soovivad valida. Kandidaatide nimekiri võib sisaldada mitte vähem kui 5 ja mitte rohkem kui 20 kodaniku nime. Nimekirja juures peavad olema teadustused kandidaatide poolt, et nad nõus on ennast laskma valida. Iga nimekiri peab kandma vähemalt viie soovitaja allkirja. Soovitajaina esinevad selle ringkonna hääleõiguslikud kodanikud, kust kandidaatide nimekiri ette pannakse. Soovitajate nimed tõendatakse asutuste poolt, mis hääleõiguslikkude kodanikkude nimekirju peavad. Soovitajad nimetavad isiku, kes volitatud on Peakomiteega asju ajama, ja maksavad ühtlasi 50 000 marka kautsjonit. Saab nimekiri valimistel Riigikogu liikme kohad, makstakse kautsjon tagasi, kui ei saa — langeb see summa riigile. Riigikogu Valimiste Peakomitee vaatab järele, kas esitatud nimekiri vastab seaduse nõudeile. Jaataval korral võtab selle vastu, vastasel korral lükkab tagasi. Ei või esitada kandidaatide nimekirja seesugune organisatsioon, kelle sihiks on Eestis maksva riigikorra ja oleva ühiskondliku korra vägi-valdne muutmine ja Eesti Vabariigi iseseisvuse lõpetamine. Nimekirja sisseandjad võivad andmise puhul teadustada, et nende nimekiri liitub kõikide samanimeliste nimekirjadega nimekirjade ühenduseks kogu Vabariigis. Peakomitee otsuste peale on võimalik kaevata Riigikohtu administratiivosakonnale.

Kui on selgunud, missugused nimekirjad on ühest või teisest ringkonnast esitatud, siis laseb Valimiste Peakomitee iga ringkonna jaoks trükkida valimisedelid ja nimelised tunnistused.

Valimissedel kujutab enesest paberipoognat, millele on trükitud kõik ringkonnas sisseantud kandidaatide nimekirjad ühes nimekirja pealkirjaga. Nimeline tunnistus on paber, mille täidab valimisjaoskonna komisjon ja mis on tõenduseks, et kodanikul on valimisõigus. See tunnistus sisaldab kodaniku nime, perekonnanime, elukohta, valimisjaoskonda ja seda numbrit, mille all kodanik seisab hääleõiguslike kodanikkude nimekirjas, valimisaega ja kohta. Kirjeldataud valimissedelid, nimelised tunnistused ja valimissedelite ümbrikud saadetakse Valimiste Peakomitee poolt linna-, valla- ja alevivalitsustele, kes nad oma valimisjaoskonnadesse saadavad. Viis päeva enne valimiste esimest päeva saadab jaoskonnakomisjon igale valijale koju kätte valimissedeli ja nimelise tunnistuse. Kes kodanikest selle aja jooksul nimelist tunnistust ei ole saanud, see olgu hoolas jaoskonda minema ja sealt järele pärima. Jaoskonnakomisjon on kohustatud neidkuni valimisteni välja andma.

Kui valimispäevad on kätte jõudnud, siis on iga kodaniku kohus valimistest osa võtta. Riigikogu valimised kestavad kolm päeva. Esimesed kaks päeva kestavad valimised kella 9 homm. kuni kella 9-ni õhtul, kolmandal päeval aga kl. 9 homm. kuni kl. 2-ni päeval. Ükskõik missugusel päeval võtab valija kodanik enesega kaasa valimissedeli, s. t. väljalõigatud kandidaatide-nimekirja, nimelise tunnistuse ning isikutunnistuse ja läheb oma valimisjaoskonda. Ilmuma peab isiklikult, ei saa teist enese eest saata ega volitada. Jaoskonnas näitab kodanik oma nimelise tunnistuse ette, nõude korral peab ta ka isikutunnistuse ette näitama. Komisjoni liikmed märgivad ära, et see ja see kodanik on valimistel käinud, ja annavad temale ümbriku. Valija läheb selle ümbrikuga kõrvalisse ehk eraldatud ruumi, paneb väljalõigatud kandidaatide-nimekirja antud ümbriku, kleebib selle kinni ja annab ümbriku ühele komisjoni liikmele, kes ümbriku tema nähes viskab valimiskasti. Kodanik võib tarvitada ainult seda valimissedelit, mis temale jaoskonna poolt saadetud, ja seda ümbriku, mis temale antud. Mingisugust märkust ei tohi valija teha valimissedelile, mis ta ümbriku pannud. Kõik säherdused sedelid loetakse maksvusetuks. On olemas ainult üks erand. Nimelt võib valija ühele kandidaadi nimele nimekirjast, keda tema kõige rohkem soovib, kriipsu alla tõmmata. Sellega tähendab ta, et tema tahab seda esimesel kohal näha. Nõue, et valimisjaoskonnas peab olema eraldatud ruum, et tarvitada võib ainult jaoskonnast saadetud valimissedelit, et keelatud on tarvitada oma ümbriku, on selleks, et kindlustada täielist valimiste saladust. — Valimisruumides ei tohi üles panna mingisuguseid kihutuskuulutusi, ei tohi seal teha mingisugust kihutustööd. Korra järele valvab seal jaoskonnakomisjoni esimees.

Kolmandal valimispäeval kell kaks lõpeb valimissedelite vastuvõtmine. Kast ümbrikkudega avatakse, loetakse alguses ümbrikud, siis avatakse ümbrikud. Vaadatakse järele, missugused valimissedelid tuleb maksvusetuks lugeda. Pärast seda seatakse kokku protokoll, märgitakse üles, kui palju igale nimekirjale on hääli antud.

Kõik materjal saadetakse peale seda kohalisele ringkonnakomiteele. Ringkonnakomitee vaatab kahtlased valimisedelid veel kord läbi. Siis arwab kokku, kui palju hääli on antud terves ringkonnas ühele või teisele nimekirjale. Kokkuvõetud andmed ja materjali saadavad ringkonnakomiteed Valimiste Peakomiteele. Valimiste Peakomitee arwab üle riigi kokku, kui palju hääli on antud igale nimekirjade ühendusele ja iseseisvale nimekirjale. Nende põhjal ta arvutab välja, kui palju saadab iga nimekiri Riigikogusse saadikuid.

Seesugusel arvutamisel arvestatakse ainult neid nimekirju ja nimekirjade ühendusi, mis on saanud vähemalt kaks Riigikogu liikme kohta. Väheha häältearvuga nimekirjad Riigikogus kohti ei saa. — See kitsendus ja nimekirja esindajailt kautsjoni nõudmine on tingitud soovist hoiduda suurest parteilisest killunemisest. Rühmituste rohkus takistab tunduvalt Riigikogu tööd. Pärast väljaarvutamist kuulutab Riigikogu juhatus valimiste tagajärjed „Riigi Teatajas“.

Iga kodaniku kohus on Riigikogu valimistest osa võtta ja täie teadvusega hääletada, meeles pidades, et ta oma hääle andmisega aitab riigi saatust määrata eeltulevaks Riigikogu kestuse ajaks. Ei ilmu paljud kodanikkudest valimistele või hääletavad mõtlemata, siis võib riigi juhtimine minna isikute kätte, kellel puudub kodanikkude enamuse usaldus. Nende tegevus võib kujuneda riigile saatuslikuks.

10. peatükk.

Parlament.

Kõige ennemini ja kõige täielikumalt on välja kujunenud Inglise parlament. Ta on eeskujuks olnud teistele. Ka esimene õigusliku riigi teoreetik, XVIII a. s. mõttetark Montesquieu, ehitas oma eeskujuliku riigi parlamendi Inglise parlamendi järele. Montesquieu seletas, et riigis teotsevad kolm võimu — seadusandlus, valitsemis- ja kohtuvõim — peavad olema üksteisest lahutatud. Nad on üheväärilised ja igaüks neist seisab iseseisvuse käes. Oma tegevuses peatavad nad vastamisi üksteist, ei lase ühel neist äärmustesse minna ja sellega kodaniku vabadust asjata kitsendada. Seadusandlik võim pidi seisma parlamendi ja kuninga käes. Parlament määrab kindlaks seaduse teksti. Kuningas kinnitab selle või lükkab ta tagasi. Riigikodanikud jagunevad kahte ossa: ühel pool suur hulk vaesemaid, harimatuid; teisel pool — väikesearvuline kogu rikkamaid ja harituid. Kui oleks ühekojaline parlament, siis oleksid rikkamad ja haritumad alati vähemuses, sest nende saadikuid on loomulikult vähem. See ei olevat aga õiglane, sest väikesearvulise rikaste ja haritute kihi käes seisab jõud ja osavus riiki juhtida. Riigi rahu pärast on tarvilik, et mõlemal pooltel oleks ühesugune kaal. Seda saab kahekojalise parlamendi teel. Ülemkojas istuvad rikaste ja haritute esindajad, alamkojas laiema hulga

saadikud. Ükski seadusekava ei lähe enne kuningale kinnitamiseks, kui mõlemad kojad ta ühises redaktsioonis ei ole vastu võtnud. Sellega oleksid mõlemad pooled tasakaalus.

Montesquieu õpetus leidis haritud riikides suurt poolehoidu ja rõhuvas enamuses neist seati sisse kahekojaline parlament. Alles XIX a. s. lõpul kerkivad nende kõrvale mõned ühekojalised parlamendid. Viimaste arv on kasvanud peale 1917. a. Vene revolutsiooni. Praegu on ühekojalised parlamendid Euroopas: Eestis, Soomes, Lätis, Leedus, Bulgaarias, Kreekas, Lõunaslaavias ja veel mõnes vähemas riigis. Kahekojalise parlamendi kaitseks seletatakse, et seadusekava arutatakse põhjalikumalt läbi. Ühes kojast võivad vead sisse jääda. Ühe koja poolehoidjad toonitavad, et ühes kojast läheb seadusandlus kiiremini; kahekojaline parlament teeb riigile asjata kulu. Lähemalt selgub asjaolu, kui mõlemate kodade ehitusega oleme tutvunud.

Ühekojalised parlamendid on kõik rahva valitud. Kahekojalisest parlamendist on alamkoda valitav, ta on laiemate kihtide ehk rahva esindaja. Nagu eelmises peatükis nägime, on valimisõigus mitmesugune. Mõned riigid (üksikud Šveitsi kantonid, Argentiina vabariik) annavad valimisõiguse juba 17-a. kodanikkudele, teised alles 30. aastast peale. Enamal jaol riikidel kõigub see määr 20. ja 25. aasta vahel. Alamkojad valitakse 1 kuni 5 aastani; 1 aastaks mõned Šveitsi kantonid, 2 aastaks — Põhja-Ameerika Ühendriigid, Soome (ühekojaline), 3 aastaks — Šveitsi föderatsiooni alamkoda, Rootsi, Norra, Taani; 4 a. — Prantsuse, Belgia, Saksamaa; 5 a. — Inglise ja Itaalia. Ühelt poolt soovitatakse lühikest alamkoja vältust, põhjendades, et alamkoda peab alati olema rahva meeoleolu väljendaja. Kestva parlamendi koosseis võib aja jooksul rahvast võõrduda ja ei anna rahva maksvaid soovide enam õieti edasi. Pikaajalise parlamendi kaitseks seletatakse, et parlamendi töö on keeruline töö; enne kui korrapäraselt töötada, peab sellega viluma. On parlamendi vältus väga lühike, siis ei saa saadikud veel harjuda, kui juba laiali peavad minema. Töö kannatab. Elu on läinud keskrada ja enamuse riikidest on määratud oma alamkoja (seal, kus ühekojalised parlamendid, ka selle) kestuse 3 ja 4 aastaks. Alamkojad valitakse uuesti terves oma koosseisus.

Ülemkodade ehitus on mitmesugune. Osa neist on päritavad (Inglismaa), osa nimetatud (Itaalia), osa valitavad (Prantsusmaa, Rootsi, Taani), osa on segaehitusega — osalt nimetatud, osalt valitud. Valitud ülemkojad on omakorda mitmesugused. Nagu eespool nägime, tõstab Inglise kuningas kodaniku peerisusesse, ja see annab õiguse, ülemkojas istuda, oma pojale edasi. Inglise ülem- ehk lordidekoja liikmete arv on piiramata. Itaalia kuningale annab seadus õiguse teatud kõrgemate ametnikkude liigist ja iseärase teenustega kodanikkude hulgast nimetada senati ehk kõrgemakoja liikmeid. Valitud ülemkojad on mitmesugused. Osa neist valitakse kitsa valimisõiguse põhjal vähese arvu valijate poolt

(Taani). Osa valitakse omavalitsuse-asutuste poolt (Prantsusmaa, Rootsi, Hollandi). Iseärane ülemkoja ehitus on föderatiivseis riikides. Nagu me eespool nägime, esindab ülemkoda seal osariike. Enamasti on igal osariigil ühepalju esindajaid. Esindajad valitakse kas osariigi kodanikkude või selle parlamendi poolt. Valitavad ülemkojad valitakse mitmesuguseks ajaks. Harilikult on nende vältus pikem kui alamkodadel. Vältus kõigub 6 ja 10 aasta vahel. Neid uuendatakse enamasti jaokaupa $\frac{1}{2}$ või $\frac{1}{3}$ viisi. Näiteks: on ülemkoda 6-a. vältusega, siis lahkuvad kolme aasta pärast pooled liikmeid, kelle asemele 6 aastaks valitakse uued jne.

Pärast lühikest tutvumist alam- ja ülemkoja ehitusega pöördume tagasi vaidluse juurde, kumb on parem, kas ühe- või kahekojaline parlament. Küsimuse otsustamine sõltub suurel määral riigi vormist ja riigielu iseärasustest. On meil tegemist föderatsiooniga, kus teatav vastolu osariikide vahel, seal on tarvilik kahekojaline parlament. Ülemkoda peab osariikide huvid silmas, kuna alamkojas paar üksikut suuremat osariiki oma rohkearvulise saadikute arvuga võib seadusekava vastu võtta, mis ei vasta osariikide enamuse soovile. Analoogiline võib olukord olla suuremas riigis, kus riigi üksikute osade, ütleme omavalitsuse-üksuste, näit. maakondade huvid on vastolus. Ka seal on mõte ülemkojal, kes aitab kokkukõla leida rahva enamuse ja riigi osade huvide vahel. Hoopis teisiti on lugu ülemkodadega, mis on päritavad, mida nimetab kuningas või mida valib piiratud väikesearvuline kodanikkude kiht. Meie aeg samum üldise valimisõiguse poole ja nõuab rahvale suuremat osavõtmise õigust riigivalitsemisest. Eespool-nimetatud teel ehitatud ülemkoda ei ole tema silmis populaarne. Sellepärast kostavad tugevad hääled säherduste ülemkodade reformimise poolt. Inglismaal ongi praegu lordidekoja muutmise käsil. Tegelik elu on näidanud, et päritavad, nimetatud ja kitsamate ringide poolt valitud ülemkojad kaotavad aegamööda oma mõju. Alamkojad on nendega võrreldes palju võimsamad.

Küsimine, mis ülesanne on parlamendil, vaatamata sellele, kas ta on ühe- või kahekojaline. Parlamendi pea-ülesanne on seadusandlus, sellele järgnevad riigi eelarve kindlaksmääramine, kontroll riigi valitsemise üle, rahvusvaheliste lepingute kinnitamine, sõja ja rahu küsimuste otsustamine, kõrgemate ametnikkude nimetamine, kohtumõistmine juhtivate riigiametnikkude üle.

Me nägime juba eespool, et seaduse teksti töötab välja ja määrab kindlaks parlament. Seadusekava kinnitavad kuningas või president. Seadusandluse algatusõigus on valitsusel, s. t. ministrite kabinetil kuninga või presidendiga eesotsas, ja parlamendi liikmeil. Enam jagu seadusekavasid töötatakse välja valitsuse poolt. Temal on tarvitada hulk eriteadusega vilunud ametnikke. Tulgu seadusekava kummalt poolt tahes, parlamendi üldkogu teda kohe harutama ei hakka, vaid annab selle vastavasse komisjoni. Komisjonid valib parlament enese liikmete hulgast. Valimistel peetakse silmas valitava liikme eriharidust ja teadmisi. Nii saavad komisjoni isikud,

kes ühes või teises asjas asjatundjad. Komisjon arutab ettepanud seadusekava põhjalikult läbi, teeb seal parandusi ja muudatusi ning paneb ta siis oma redaktsioonis parlamendi üldkogule ette. Üldkogus arutatakse seadusekava uuesti mitu korda, n. n. mitmel lugemisel. Seda tehakse selleks, et kõrvale hoiduda vigadest ja üksteisele vastu käivaist kohtadest. Otsused tehakse harilikult koosolijate häälte-enamusega. On seadusekava viimasel lugemisel vastu võetud, siis läheb ta ühekojalisest parlamendist kuninga või presidendi kätte, kahekojalises parlamendis aga teise koja kätte. Harilikult arutatakse seadusekavasid alguses alam- ja siis ülemkojas. Teises kojas läheb esimese koja poolt vastuvõetud seadusekava arutamine sama rada. Võtab teine koda seadusekava esimeses redaktsioonis vastu, siis läheb ta kuninga või presidendi kinnitusele. Vastasel korral hakatakse mõlemate kodade vahel teid otsima ühise seadusekava redaktsiooni saamiseks. Kõige tarvitavam tee on lepituskomisjoni valimine. Kumbki koda valib ühepalju liikmeid. Komisjon töötab välja ühise ettepaneku, mis esitatakse mõlemaile kodadele. Võtavad mõlemad kodad selle vastu, siis läheb seadus kinnitamisele. Ei võta, siis on seadusekava tagasi lükatud. On maid, kus parlamendi poolt vastuvõetud seadusekava ei vaja presidendi kinnitamist (Šveits).

Teine tähtsam parlamendi ülesanne on riigi eelarve kindlaksmääramine. Riigi eelarve ehk büdžet on arvudes väljendatud majapidamis-kava eeltulevaks aastaks. Eelarve valmistatakse üheks aastaks. Ta loendab, missugused ja kui suured on riigi väljaminekud ja missugused ja kui suured on sissetulekud väljaminekute katteks. Tähtsam sissetuleku-allikas on maksud. Et maksud tulevad kodanikkude taskust, siis on need sellest iseäranis huvitatud, kuidas riigi raha kulutatakse. Alamkoda, kui rahva suuremate hulkade esindaja, on ammust ajast ülemkojaga võitlust pidanud, et eelarve asjus omandada otsustavat sõna. See ongi korda läinud. Selle tagajärjel nõutakse paljudes riikides, et eelarve harutamine peab algama alamkojast. Ülemkoda võib eelarve küll tervel kujul tagasi lükata, aga parandusi selles teha ei või. Inglismaa on veel kaugeemale läinud. Praegu maksva korra järele ei või lordidekogu eelarvet tagasi lükata ega selles ka parandusi teha. Kuu aega pärast eelarve saatmist ülemkotta võib eelarvet esitada kuningale kinnitamiseks, olgugi et lordidekoda tema kohta pole seisukohta võtnud. See tähendab teiste sõnadega, et Inglismaal pole praegu ülemkojal eelarve kohta sõnagi öelda.

Kolmas parlamendi ülesanne on kontroll valitsemise ehk seaduste elluviimise üle. Oma iseloomu järele on parlament seaduseandja; seaduste elluviimist juhatavad ministeerium kuningaga või presidendiga eesotsas. Vanemais konstitutsioonilisis monarhiias ei olnud parlamendil ministeeriumi tegevuse kohta midagi ütelda. Ministrid olid kuninga nimetatud ja ainult selle ees vastutavad. Säärane valitsemisviis kannab dualistliku valitsemisviisi nime. Aegamööda võidab parlament, eriti alamkoda, omale õiguse kaasa rää-

kida ka valitsemise või seaduste elluviimise asjus. Ministeerium peab moodustatud olema neist isikuist, keda usaldab alamkoja enamus, see on nõndanimetatud parlamentaarne ministeerium. Säärduse ministeeriumi tegevuse järele valvab parlament. Ei näi ministeeriumi tegevus küllalt selge olevat, siis on parlamendi liikmeil õigus pöörduda parlamendi istungil vastava ministri poole küsimusega. Küsimuse võivad ette panna mitu parlamendi liiget, seda võib teha ka üks. Vastav minister annab selle peale kas sellel või teisel parlamendi istungil seletuse. Seletuse järele parlament seisukohta ei võta. — Leiab osa parlamendi liikmeid, et ministri või ministrite kabineti tegevus pole otstarbekohane või mitte seaduslik, siis esinevad nad vastava ministri või terve kabineti ees arupärimisega. Arupärimist võib esitada ainult teatav arv parlamendi liikmeid. Arupärimise peale vastab parlamendi istungil vastav minister või kabineti nimel seks volitatud minister. Pärast vastust avatakse läbirääkimised, millest osa võtavad parlamendi liikmed. Peale läbirääkimisi võetakse seisukoht ministri või ministeeriumi tegevuse kohta nõndanimetatud ülemineku-vormeli näol. Mõistab see ministri või ministeeriumi tegevuse hukka, siis peab kas minister või terve ministeerium lahkuma. Uue ministrite kabineti seab isik kokku, keda toetab parlamendi enamus. Tarvitades küsimuse ja arupärimise õigust sunnib parlament ministeeriumi oma soovide järele teotsema.

Vanemais konstitutsioonilises monarhias on välispoliitika ajamine olnud kuninga asi. Tema läkitas välisriikidesse saadikuid ja sõlmis teiste riikidega rahvusvahelisi lepinguid, kuulutas sõda ja tegi rahu. Aja jooksul on seisukord parlamendi kasuks muutunud. Vabariikides, nagu eespool nägime, teeb president küll välisriikidega lepinguid, jõe omandavad need lepingud aga alles pärast kinnitamist või ratifitseerimist parlamendi poolt. Säärasele teele on asunud ka konstitutsioonilised monarhiad. — See tähendab, et ka riigi välispoliitikat peab juhtima parlamendi tahtmise järele.

Peale loendatud ülesannete valib parlament veel mõned riigi kõrgemad ametnikud, näiteks kõrgemad kohtunikud. Vahete-vahel teostab parlament ka kohtu ülesandeid. Mõnel pool otsustab ta, kas presidenti või ministreid anda kohtu kätte või mitte. Jaataval korral arutab riigi kõrgem kohus nende süüasja. Mõnel pool mõistab parlament oma istungil eespool-tähendatud isikute üle ise kohut. Parlamendi tegevust juhib parlamendi enese poolt valitud juhatuse, kuhu kuuluvad esimees ja sekretär ühes abidega. Nemad määravad istungi päevakorra. Esimees või tema abi juhatab koosolekuid. Korralduste alla, mis nemad istungil teevad, peavad parlamendi liikmed painduma. Parlamendis aetakse asju tema enese poolt vastuvõetud kodukorra põhjal. Parlamendi tegevust aitab juhatada vanematekogu. Sinna kuuluvad parlamendi rühmade esindajad.

Parlament ei teotse mitte aasta ringi. Ta töötab istungjärkude — sessioonide — viisi. Aastas peab parlament vähemalt üheks sessiooniks kokku tulema. Mõnel pool määrab kokkutuleku aja

kuningas või president. Teisel pool on see aeg juba põhiseaduses ette kindlaks määratud. Kus põhiseaduses kindlat kokkutuleku-aega pole määratud ja kokkukutsumine riigipea hooleks on jäetud, peab viimane parlamendi vähemalt üheks sessiooniks aastas kokku kutsuma. Seda sunnib tegema riigi eelarve vastuvõtmine. Teatavasti valmistatakse eelarve ainult üheks aastaks. Jääb parlament aastaks kokku tulemata, siis ei ole järgmise aasta jaoks eelarvet. Ilma eelarveta ei saa riigiametnikud võtta maksusid ega teha ka väljaminekuid. Riigi tegevus jääb seisma.

Kõik alamkojad ja ühekojalised parlamendid on kindlaks ajaks valitud. Loomulikult lõpetavad nad oma tegevuse valimisaja lõpemisega. Teatavalt kordadel on riigipeal — kuningal või presidentil — õigus parlamenti enne volitusteaja lõppu laiali saata. See sünnib järgmistel juhtumustel. Kui on tekkinud kabineti kriis, ministeeriumile on parlamendi enamuse poolt avaldatud umbusaldust. Ministeerium peaministriga annab riigipeale lahkumispalve. Kui viimane arvab, et valijate enamus on ühel arvamisel mitte parlamendi enamusega, vaid ministeeriumiga, siis ei võta ta viimase lahkumispalvet vastu ja saadab parlamendi laiali. Uued valimised näitavad, kelle poole hoiab valijate enamus. Kokkukõlas selle enamusega peab tulevane ministeerium igatahes teotsema. — Teine juhtumus on siis, kui parlamendi kestus on pikaajaline ja selle vältuse ajal on rahva meeleolus sündinud tunduvad muutused, näit. revolutsioon, sõja või muil mõjudel. Kui riigipea näeb, et parlamendi koosseis ei vasta enam valijate meeleolule, siis saadab ta parlamendi laiali.

Parlamendi liikmed saavad palka. Nad on varustatud, võrreldes teiste kodanikkudega, teatavate eesõigustega. Nad on puutumatud ja vastutamatud. Puutumatus tähendab, et parlamendi liiget ei või parlamendi istungjärgu kestuse ajal kuritegude eest vangistada muidu kui parlamendi loaga. Mõnel pool on erand tehtud juhtumusel, kui parlamendi liige tabatakse kuriteolt. Sel korral pole tema vangistamiseks luba tarvis. See eesõigus parlamendi liikme suhtes on sellepärast maksuma pandud, et teda mitte takistada tema tähtsat tööd tegemast. Teine eesõigus on vastutamatus. See tähendab, et parlamendi liige ei vastuta kohtu ees oma mõtteavalduste eest, mis ta teeb parlamendis parlamendi töö juures. Kodukorra järele võib parlament teda ise karistada, kohtusse aga ei saa tema tegevuse peale kaevata. See eesõigus kindlustab parlamendi liikmele võimaluse oma südametunnistuse järele rääkida. — Lõpuks on parlamendi liikmed parlamendi kestuse ajaks vabastatud kaitseväge-teenistusest.

11. peatükk.

Riigikogu.

Eesti parlament on ühekojaline ja kannab Riigikogu nime. Riigikogus on praegu sada liiget. Seda arvu võib suurendada.

Sellekohane seadus hakkab maksma aga järgmistel Riigikogu valimistel. See tähendab, et koosolev Riigikogu võib otsustada liikmete arvu suurendada. Suurendamist ennast ei saa ta aga kohe maksma panna, vaid peab ootama kuni järgmiste Riigikogu valimiseni. Riigikogu valimised peavad Põhiseaduse järele sündima üldisel, ühetaasel, otsesel ja salajasel hääletamisel, proportsionaalsuse põhimõtete alusel. Kuidaviisi valimisi toimetatakse ja kes on hääleõiguslik kodanik, seda nägime eespool. Valida või Riigikogu liikmeks olla võib iga hääleõiguslik Vabariigi kodanik. On Riigikogu liikmeks valitud mõni riigiametnik, siis peab ta riigiteenistusest lahkuma. Ühel ajal ei saa olla riigiametnik ja Riigikogu liige. See kitsendus on maksma pandud põhjusel, et kindlustada Riigikogu liikmele iseseisvust ja sõltumatust. Olles riigi teenistuses võib ametnik Riigikogus mõne kõrgema ametniku mõju all seista, rohkem kui tarvis ametnikkude kasusid kaitsta ja niiviisi oma kõrget elukutset mitte vääriliselt täita. On lubatud ainult üks erand: see on ministrite abid. Nemad võivad olla korraga riigi teenistuses ja Riigikogu liikmeiks. Kui Riigikogu liige kaotab oma valimisõiguse, on vangistatud Riigikogu loal, lahkub surma läbi või paneb ise volitused maha, siis astub tema asemele kuni Riigikogu valimis-aja lõpuni järjekorraline kandidaat sellest nimekirjast, mille järele oli valitud lahkuja. Vabanenud kohast teatab Riigikogu juhatus vastavale kandidaadile. — Riigikogu valitakse kolmeks aastaks. Riigikogu liikmete volituste algust arvatakse Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise päevast.

Missugused on Riigikogu ülesanded? Põhiseaduse järele on Riigikogu ülesandeks: seadusandlus, Vabariigi Valitsuse moodustamine, valve valitsemise üle, riigi eelarve kindlaksmääramine, laenu tegemine, riikidevaheliste lepingute kinnitamine, sõja kuulutamine, rahu tegemine, kaitse-seisukorra väljakuulutamise kinnitamine, majanduslik kontroll riigiasutuste ning ettevõtete tegevuse üle ja kõrgemate ametnikkude valimine.

Seadusandlusest on jutt järgmises peatükis. Vabariigi valitsus moodustatakse järgmiselt. On Vabariigi Valitsus terves koosseisus või üks tema liikmeist lahkunud, siis teatab Valitsus sellest kirjalikult Riigikogu juhatusale. Viimane teatab sellest omakorda Riigikogule. Riigikogu teeb oma esimehele ülesandeks esineda Riigikogule ettepanekuga kas üksiku ministri või terve uue Valitsuse ametisse kutsumise asjus. Riigikogu esimees peab harilikult peale seda läbirääkimisi vanematekogu ja suuremate rühmade esindajatega. Peale nõupidamisi teeb Riigikogu esimees kellelegi ettepaneku, oma peale võtta Valitsust kokku seada. Ettepaneku saaja seab Valitsuse liikmete kandidaatide nimekirja kokku ja annab selle Riigikogu esimehele, kes sellega esineb Riigikogus. Ettepandiv kandidaat või Valitsuse kandidaadid tulevad hääletusele. Kandidaadid loetakse valituks, kui nad on saanud liht häälte-enamuse. Pärast valimisi esineb uus Vabariigi Valitsus oma deklaratsiooniga, see on, tulevase tegevuse plaaniga. Deklaratsioonile järgnevad läbi-

rääkimised, kus Riigikogu seisukohta võtab ettekantud sihtide ja kavatsuste asjus.

Põhiseaduse järele peab Vabariigi Valitsusel olema Riigikogu usaldus. Niipea kui Riigikogu avaldab Valitsusele umbusaldust, peab see ametist lahkuma. Seega on Valitsus oma tegevuses pandud Riigikogu kontrolli alla. Seda kontrolli teostatakse kahel teel — Valitsusele küsimuste ja arupärimiste ettepanemise kaudu.

Küsimust tervele Valitsusele või ühele tema liikmeist võib ette panna iga Riigikogu liige. Küsimus antakse Riigikogu juhatusese kirjalikult. Riigikogu juhatus vaatab küsimuse läbi, kas ei leidu seal üleskutset kuritegevusele, haavavaid ütlusi jne., võtab küsimuse Riigikogu istungi päevakorda ja teatab sellest Vabariigi Valitsusele. Küsimuse kannab küsija ise või mõni teine Riigikogu liikmeist Riigikogu istungil ette. Harilikult on küsimuste ja arupärimiste arutamiseks määratud nädalas kindel päev. Vastamine ettepanud küsimusele sünnib mitte hiljemini neljateistkümne päeva pärast küsimuse ettekandmist Riigikogus. Läbirääkimisi küsimusele ei järgne ega võta Riigikogu seisukohta ka ministri poolt antud vastuse asjas.

Teissugune kord on arupärimise puhul. Arupärimisega Valitsuselt või Valitsuse üksikult liikmelt on õigus esineda vähemalt ühel neljandikul, see on praegu 25 Riigikogu liikmel. Arupärimine antakse kirjalikult vähemalt kolme liikme allkirjaga Riigikogu juhatusesele. Viimane vaatab selle sisuliselt läbi, nagu küsimusegi, ja määrab ta Riigikogu päevakorda. Arupärimise põhjenduseks antakse sõna ühele allkirjutajaist. Peale selle tehakse hääletamisel kindlaks, kas arupärimist toetavad 25 saadikut. Leidub säärane arv, siis arvatakse arupärimine vastuvõetuks. Vastasel korral on see tagasi lükatud. Vastuvõetud arupärimise peale on Valitsuse liige või Valitsus kohustatud kolmekümne päeva jooksul vastama, arvates arupärimise vastuvõtmisest. Ei ole mõni arupärijaist antud vastusega rahuldatud, siis otsustab Riigikogu ise, kunas vastuse kohta läbirääkimisi pidada. Läbirääkimised lõpevad ülemineku-vormeli vastuvõtmisega. Näeb vastaja Valitsuse liige vastuvõetud ülemineku-vormelis umbusalduse avaldamise mõtet, siis on tal õigus kohe peale seda üles tõsta usalduseküsimust. Riigikogu otsustab siis enamusega, kas tema usaldab vastavat ministrit ehk ministeeriumi või mitte. On umbusalduse-avaldus enamusega vastu võetud, peavad need lahkuma, kellele umbusaldus avaldatud. Põhiseadus nõuab meil „otsekohest“, s. t. selget umbusalduse avaldamist, mitte ainult arvustust. — Alaliste küsimuste ja arupärimiste ettepanemistega sunnib Riigikogu Valitsust nii toimima või säherdust politikat ajama, nagu soovib Riigikogu enamus.

Vabariigi Valitsus seab kokku riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve ja esitab selle Riigikogule läbivaatamiseks. Riigikogu vaatab ta läbi, teeb soovitatavad muudatused ja võtab ta siis, nagu seadusegi, kolmel lugemisel vastu.

Väliste ja sisemiste riigilaenude tegemine kuulub täieliselt Riigikogu võimkonda.

Vabariigi Valitsus peab oma esindajate kaudu läbirääkimisi võõraste riikidega ja sõlmib nendega lepinguid. Kohustavaks Eesti Vabariigile saavad need lepingud alles pärast Riigikogu kinnitamist.

Riigikogu kuulutab tarviduse korral välja Vabariigi kaitsevõime mobilisatsiooni ehk sõjajalale seadmise. Samuti kuulutab Riigikogu sõja ja teeb otsuseks teha rahu. Otsuste täideviijaks on Vabariigi Valitsus. — Välise vaenlase sissetungimise ja sisemiste rahutuste puhul kuulutab Vabariigi Valitsus kindla aja peale kas terves või teatavas riigi osas kaitse-seisukorra välja. Selle väljakuulutamisega avaneb ametiasutustel õigus kitsendada Põhiseaduses loendatud kodaniku põhiõigusi. Põhiseadus annab selleks loa, sest erakordsed ajad nõuavad õige kiiret teotsemist ja hariliku aja kodanikuõiguste kaitzenormid võivad saada piduriks, mille tagajärjed riigile väga rasked võivad olla. Väljakuulutatud kaitse-seisukorra peab Valitsus panema Riigikogule kinnitamiseks.

Riigi päralt olevate asutuste ja ettevõtete majandusliku tegevuse ja riigi eelarve täitmise järele valvab Riigikogu tema poolt ametisse seatavate asutuste kaudu. Eesti Vabariigis on säherdune asutus riigikontroll. Riigikontrolli juhatus seisab riigikontrolõri ja kontroll-nõukogu käes. Riigikontrolõri ja riigi kontroll-nõukogu liikmed valib Riigikogu.

Lõpuks valib Riigikogu mõningad kõrgemad riigi ametnikud. Peale riigikontrolli juhtivate ametnikkude valib Riigikogu Vabariigi kõrgema kohtu — Riigikohtu — esimehe ja liikmed.

Iga aasta oktoobri esimesel esmaspäeval astub Riigikogu kokku oma korraliseks istungjärguks. Ta on koos niikaua, kui seda ise leiab tarviliku olevat. Ei valitsusel ega riigivanemal ole õigus teda laiali saata. Kui Riigikogu on laiali ja asjaolud nõuavad tema kokkutulekut, siis on Riigikogu juhatusel õigus Riigikogu kokku kutsuda erakorralisteks istungiteks. Riigikogu juhatus on kohustatud seda tegema, kui kokkukutsumist nõuab Vabariigi Valitsus või $\frac{1}{4}$ Riigikogu liikmeist. Esimesel istungil valib uus Riigikogu enesele juhatuse. Juhatusse kuuluvad: esimees, esimehe esimene ja teine abi, sekretär, selle esimene ja teine abi, kokku kuus inimest. Kuni esimehe valimiseni juhatab uue Riigikogu istungit vana Riigikogu esimees. Asjaajamine Riigikogus sünnib kodukorra järele, mille Riigikogu ise seadusena enese tarvis vastu võtab ja selle järele käib. Riigikogu istungid on Põhiseaduse järele otsustusevõimelised siis, kui pooled liikmeist on koos. Koosolekud on avalikud. Ainult $\frac{2}{3}$ koosolijate nõudmisel võib koosolekut kuulutada kinniseks ja kõrvaldada kõik kõrvalised isikud ning pealtkuulajad.

Riigikogu liige toimetab Riigikogus vabalt oma südametunnistuse järele. Tema ei ole seotud valijate ees mingisuguste lubamiste ega kohustustega. Teda ei saa keegi enne volituste lõppu tagasi kutsuda.

Riigikogu kodukord korraldab, nagu eespool öeldud, oma asjaajamist. Kodukord määrab, kuidaviisi töötab Riigikogu juhatus, rühmad, vanematekogu, komisjonid, kuidas aetakse asju koosolekuil,

kuidas esinetakse esitiste, seadus-eelnõude, arupärimiste ja küsimustega, kuidas hääletatakse, kuidaviisi kutsutakse uut valitsust ametisse ja vabastatakse vana ametist, kuidaviisi peetakse koosolekuil korda, missugused on Riigikogu liikme kohustused.

Riigikogu juhatus võtab vastu seadus-eelnõud, esitised, küsimused ja arupärimised Vabariigi Valitsusele, määrab Riigikogu istungite päevakorra, kutsub Riigikogu kokku istungitele, kuulutab välja seadused ja juhatab üldse tervet Riigikogu tegevust. Juhatusel võimkonda kuulub Riigikogu kantselei ja kirjavahetus. — Rühmaks loetakse iga Riigikogu liikmete koondust, mis on saanud valimistel ühenimeliste valimis-nimekirjade põhjal vähemalt kolm kohta. Iga rühm peab Riigikogu juhatusel teatama oma eestseisuse kokkuseadest. Vanematekogusse kuuluvad Riigikogu juhatus ja rühmade esindajad. Rühmad saadavad vanematekogusse oma esindajad proportsionaalselt oma suurusele. Igal rühmal peab olema vähemalt üks esindaja. Vanematekogu ülesanne on lahendada mitmesuguseid küsimusi ja kokkupõrkeid, mis Riigikogu tegevusse puutuvad, ja täita kohuseid, mis Riigikogu tema peale paneb.

Suur kogu, nagu seda on sajapealine Riigikogu, ei ole sünnis seadusekavade ja esitiste igakülgseks parandajaks ja kokkuseadjaks. Riigikogule peab ette pandama läbiarutatud ja kaalutud kavad. Sellepärast valib Riigikogu oma liikmete hulgast alalised ja erikomisjonid. Alaliste komisjonide tegevuspiiri kuuluvad teatavat liiki seadus-eelnõude ja esitiste läbivaatamine tervel Riigikogu kestusel. Erikomisjonid asutatakse tarviduse korral teatud eriliseks otstarbeks. On see otstarve täidetud, seaduseprojekt läbi vaadatud, siis lõpetab see oma tegevuse. Komisjoni tööst on lähemalt jutt järgnevas peatükis.

Riigikogu koosolekuid juhatab Riigikogu esimees või üks tema abidest. Et kindlaks määrata, kas on Riigikogu istungi avamiseks tarvilik arv liikmeid koos (pool Riigikogu kooseisust), peavad kokkutulnud Riigikogu liikmed kirjutama oma nime kvoorumiramatusse. Koosolek on niikaua otsustusevõimeline, kui keegi Riigikogu liikmeist ei tõsta kahtlust kvoorumini ehk tarbhulga kohta. Niipea kui kvoorumini küsimus on üles võetud, kõlistab juhataja kõrvalruumidesse, et sealviibijaid saali kutsuda, ja laseb siis koosolejate arvu ära lugeda. Ei vasta nende arv poolele Riigikogu liikmeist, siis lõpetab ta koosoleku.

Ettepanekud, mis Riigikogule tehakse Valitsuse, Riigikogu liikmete ja mitmesuguste ametiasutuste poolt, kannavad esitiste ja seadus-eelnõude nime. Seadus-eelnõudega võivad esineda ainult Riigikogu liige, rühm, komisjon ning Vabariigi Valitsus. Esitisega võivad esineda peale eespool-nimetatute veel Riigikogu esimees ja juhatus, Vabariigi Valitsuse üksikud liikmed, Riigikohus, riigikontrolör ja vastavate seaduste põhjal ka teised ametiasutused. Seadus-eelnõusid arutab Riigikogu kolmel lugemisel, esiti ainult ühel. Esitised on näiteks: Riigikohtu ettepanek valida uut Riigikohtu liiget jne.

Kõik kõned Riigikogus peetakse kõnetoolilt. Sõna saavad Riigikogu liikmed selles järjekorras, milles nad ennast juhatajale on üles annud. Kõnelemise määr ja aeg on kodukorra järele piiratud. Väljaspool järjekorda võivad rääkida Valitsuse esindaja ja komisjoni aruandja.

Hääletatakse Riigikogus harilikult avalikult. Kümne liikme nõudmisel peab kinniselt hääletama. $\frac{1}{3}$ koosolijate nõudmisel peab hääletus olema nimeline.

Riigikogu koosolekuil valvab korra järele koosoleku juhataja. Tema võib kõnelejat peatada, kõnelejale ebakohaste ütluste eest märkust teha, teda korrale kutsuda ning kolmekordse hoiatuse järel talt sõna ära võtta ja koosolekule ette panna kõnelejat välja heita. Koosoleku juhatajaga ei ole lubatud vaidlema hakata. Riigikogu liige, kes ei ole juhataja teguviisiga rahul, võib kaevata vanematekogule, kes Riigikogule ette paneb asja lõplikult otsustada.

Riigikogu võib oma liikmeid kuni kümneks koosolekuks välja heita. Väljaheitmise otsus peab saama vähemalt $\frac{2}{3}$ koosolijate häältest. — Kui koosolekute ruumis võõrad rahu rikuvad, siis võib Riigikogu juhataja politsei jõul need isikud sealt eemaldada. Koosolekute ajaks on juhataja käsutada tarvilik arv politseinikke ja sõjaväge.

Põhiseaduse järele on Riigikogu liige varustatud teatavate eesõigustega. Ta on vastutamata, puutumata ja vabastatud riigikaitse teenistusest. Riigikogu liige ei kanna mingisugust vastutust poliitiliste mõtteavalduste eest, mis ta teeb Riigikogus või selle komisjonis. See tähendab, et poliitiliste mõtteavalduste eest, olgugi need riigivastased, ei saa Riigikogu liiget kohtulikule vastutusele võtta. Riigikogu liige vastutab ülevalnimetatud mõtete eest ainult niipalju, kui palju seda ette näeb kodukord.

Ilma Riigikogu loata ei või tema liiget keegi vangistada, ka mitte kohtuvõimud. Erand on tehtud sellele juhtumusele, kui Riigikogu liige tabatakse kuriteolt. Siis on õigus teda vangistada. Sellel korral peab aga 48 tunni jooksul Riigikogu juhatajale teatama. Riigikogu juhatus paneb küsimuse otsustamiseks Riigikogule järgmisel istungil. — On Riigikogu liikmele määratud vangistus, siis võib Riigikogu karistuse täitmist kuni Riigikogu istungjärgu ehk Riigikogu kestuse lõpuni edasi lükata. — Kuni oma volituste lõpuni on Riigikogu liige vabastatud riigikaitse teenistusest.

Riigikogu liikmed saavad tasu ja korteriraha. Tasu suuruse määrab eelmine Riigikogu. Muudab Riigikogu liikmete tasumäära, siis hakkab see seadus maksma alles järgmise Riigikogu koosseisu kohta. See on piinlikkusetunde ärahoidmiseks, et Riigikogu isenelele palka määrab. Praeguse Riigikogu liikmele tasu koostub kuutasust ja lisatasust. Riigikogu liige saab kuus 18 000 mk. palka. Peale selle saab ta lisatasu iga Riigikogu juhatajale, vanematekogule ja komisjoni koosoleku eest $\frac{1}{20}$ osa kuupalgast, kui ta sinna on valitud ja sellest osa võtab. Kogusummas ei tohi lisatasu tõusta

kuus üle 12 000 marga. Riigikogu liige on kohustatud Riigikogu istungitest osa võtma. Puudub ta, siis arvatakse iga puudunud koosoleku pealt $\frac{1}{20}$ osa kuutasust maha. Vabandavil põhjustel puudumise korral mahaarvamist ei tehta. On Riigikogu liige Riigikogu istungilt ajutiselt välja heidetud, siis arvatakse iga puuduva koosoleku eest $\frac{1}{10}$ kuutasust maha. Korteriraha suurus on 4000 mk. kuus. Riigi päralt olevail raudteedel ja laevadel on Riigikogu liikmel prii sõit.

Koosolev Riigikogu on järjekorra järele kolmas. Ta astus kokku 22. juunil 1926. a. Tema rühmaline koosseis on järgmine: 24 sotsiaaldemokraati, 23 põllumeeste-kogude esindajat, 14 asunikku, 13 tööerakondlast, 8 rahvaerakondlast, 6 eesti tööliste partei esindajat, 5 kristlikku rahvaerakondlast, 3 venelaste, 2 sakslaste ja 2 majaomanikkude esindajat. Riigikogu valis omale juhatuse, kuhu kuuluvad: esimees — K. Einbund, abiesimehed — M. Martna ja R. Penno, sekretär — M. Juhkam, abisekretärid — K. Kornel ja J. Piiskar. — Esimene Riigikogu astus kokku 4. jaanuaril 1921. aastal, kuid ta ei saanud seaduslikku kolme aastat koos olla. 17.—19. veebr. 1923. a. ettevõetud rahvahääletuse tagajärjel pidi esimene Riigikogu laiali minema. Kohe võeti ette uued valimised ja 7. juunil samal aastal astus kokku II Riigikogu, mis oma seadusliku aja möödumisel aru andis koosolevatele III-le Riigikogule.

12. peatükk.

Seadusandlus.

Me nägime eespool, et riigi tegelus jagatakse kolme ossa: seadusandlus, seaduste elluviimine ehk valitsemine ja kohtumõistmine. Pöörame esimese osa vaatlusele.

Ühiskondlik elu oleks võimatu, kui teda ei korraldaks üldkohustuslikud normid. Tähtsamad neist on kõlbluse- ja õiguse-normid. Riik teeb eeskätt tegemist õigusnormidega. Sellepärast räägime neist meigi. Õiguslike normide hulgast märgime ära kaks suurt jaotust: üks on seadused, teine määrused.

Mis on seadus? Seadus on seadusandliku asutuse poolt väljaantud korraldus. Seadus kannab harilikult üldist iseloomu. Määrus sellevastu on valitsemisasutuste poolt väljaantud korraldus. Uuem seadus muudab vanema seaduse. Määrus ei saa iialgi seadust muuta. Ta peab kokkukõlas olema seadusega. Määrusi võivad välja anda ainult need asutused, kellele seadus seda lubab, ja neis asjus, mis seaduses lubatud. Sellega on määrus täiesti seadusealune. Seadus lubab näiteks linna-volikogule teha elanikkude tervishoiusse puutuvaid korraldusi. Selle põhjal annab linna-volikogu tarvilikul korral välja määrused, et linnas müügil olev piim peab sisaldama teatava arvu $\frac{0}{100}$ rasvaineid jne. Viimased määrused on linnakodanikule samuti sunduslikud nagu seadusedki.

Mispärast on mitmesuguseile ametiasutustele õigus antud määrusi välja anda, miks ei korralda seadus ise neid juhtumusi? See on sellepärast, et seaduse võimatu on igakülgeid ja igale kohale vastavasti elujuhtumusi ette näha ja korraldada. Pealegi liigub seadusandmis-aparaat liiga aeglaselt. Sellepärast seavad seadused üles üldise iseloomuga nõuded, kuna peenused jäetakse nende valitsemisasutuste korraldada, kes seadust ellu viivad.

Seadusi jagatakse riigis mitut viisi. Üks jaotus on: põhiseadused ja harilikud seadused. Mis on nende vahe, seda nägime peatükis, mis käsitles Eesti Vabariigi Põhiseadust. Teine põhimõte jagab seadusi eraseadusteks ja avalikkudeks seadusteks ehk teistiti eraõiguseks ja avalikõiguseks. Eraseadus ehk eraõigus korraldab eraisikute era-vahekordi. Tegevad on nendes vahekordades eraisikud, lahendada on nende isikute eneste huvid, teiste huvivid nemad ei puuduta, näiteks mehe ja naise varanduslik vahekord, varanduse pärijate omavaheline vahekord, lepingus olevate isikute vahekord, näit. müüja ja ostja jne. Avalikõigus ehk avalikseadus korraldab riigi vahekorda kodanikkude või teiste asutustega. Nende vahekordade juures on üks tegelane tingimata riik. Lahendada ei ole mitte osavõtjate erahuvid, vaid avalikud huvid, riigi huvid. Avalikõigus läheb nõudmisega kodaniku või mõne asutuse vastu meie kõikide, üldsuse huvides. Näiteks karistavad nuhtluseadused — avalikõigus — kurjategijaid meie kõikide huvides. Riigi maksusid käsivad võtta maksuseadused meie kõikide huvides. Tervishoiu-seadused kitsendavad haiguste korral kodanikkude liikumist üldsuse huvides. Era-õiguse ehk eraseaduste hulka kuuluvad: perekonna-õigus, asjaõigus, pärandusõigus, kohustusõigus; avalikõiguste ehk avalikseaduste hulka — riigiõigus, valitsemisõigus, finantsõigus, kaelakohtu-õigus, kohtupidamis-õigus, rahvusvaheline õigus jne. Nimetused ütlevad juba, missuguseid seadusi sisaldavad loendatud õigused.

Seaduse loomise protsessis on tarvis silmas pidada nelja momenti: 1) seadusandluse algatusõigust, 2) seaduse teksti kindlaksmääramist, 3) seaduse kinnitamist ehk sanktsiooni ja 4) seaduse väljakuulutamist.

Seadusandluse algatusõiguseks nimetatakse õigust esineda parlamendis seadusekavaga. On kolmesuguseid riike. Ühed lubavad seadusekavaga esineda ainult kuningal, teised ainult parlamendi liikmeil, kolmandad mõlemal, s. t. ühelt poolt riigipeal ja ministriumil ja teiselt poolt parlamendi liikmeil. Neid riike praegu enam ei ole, kus ainuüksi kuningal on see õigus. Säherdune kord oli vanemais konstitutsioonilisis monarhiais. Vähestes riikides on see õigus ainult parlamendi liikmete päralt (Põhja-Ameerika Ühendriigid). Enamas jaos konstitutsioonilisis monarhiais ja mõlemat liiki vabariikides on see õigus valitsusel (riigipea ühes ministriumiga) ja parlamendi liikmeil. Suurem jagu seadusekavasid tulebki valitsuse poolt, sest temal on tarvitada suur ametnikkude-eriteadlaste pere.

Teine moment seaduse loomise protsessis on seaduse teksti kindlaksmääramine. Meie aja riikides teeb seda parlament. Kuidas see sünnib ühekojalises parlamendis ja kuidas kahekojalises, sellest oli jutt peatükis, mis käsitles parlamenti. Riigipeal — kuningal või presidendil — pole õigust seaduse tekstis muudatusi teha.

Kolmas moment on seaduse kinnitamine ehk sanktsioon. Peatükis „Mitesugused riigivormid“ nägime, et konstitutsioonilisis monarhiais parlamenti poolt vastuvõetud seadusekava vajab kuninga kinnitamist. On kahe suguseid kuningriike. Ühed annavad kuningale absoluutse ehk täielise seadusekava tagasilükkamise õiguse, teised — suspensiivse veto õiguse ehk õiguse seadusekava ainult teatavaks ajaks edasi lükata. Vabariikides on presidentidel kitsendatud, suspensiivse veto õigus. Välisriikidest on üks vabariik, nimelt Šveits, kus parlamenti poolt vastuvõetud seadus-eelnõu kohe väljakuulutamisele läheb, ilma et tarvis oleks küsida presidendil nõusolekut.

Viimane moment on seaduse väljakuulutamine. Praegusel ajal trükitakse seadused eri-seaduselehes, mida riigi poolt välja antakse.

Harilikult maksab seadus eeltuleva aja kohta, s. t. seadus jätab puudutamata vahekorrad, mis loodud enne uue seaduse elluastumist. Harukordadel võib lugu olla aga vastupidi, kuid siis on see eriti uues seaduses märgitud. Enne kui seadus kodanikkudele sunduslikuks saab, peab neil võimalus olema selle tekstiga tutvuda. See pärast määravad uuemad seadused teatava aja seadusega tutvumiseks. Nii ütleb Saksa uus põhiseadus, et seadus astub jõusse, s. t. on kodanikkudele sunduslik 14 päeva pärast seaduse seaduselehes ilmutumist riigi pealinnas. See on täiesti loomulik. Kui igas riigis on maksimas norm, et seaduse mittetundmine kodanikku ei vabanda, siis peab kodanikul võimalus olema seadusega tutvuda. Kas ta seda teeb või mitte, see on tema oma asi. Pärast ei saa ta end vabandada, et ta uuest seadusest midagi ei teadnud.

Pöördume nüüd Eesti seadusandluse vaatlemisele. Seadusi annavad Eestis Riigikogu ja rahvas rahvahääletamisel. Harilik seaduseandja on Riigikogu, harukordne — rahvas. Peatume esmalt Riigikogu töö juures.

Riigikogule võivad seadus-eelnõusid ette panna iga Riigikogu liige, Riigikogu rühm, komisjon ja Vabariigi Valitsus. Seadus-eelnõu peab olema kirjalik. Eelnõu esitaja või esitajad lisavad eelnõule jurde seletuse tema põhjendamiseks. Eelnõu antakse Riigikogu juhatusele. Viimane saadab eelnõu vastavasse komisjoni, kui sisseandja ei ole palunud seadus-eelnõu kohe Riigikogu üldkoosolekul harutada. On eelnõu komisjoni antud, siis saavad Riigikogu liikmed ja Vabariigi Valitsus ära kirjad esitatud eelnõust. Komisjoni istungitest võivad osa võtta ka teised Riigikogu liikmed, kes mitte komisjoni ei kuulu. Kuulutab komisjon aga oma istungid kinniseks, siis ei saa teised Riigikogu liikmed istungil viibida. Komisjonil on õigus valitsuse esindajaid oma koosolekule kutsuda. Samuti on valitsusel õigus saata oma esindajaid komisjoni istungile.

Komisjoni otsused tehakse hääle-enamusega. Langevad hääled pooleks, siis esitatakse Riigikogule mõlemad ettepanekud. Iga seadus-eelnõu kohta, mis komisjoni antud, peab viimane, peale suusõnalise aruande, kirjaliku ettepaneku tegema Riigikogu otsuse eelnõu kujul ühes seletuskirjaga. Riigikogus ülesastumiseks valib komisjon aruandja.

On seadus-eelnõu võetud esitaja nõudel kohe päevakorda, siis otsustab Riigikogu, kas minna esimesele lugemisele või anda ta komisjoni. Antakse ta komisjoni, siis läheb ta seda rada, mis eespool kirjeldatud. Tulgu seadus-eelnõu komisjonist või asugu Riigikogu kohe selle arutamisele, ikka peab seadus-eelnõu kolmel lugemisel arutatama. Nagu eelmises peatükis tähendatud, tehakse seda selleks, et kõrvaldada vigu, mis ühekordne arutamine enesega võib tuua. Esimene lugemine seisab selles, et seadus-eelnõu kohta peetakse üldisi läbirääkimisi, kas on seadust üldse tarvis või kas ta on sedavõrt täielik, et maksab tema punktide kaupa arutusele minna. Esimesele lugemisele järgnev hääletus võib seadus-eelnõu ka uuesti komisjoni tagasi anda. Teine lugemine seisab selles, et iga seadus-eelnõu paragrahvi arutatakse, muudatusi ja parandusi tehakse. Kõik ettepanekud tulevad hääletusele. Vastu võetakse ettepanek, mis enamuse saab. Nii hääletatakse kõik eelnõu paragrahvid järjekorras läbi. Ühel koosolekul võib olla ainult üks lugemine. Esimese ja teise lugemise vahet peab olema vähemalt kolm päeva. Riigikogu võib seda vahet ka muuta. Kolmandal lugemisel arutatakse seadus-eelnõu uuesti paragrahvide kaupa. Ettepanekuid võib teha ainult teisel lugemisel olnud ettepanekute piirides, s. t. et Riigikogu liikmed ei või kolmandal lugemisel säherdusi ettepanekuid teha, millest ei olnud juttu teisel lugemisel. See kitsendus on seepärast, et hoida sootuks uute ettepanekute eest, mis seadus-eelnõu põhjalikult muudavad. On kõik paragrahvid läbi hääletatud, siis on seadus-eelnõu kolmandal lugemisel vastu võetud. Sellele järgneb seaduse lõplik redigeerimine ehk seaduse keeleline silumine. Seda toimetab redaktsioonikomisjon, kes koostub komisjoni aruandjast ja kolmest alalisest liikmest, keda Riigikogu seks valib. Redaktsioonikomisjon vaatab seaduse läbi, teeb tarvilikud keelelised parandused ja esitab ta siis Riigikogule sellel kujul vastuvõtmiseks. Vastuvõtmine sünnib hääletuse teel. Riigikogul on õigus seadusi ka ilma redaktsioonikomisjoni andmata vastu võtta. Riigikogu poolt vastuvõetud seadused kuulutab välja Riigikogu juhatus. Nad ei vaja mingisugust kinnitust ehk sanktsiooni. Riigikogu juhatus laseb vastuvõetud seadused ära trükkida „Riigi Teatajas“. Viimane on Kohtuministeriumi poolt väljaantav ajakiri, mille sisuks on uued seadused, määrused ja valitsuse-asutuste teadaanded. Kui Riigikogu seaduses eneses muud pähtaega ära ei määra, siis hakkab seadus maksma kümnenädal päeval peale „Riigi Teatajas“ avaldamist.

Peale Riigikogu teostab seadusandlust harukordadel ka rahvas oma hääleõiguslike kodanikkude nõul. Selleks on olemas kaks teed — rahvahääletus ja rahva algatusõigus.

Põhiseadus ütleb, et „iga Riigikogu poolt vastuvõetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestel tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmendviis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuavad, et nimetatud seadus esitataks rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis on oleb pärsine välja-kuulutus rahvahäletuse tagajärjedest.“

Seda seadust teostatakse järgmiselt. Riigikogu liikmed, kes tahavad nõuda, et seadus jääks välja kuulutamata, peavad sellest kolme päeva jooksul, seaduse vastuvõtmise päevast arvates, Riigikogu juhatusel kirjalikult teatama. Teadaanne peab alla kirjutatud olema kolme liikme poolt. Seitsme päeva jooksul, jällegi arvates seaduse vastuvõtmisest, on igal Riigikogu liiikmel õigus teatada Riigikogu juhatusel, et tema soovib seaduse väljakuulutamist seisma panna. Ühes sellega peavad seismapaneku algatajad maksma Riigikogu juhatusel 50 000 marka. Kui seitsme päeva kestel koguneb üks kolmandik Riigikogu liikmete allkirju, kes nõudmist teatavad, ja on nõutud rahasumma makstud, siis jätab juhatus seaduse välja kuulutamata ja laseb selle seaduse „Riigi Teataja“ lisa trükkida märkusega, et selle seaduse väljakuulutamine on kaheks kuuks seisma pandud. Ühtlasi sellega seab Riigikogu juhatus kokku rahvahäletuse nõudmise teksti, laseb selle trükkida ja saadab trükitud eksemplarid laiali linna-, valla- ja alevivalitsustele. Hääleõiguslik kodanik, kes rahvahäletamise nõudmisega ühineb, kirjutab saadetud lehele oma nime. Sealsamas peab märgitud olema tema vanadus ja elukoht. Kõik allkirjad kinnitatakse linna-, valla- ja alevivalitsuste poolt. Korjub niiviisi kahe kuu kestel arvates seaduse vastuvõtmisest Riigikogus 25 000 allkirja, kuulutab Riigikogu juhatus välja rahvahäletuse ja annab tagasi sisse makstud 50 000 mk. Ei korju aga nõutud arvu allkirju, siis kuulutab juhatus Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse „Riigi Teatajas“ välja ja makstud 50 000 mk. langeb riigile.

Rahvahäletust juhatab Riigikogu juhatus. Nagu Riigikogu valimisteks, nii on ka rahvahäletamiseks Eesti Vabariigi maa-ala jagatud kümnesse hääletamisringkonda, ringkonnad jaoskondadeks. Ringkonnad ja jaoskonnad on samad, mis Riigikogu valimistelgi. Ringkonna ja jaoskonna tööd juhivad samad komiteed ja komisjonid, ainult selle vahega, et komisjones puuduvad kandidaatide nimekirjade esindajad, kes valimistel komisjonidesse kuulusid. Riigikogu juhatus määrab rahvahäletamise-päeva kindlaks. See peab sündima mitte hiljemini nelja kuud pärast rahvahäletuse nõudmist 25 000 kodaniku poolt. Riigikogu juhatus saadab linna-, alevi- ja vallavalitsustele rahvahäletusele tuleva seaduse teksti. Need asetavad hiljemalt 20 päeva enne hääletamist selle teksti oma asutuse seinale kõigile lugemiseks. Nagu valimistelgi, nii ka hääletusel saadab Riigikogu juhatus eespool-nimetatud asutustele tarviliku arvu hääletamisümbrikke, hääletamissedeleid ja nimelisi tunnistusi. Ümbrikud peavad olema ühesugused ja Riigikogu juhatus temp-

liga märgitud. Hääletamissedelid on kahesugused. Üks kannab trükitud pealkirja „poolt“, teine „vastu“. Nimeliste tunnistuste plangid on sarnased nagu valimistelgi. Mitte hiljemini viit päeva enne hääletamist saadetakse igale hääleõiguslikule kodanikule koju kätte hääletamissedelid ja nimeline tunnistus. Hääletamisele, mis kestab 3 päeva, võtab kodanik kaasa nimelise tunnistuse, isikutunnistuse ning hääletamissedeli ja läheb oma hääletamisjaoskonda. Sealt saab ta ümbriku, millesse ta väljalõigatud hääletamissedeli kas „poolt“ või „vastu“-pealkirjaga sisse paneb. „Poolt“ tähendab, et tema on Riigikogu poolt vastuvõetud seadusega nõus. „Vastu“ tähendab vastupidist, mitte-nõusolekut. On hääletamisaeg läbi, suletakse ukсед, avatakse hääletamiskastid ning ümbrikud ja loetakse jaoskonnas äraantud „poolt“- ja „vastu“-hääled. Hääletamise sündmuse üle kirjutatakse protokoll, märgitakse üles häälte arv ja saadetakse kõik materjal ringkonnakomiteele. See teeb kokkuvõtte ja saadab materjali Riigikogu juhatusele. Viimane teeb lõppkokkuvõtte. Kui selgub, et Riigikogu poolt vastuvõetud seadus saab rahvahääletusel hääletusest osavõtjate enamuse, siis loetakse see seadus rahvahääletusel vastuvõetuks. Selgub aga, et Riigikogu poolt vastuvõetud seadus saab enese vastu enamuse osavõtjate häälest ja kui see enamuse ei ole vähem kui pool kõigist kodanikkudest, kes viimastest Riigikogu valimistest osa võtsid, siis on see seadus rahvahääletusel tagasi lükatud.

Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse, siis peab Riigikogu laiali minema ja uued valimised peavad ette võetama mitte hiljemini seitsmekümneviendat päeva pärast rahvahääletamist. Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse tagasilükkamine tähendab umbusalduse avaldamist Riigikogule ja loomulikult ei või see enam edasi oma kohal püsida.

Rahva algatamisõiguse kohta lausub Põhiseadus: „Rahvaalgatamise korras on 25 000 hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistatakse maksusetuks. Sellekohane nõudmine antakse väljatöötatud seadus-eelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhtumisel pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamuse eelnõu vastuvõetuks, omandab ta seadusliku jõu. Rahva algatamisõigust teostatakse järgmiselt. Soovib rühm kodanikke esineda nõudmisega mõnd seadust kaotada, muuta või uut välja anda, siis peavad algatajad täpise seadus-eelnõu kokku seadma ja selle teksti „Riigi Teataja“ lisa oma kulul avaldama. Peale selle peavad algatajad esitama Riigikogu juhatusele oma nõudmise, mis peab sisaldama vähemalt 500 hääleõigusliku kodaniku allkirjad. Kõik allkirjad peavad olema kinnitatud, nagu rahvahääletusegi nõudmise korral. Ühes kirjeldatud nõudmisega tuleb algatajail maksta Riigikogu juhatusele 50 000 mk. Edasi toimetab Riigikogu juhatusele, nagu rahvahääletamisega korral. On kahe kuu kestel, arvates nõudmise esitamisest Riigikogu juhatusele, kor-

junud 25 000 allkirja, siis esitab juhatus Riigikogule seadus-eelnõu seisukoha-võtmiseks. Ühes sellega makstakse sissemaksjaile 50 000 mk. tagasi. Kirjeldatud tagatise nõudmisega tahetakse ära hoida kaalumata rahva-algatusõiguse tarvitamist. Käib nõudmine Põhiseaduse muutmise kohta, siis paneb Riigikogu juhatus eelnõu otse rahvahääletusele ilma Riigikogusse andmata. Kahe kuu jooksul algatamise nõudmise sisseandmise päevast arvates peab Riigikogu eelnõu kohta oma otsuse tegema: kas võtab ta eelnõu seadusena vastu või lükkab tagasi. Tagasilükkamise korral peab Riigikogu juhatus rahvahääletuse välja kuulutama. Rahvahääletus võetakse mitte hiljemini kaht kuud pärast Riigikogu lõplikku otsust ette. Rahvahääletus ise sünnib ses korras, mis eespool rahvahääletuse nõudmise asjus kirjeldatud. Kui hääletamisel selgub, et Riigikogu poolt tagasilükatud seadus-eelnõu poolt on hääletusel hääletajate enamus ja see enamus moodustab vähemalt poole nende kodanikkude arvust, kes viimaseist Riigikogu valimistest osa võtsid, siis on 25 000 kodaniku poolt rahvaalgatuse põhjal esitatud seadus-eelnõu vastu võetud. Riigikogu ja rahva enamus on sellega vastolusse sattunud: Riigikogu peab laiali minema. Uued valimised võetakse hiljemalt seitsekümmendviis päeva pärast rahvahääletamist ette.

Tänini pole rahvahääletamise õigust kordagi tarvitatud. Rahvaalgatamise õigust aga küll ühel korral. Nimelt esitas I Riigikogu kestusel Kristlik Rahvaerakond rahvaalgatamise korras seadus-eelnõu, millega tunnistati usuõpetus algkooli õppeaineks. Riigikogu lükkas selle eelnõu tagasi. Tuli rahvahääletus, millest selgus, et kodanikkude enamus pooldab seadus-eelnõu esitajate seisukohta. Eelnõu poolt anti rohkem hääli, kui moodustas pool I Riigikogu valimistest osavõtjaid.

Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvaalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenude tegemine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutegemine, kaitse-seisukorra väljakuulutamine ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamine, samuti ka lepingud võraste riikidega. Need kõik on küsimused, mis iseäranis valusasti puudutavad kodanikke. Raskeil minutitel kipub kodanik eeskätt enese kasu peale mõtlema ja hääletab sellest seisukohast. Säherdune teguviis viib aga isamaa väljapäästamatusse seisukorda. Sellepärast on loendatud küsimuste otsustamine antud ainuüksi Riigikogu kui paremate valitud kodanikkude kogu kätte.

Põhiseaduse kohta on ette nähtud teine muutmiskord. Põhiseaduse muutmist võivad algatada Riigikogu ja rahvas rahvaalgatuse korras. Muutmine ise sünnib ainult rahvahääletusel. Eelnõu peab rahvale teada antama vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva. Põhiseadus loetakse muudetuks, kui eelnõu poolt hääletab vähemalt pool kogu Vabariigi hääleõiguslikest kodanikest.

13. peatükk.

Valitsemine ja valitsus.

Seadusandliku asutuse poolt väljaantud seadused vajavad oma elluviimiseks keerulist korraldust. Seda korraldust juhib riigipea ja riigi valitsus või ministeerium. Riigipea võib olla kuningas, võib olla president. Valitsus või ministeerium koostub ministritest. Ministrid on riigi kõrgemad ametnikud, kellest igaüks seisab oma ametkonna eesotsas. Ministri tegevuspiirkond on üleriiklik. Ministeeriumid võivad olla: 1) parlamendi ees vastutamata, 2) parlamendi ees vastutavad või parlamentaarsed ja 3) ametnikkude ministeeriumid.

Ministrid kutsub ametisse riigipea. Kui on tegemist vastutamata ministeeriumiga, siis on riigipea ministrite valikus vaba. Tema kutsub ametisse need, keda ta tahab, ja peab neid oma kohal niikaua, kui ta tahab. Ministrid on vastutavad oma tegevuses ainult riigipea ees. Parlamendi arvustavaid märkusi ei ole nad kohustatud tähele panema. Olgugi et riigipea ennast vähe ministrite asjaajamisse segab, siiski on tal ometi ministrite ametisse kutsumise ja vabastamise teel võimalus omale soovitatavate ministrite väljavalikut teha ja neid sundida oma tahtmise järele toimima. Vastutamata ministeerium püsib käesoleval ajal ainult üksikuis haritud riikides. Tähtsam säherduste hulgast on Põhja-Ameerika Ühendriigid. President nimetab ministrid. Parlamendi ees nad mingisugust vastutust ei kanna. Parlamendis nad üles ei astu, parlamendi istungitest osavõtminegi on neile keelatud. Nime järele on ministeeriumi ja parlamendi tegevus teineteisest eraldatud. Tegelikult ei saa seda puhtal kujul läbi viia. Igapäevane elu nõuab, et ministrid oleksid oma tegevuses kontaktis parlamendiga. See saavutatakse seeläbi, et ministrid esinevad alatasa parlamendi komisjonides. Seeläbi teab parlament alati, mis teeb ministeerium, ja ministeerium, mis kavatseb teha parlament. Olgugi et nime järele deklareeritakse, et ministeerium toimib ainuüksi presidendi soovide järele, siiski on parlamendil vägev sõjariist käes, nimelt eelarve kinnitamine, millega ministeeriumi sunnib oma soove tähele panema. Ei kuula ministeerium parlamendi soove, jätab parlament riigi eelarve vastuvõt-mata ja riigi töö jääb seisma. Seepärast peame tõsitama, et ka neil mail, kus püsib veel vastutamata ministeerium, see vastutamatus parlamendi ees pole täielik. Teatav mõju, eriti eelarve kinnitamise ja kinnitamatajätmise läbi, on parlamendil ministeeriumi tegevusse ikkagi. Valitsemisviisi vastutamata ministeeriumiga nimetatakse veel dualistlikuks valitsemisviisiks.

Enamas jaos haritud riikides, olgu nad konstitutsioonilised monarhiad või vabariigid, on ministeeriumid vastutavad parlamendi ees ehk n. n. parlamentaarsed. See tähendab, et riigi valitsemist võib juhtida ainult see ministeerium, keda toetab koosoleva parlamendi enamus. Ühekojalistes parlamentides on seisukord selge.

Raskus tekib aga kahekojaliste parlamentide juures. Tõuseb küsimus, kas peab ministrite kabineti selja taga seisma mõlemate kodade enamuse või aitab ühe koja enamusest. Praegu saadakse sest nii aru, et parlamentaarse ministeeriumi selja taga peab seisma alamkoja enamuse, ülemkoja enamust ei nõuta. Sellepärast tuleb parlamendi usalduse all igal pool kahekojaliste parlamentide juures mõista alamkoja usaldust. Parlamentaarne ministeerium moodustatakse järgmiselt. On vana ministeerium lahkunud, siis teeb riigipea väljapaistvale alamkoja enamuserakonna esindajale ülesandeks uut ministeeriumi kokku seada. Kokkuseadja hakkab peaministriks ja kutsub oma valiku järele kaasministrid. Kokkuseatud ministeeriumi liikmete nimekirja annab peaminister riigipeale. Ei lähe kokkuseadjal korda ministeeriumi moodustada, siis palub ta riigipead ennast tema peale pandud kohustustest vabastada. Riigipea teeb siis samasuguse ettepaneku teisele isikule, seni kui korda läheb ministeeriumi kokku seada. On ministeerium koos, siis esineb peaminister lähemal parlamendi istungil programmkõnega. Kõnes tuuakse ette uue ministeeriumi töökava. Kõnele järgnevad läbiarvõtmised, mis lõpevad parlamendi (kahekojalistes parlamentides alamkoja) seisukoha võtmisega selle kava kohta. Parlamentaarne ministeerium ajab iseseisvat politikat. Selle sihtjooned määrab peaminister. Sellest peab nii aru saama, et iga ministeeriumi eesotsas seisab küll ise minister, kes oma ametkonda juhib. Tema (minister) peab aga üldist sihtjoont, mis üles seatud peaministri poolt, alati oma tegevuses silmas pidama. Sellega kujuneb kõikide ministrite tegevus ühtlaseks, kokkukõlas sündivaks või solidaarseks. Säherdust solidaarset ministeeriumi nimetatakse veel ministrite kabinetiks. Seadusekavad ja ettepanekud parlamendile ei lähe mitte üksikute ministrite, vaid terve kabineti poolt, kes need enne läbi arutab. Missuguseid seadusekavasid ministeerium parlamendile esitab ja kuidaviisi ta vastuvõetud seadusi ellu viib, sõltub ministeeriumist. See taktika kannab ministeeriumi politika nime. Parlament on alati valvel ja kontrollib, kas on kabineti politika otstarbekohane, s. t., kas see vastab parlamendi enamuse soovidele. Kontrolli teostavad parlamendi liikmed küsimuste ja arupärimiste esitamisega ministrite kabinetile või üksikuile ministritele. Mis vahe on küsimuse ja arupärimise vahel, seda nägime parlamenti ja Riigikogu käsitlevais peatükkes. Arupärimisele vastaja kabineti esindaja seletustele järgnevad parlamendi liikmete vaidlused, mis lõpevad hääletusele tuleva ülemineku-vormeliga. Viimane avaldab parlamendi enamuse seisukohta ministeeriumi politika suhtes. Hukkamõistetv otsus tähendab, et kabinett on oma usalduse kaotanud. Kabinett peaministriga eesotsas on kohustatud säherdusel korral jalamaid esinema riigipea ees lahkumispalvega. Riigipea võib lahkumispalve vastu võtta ja uue kabineti moodustamise anda isiku kätte, kellel enamuse toetus; ta võib aga ka, nagu see õigus on suurel osal riigipeadel, parlamendi enese laiali saata.

Parlamentaarne ministeerium võib omakord olla kolmesugune:

1) ministrite kabinetti, mis koostub ühe erakonna esindajaist; 2) koalitsiooniline kabinetti ja 3) töökabinetti.

Esimese võimalusega on tegemist neil mail, kus erakondade arv on väike. Nii on Inglismaal mitu aastasada vaheldumisi valitsenud vanameelsed ja vabameelsed, selle järele, kunas kummalgi erakonnal oli alamkoja enamus. Säherdusel kabinetil on oma hea külg. Tema selja taga on kindel ühtlane enamus. Ministeerium saab rahulikult järjekindlat politikat ajada. Uuemal ajal on aga märgata suuremat erakondlikku differentseerumist ehk eristumist. Erakondade arv kasvab, iseäranis on see märgatav pärast üldiste ja proportsionaalsete valimiste sisseseadmist. Üks erakond ei suuda enam enese ümber koguda üle poole parlamendi kohtadest. Sage-dasti ei suuda seda teha ka paar teineteisele programmilt lähedal seisvat erakonda kokku. Et võimaldada kabineti loomist ja tema püsimist, peavad mitmed, sagedasti suuresti lahkuminevad erakonnad kokku leppima kabineti toetamiseks. Nii tekibki koalitsioonikabinetti. Riigipea teeb ülesandeks ühele väljapaistvama erakonna esindajale kabinetti kokku seada. Viimane hakkab teiste erakondadega kokkulepet sobitama, ja nii seatakse kabinetti mitme erakonna isikuist kokku. On selge, et säherdune kabinetti ei saa mitte mõne üksiku erakonna programmi teostada; ta katsub leida kõigile koalitsioonis viibivaile erakondadele vastuvõetavat keskteed. Seepärast on koalitsioonilise kabineti politika kõikumavam, vähem sirgjooneline, rohkem võimalusi andev kokkupõrgeteks, seega mitte nii püsiv kui kabinetti, mis moodustatud ühe või kahe lähedalseisva erakonna poolehoidjaist. Tähelepandavalt suurt hoogu võtsid koalitsioonilised kabinetti suurest ilmasõjast osavõtjate riikide hulgas. Sõda nõudis kõikide rahvakihtide koostöötamist ja jõudude pingutust, seepärast oli väga tähtis, et kabinetti selja taga oleksid seisnud laiemad hulgad. Erakordseil sõja-aegadel püsib koalitsiooniline ministeerium koos. Ühine hädaoht sunnib ajutiselt omavahelisi lahkuminekuid unustama. Rahu ajal, igapäevaseis tingimuses on koalitsioonilisel kabinetil raske töötada. Neil juhtumustel, kui korda ei lähe lühema aja jooksul moodustada ministeeriumi, kui parlamendis on rohke-arvulised erakonnad, kes omavahel ei suuda kokku leppida, vahest ka muil põhjusil, luuakse n. n. töökabinetti. Töökabinetti on ajutine. Ta ajab jooksvaid asju, kuni korda läheb kestvat kabinetti luua, kes parlamendi enamusele toetub. Töökabinetti hoidub kaugemaleminevate poliitiliste sammude eest. Tema koostub enamasti isikuist, kes erakondlikust elust kaugemal, kes aga oma eriala tunnevad ja seepärast kasulikud võivad olla vastava ministri kohal.

Kolmas ministeeriumide liik on ametnikkude ministeerium. Säherdust ministeeriumi näeme Helveetsia föderatsioonis. Ministrid on parlamendi poolt valitud kindlaks ajaks, nimelt kolmeks aastaks. Valimisel ei rõhutata eeskätt ministri poliitilist meelsust, vaid tema asjatundmist. Helveetsia ministeerium on parlamendi käsualune. Üks kord aastas esineb ta aruandega parlamendi ees oma tegevuse

üle ja kuulab parlamendi sooviavaldusi ja näpunäiteid tuleviku kohta. Kokkukõlas nende sooviavalduste ja näpunäidetega on ministeerium kohustatud edaspidi toimima. Et Helveetsia ministrid kindlaks ajaks valitakse, siis ei lahku nad mitte enne volituse lõppu, olgugi et parlament pole nende aruandega rahul. Nad on kohustatud tulevikus oma vigu parandama. Helveetsias on harilik nähtus, et uutel valimistel vanad ministrid tagasi valitakse, olgugi et parlamendis on maad võtnud uued parteilised rühmitumised.

Missugused on kuninga ja presidendi võimupiirid valitsemise alal, seda nägime peatükis „Mitmesugused riigivormid“.

Peatüki alul tähendasime, et riigi valitsemist juhib ministeerium. Ministrite arv ja tööjaotus on igas riigis isesugune, vastav kohalistele oludele ja riigi suurusele. Ta kõigub 7—20 isiku ümber. On selge, et need kümnekond inimest üksi riigis ei suuda korda pidada. Nendele on abiks terve hulk ametnikke ja ametiasutusi, kes on laiali pillatud riiki mööda ja loovad ametnikkude ja ametiasutuste võrgu. Missugused on vahekorrad nende ametiasutuste vahel, selle järele tuntakse mitmesuguseid valitsemisüsteeme. Nii jaotatakse valitsemist tsentralistlikuks ja detsentralistlikuks.

Tsentralistlik valitsemisviis on säherdune, kus kõik otsustav võim on riigi kesk- või tsentraalasutuste käes; sealt tuleb ka selle süsteemi nimetus. Kõik küsimused otsustatakse riigi keskasutustes, olgu need ministeeriumid või teised. Kohapealsed ametiasutused on kohustatud täpsalt oma ülemuse käskde täitma, tekkivad küsimused saatma keskasutuse otsustada ja sealt ootama vastavat vastust. Omal neil otsustamisvõimu ei ole.

Detsentralistlik valitsemisviis on säherdune valitsemisviis, kus seadus annab kohapealseile asutustele teres reas küsimustes õiguse ise otsustada, ilma et nad kohustatud oleksid keskasutuste poole pöörduma ja sealt käsku ära ootama. Detsentralistlik valitsemisviis leiab teostust kahel viisil ja nimelt nimetatud ametnikkude ja omavalitsuse-asutuste kaudu.

Mis on omavalitsuse-asutused? Omavalitsuse-asutuste all mõistame säherdusi ametiasutusi, mis on 1) oma tegevuses iseseisvad ja 2) ajavad oma asju enese poolt valitud ametnikkude kaudu. Omavalitsuse-asutuse ülesandeks on seaduse poolt kindlaks määratud piirides korraldada kohalisi valitsemise asju, näiteks rahvaharidust, tervishoidu, liiklemisteid jne. Ses tegevuses on omavalitsuse-asutusele käskijaks ainult seadus, mitte aga mõni riigi kõrgem ametiasutus. Nende ülesannete täitmiseks valivad kohalised elanikud enesele oma elundid ja ametnikud.

Kui küsida, missugune süsteem neist kõige parem, siis kaldub üldine arvamine viimase poole. Tsentralistliku valitsemisviisi või tsentralisatsiooni halvad küljed seisavad liiga aeglases ja kohalise rahva huvidele mittevastavas asjaajamises. Igapäevases elus on terve hulk küsimusi, mis nõuavad kiiret otsustamist, näiteks kas abinõu tarvitusele võtmine laialilaguneva haiguse vastu või mõne tervisevastase tehase kinnipanemine, samuti uue tehase tegevuse

lubamine. Kuni keskasutus küsimuse otsustab ja vastus koha peale jõuab, on hulk aega möödunud, vahepeal on kodanikkude huvid võib-olla raskesti kannatanud. Teiseks ei ole mingisugust kindlust, et keskasutus küllalt põhjalikult läbikaalutud otsuse teeb. Seda on tal väga raske teha, sest keskasutus on kaugel ja ei küüni koha peale nägema, missugused olud seal valitsevad. Säherduse korra puhul juhtub sagedasti, et keskasutuse otsused tulevad liiga eluvõõrad, kohalistele tingimustele mittevastavad. Seepärast peetakse paremaks detsentralisatsiooni.

Detsentralisatsiooni võib läbi viia kahel teel: nimetatud ametnikkude ja omavalitsuse-asutuste kaudu. Nagu ütlesin, peetakse neist kahest süsteemist viimast paremaks. Kuigi detsentralistliku valitsemisüsteemi puhul ametnikul on reas küsimustes otsustamisvõim ja ta selle tõttu kiiresti saab otsustada, siis on sel ometi teised puudused. Ametnik nimetatakse riigi keskasutuse poolt. Nimetajad ei tea sagedasti, kuivõrt nimetatav isik kohalisi olusid tunneb ja kui hästi ta just selle koha peale kõlbab. Sattudes võõraisse oludesse on sellel ametnikul raske töötada ja ta tööviljakus on väike. Omavalitsuse-asutused on neist pahedest vabad. Nemad töötavad iseseisvalt, ajavad oma soovi järele oma kohalisi, endid puudutavaid asju. Nemad valivad omale ise oma tarviduste ja soovide järele tarvilikud ametnikud.

Ehk küll kirjeldatud valitsemisviisidest omavalitsuse süsteem praegu kõige paremaks loetakse, siiski ei tohi ometi unustada, et ühist ja ühtlast mõõdupuud kõigi valitsusharude juures tarvitada ei saa. Mõnes harus peab omavalitsuse-asutuste kõrvale püsima jääma tsentralistlik süsteem, näiteks sõjaväe korralduses. Ja seepärast leiame harilikult igas riigis, et kirjeldatud süsteemid on kõik tarvilusel, muidugi selle vahega, et üks riik rohkem läheneb ühele, teine teisele süsteemile.

Koostub riik mitmest lahkuminevast rahvusest, kellel igaühel oma kultuuriline tasapind, ehk erinevad tunduvalt üksteisest üksikud riigi osad (näiteks põllumajanduse, vabrikutööstuse, mäekaevanduse raioonid jne.), siis on parlamendil väga raske seadusi välja anda, mis rahuldaksid kõiki riigi rahvusi ja osi. Palju ei saa aidata ka omavalitsuse asutused, sest need on seotud seadustega ja võivad ainult nende piirides välja anda määrusi ja teha korraldusi. Seepärast korraldavad säärased riigid oma kohapealset valitsemist autonoomia alusel. Üsikuile riigiosadele on antud autonoomse provintsi õigused. Mis on autonoomia, mis on autonoomne provints? Autonoomse provintsi all mõistame riigi osa, millele on teatavasis küsimusis õigus antud enesele ise seadusi anda. Selle tõttu on autonoomsel provintsil oma parlament ja oma valitsus. Esimese pilgu järele paistab, et autonoomsel provintsil on teatav sarnasus ühelt poolt osariigiga föderatsioonis ja teiselt poolt omavalitsuse-asutusega. Lähemal vaatlusel selgub, et nende vahel valitseb siiski selge vahe. Föderatsiooni ehitus, nagu nägime, on järgmine. Föderatsiooni põhiseaduses on täpsalt loendatud need

küsimused, mis kuuluvad föderatsiooni võimude (föderatsiooni parlamendi, valitsuse, kohtu) kompetentsi. Mis sealt on jäänud välja, kuulub osariigi võimude otsustada. Föderatsiooni kompetentsi ja seega ühes ka iga üksiku osariigi kompetentsi muutmisest võtab osa osariik. Ilma osariigi osavõtuta ei saa tema võimupiiri muuta, temal on sõna kaasa rääkida ja otsustada. Autonoomses provintsis on teisiti. Riigi põhiseaduses või ka harilikus seaduses on loendatud need küsimused, milles võib autonoomne provints enesele seadusi anda, mis küsimusis maksavad provintsis riigi keskpäramendi poolt antud seadused. Veel rohkem, see keskpärament võib igal ajal provintsi autonoomia seadust muuta ja seda hoopis hävitada. See on arusaadav, sest osariik föderatsioonis on ikkagi riik, autonoomne provints riigis aga ainult riigi osa. Vahe omavalitsuse-asutuse ja autonoomse provintsi vahel on veel selgem. Omavalitsuse-asutusel ei ole iialgi õigust anda seadusi, vaid ainult määrusi seaduse piires, autonoomset provintsi iseloomustab just see asjaolu, et temal on teatavais küsimusis õigus oma maa-ala kohta seadusi välja anda.

14. peatükk.

Eesti Vabariigi Valitsus ja valitsemine.

Valitsemist juhib Eestis Vabariigi Valitsus. Tema koostub riigivanemast ja ministritest. Valitsuse ülesanne on juhtida riigi sise- ja välispoliitikat, hoolitseda riigi välise puutumatus, sisemise julgeoleku ja seaduse täitmise eest. Tema seab kokku iga aasta riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve ja paneb selle Riigikogule kinnitamiseks ette; nimetab ametisse ja vabastab sellest kõrgemad kaitsevälised ja kodanlised ametnikud; teeb Eesti Vabariigi nimel lepinguid võõraste riikidega ja esitab nad Riigikogule kinnitamiseks; kuulutab sõja ja teeb rahu Riigikogu vastava otsuse põhjal; kuulutab vaenlase pealetungimise või seesmiste rahutuste hädaohu korral kas üksikuis riigiosades või kogu riigis kaitseisukorra välja; esitab Riigikogule seadus-eelnõusid; annab välja seadustega kokkukõlas olevaid määrusi ja korraldusi; annab kurjategijaile armu.

Vabariigi Valitsuse kutsub ametisse ja vabastab sellest Riigikogu. Uue Valitsuse kutsumine ja vana vabastamine sünnib järgmiselt. Kas kogu Vabariigi Valitsuse või tema üksiku liikme lahkumisest teatab Valitsus kirjalikult Riigikogu juhatusel. Viimane kannab selle teadaande Riigikogu üldkoosolekul ette. Selle järel teeb Riigikogu oma esimehele ülesandeks esineda ettepanekuga, keda kutsuda Valitsuse liikmeiks või liikmeks. Saades ülesande peab Riigikogu esimees nõu rühmaga, mille selja taga seisab Riigikogu enamus; kui seda mitte ei ole, siis rühmadega, mis kokku moodustavad enamuse ja nõus on koalitsioonivalitsust toetama. Pärast säherdusi läbirääkimisi, millest selgunud enamusrühma või enamusrühmade

soovid, pöördub Riigikogu esimees juba ühe isiku poole ettepanekuga Valitsust kokku seada. On ettepaneku saaja sellega nõus, siis seab ta Valitsuse kokku ja teatab sellest esimehele. Esimees omakord teatab sellest Riigikogule, kes ettepannud Valitsuse liikme või liikmete kandidaadid hääletusele paneb. Ametisse kutsututeks loetakse need kandidaadid, kes lahtisel valimisel saavad liht hääletenamuse. Uue Valitsuse ametisse kutsumisele järgneb selle poolt lähemal Riigikogu istungil deklaratsioon, milles selgitatakse uue Valitsuse püüdeid ja ülesandeid. Deklaratsioonile järgnevad läbi-rääkimised. Kogu aeg, mil uus Valitsus pole veel ametisse astunud, peab vana oma kohuseid täitma. Riigikogu vabastab vana Valitsuse alles pärast uue ametisse kutsumist.

Eesti Vabariigis ei ole presidenti. Need ülesanded, mis teistes vabariikides lasuvad presidendil, on meil jaotatud Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja riigivanema vahel. Kutsudes ja vabastades Vabariigi Valitsust, täidab Riigikogu ülesandeid, mis mujal riigipeal täita; andes kurjategijaile armu talitab Vabariigi Valitsus nagu riigipea; esindades Eesti Vabariiki toimib riigivanem kui president. Meie riigivanemal on kahesugused kohustused, nimelt riigipea ehk presidendi ja peaministri omad. Riigivanem esindab Vabariiki, võtab vastu teiste riikide esindajaid. Need on presidendi ülesanded. Teiselt poolt juhib ja ühtlustab ta Vabariigi Valitsuse tegevust, juhatab Valitsuse istungeid ja võib aru pärida üksikuilt ministritelt nende tegevuse kohta, võib sundida üht või teist ministrit ametist lahkuma. Need ülesanded on peaministri omad.

Meie Valitsus on koalitsiooniline-parlamentaarne. Koalitsioonios on praegu esindatud: põllumeeste-kogud, kristlik rahvaerakond, Eesti rahvaerakond ja asunikude, riigirentnikude ja väikepõllumeeste koondus. Kui parlamentaarne valitsus ajab meie Valitsus iseseisvat politikat. See iseseisvus ei ole aga nii täielik, nagu Lääne-Euroopa parlamentaarse valitsemisviisi juures, näiteks Inglismaal. Nagu teada, ajab seal valitsus oma iseseisvat politikat seni, kuni teda toetab alamkoja enamus. Avaldab viimane valitsusele umbusaldust, siis on kaks teed: kas lahkub olev valitsus oma kohalt või saadab riigipea parlamendi enese laiali, seega pöördudes valijate poole ja nõudes neilt lõplikku seisukoha-võtmist ja otsust oleva valitsuse politika kohta. Pooldab rahvas laialisaadetud parlamendi seisukohta, siis peab valitsus lahkuma. Teist korda ei saa riigipea ühe ja sama konflikti pärast parlamenti laiali saata. Meil on seisukord teine. Ka meie Valitsus ajab iseseisvat politikat, s. t. ta ei ole lihtne Riigikogu käsualune, aga ta on nõrgem kui tema Lääne-Euroopa naabrid. Nimelt, niipea kui tekib konflikt meie Valitsuse ja Riigikogu vahel ja viimane avaldab Valitsusele umbusaldust, siis peab kas terve Valitsus või üks tema liikmeist tingimata lahkuma. Meil ei ole Riigikogu enese laialisaatmise võimalust, meie ei saa valijaid kohtumõistjaiks kutsuda. Konflikti puhul Valitsuse ja Riigikogu vahel kaotab alati esimene, kui nõrgem pool. Umbusalduse avaldamine Riigikogu poolt peab olema

otsekohene, s. o. mitte ainult arvustamine, vaid selge tegevuse hukkamõistmine.

Meie Valitsuse ehitus on omapärane. Lõplikku otsust ta otstarbekohasuse üle on vara teha. Kas aitab presidendi ametisse seadmine ja meie ühepoolega parlamentaarse valitsemisviisi ümberkujundamine täisparlamentaarseks riigi valitsemist teha stabiilsemaks, on küsitav. Palju arenemisvõimalusi on veel praegusegi Põhiseaduse raamides.

Valitsuse istungid on harilikult kinnised, s. t. et pealtkuulajaid sinna ei lasta. Ainult iseäraltel pidulikkudel juhtumustel võib neid lahtiseks kuulutada. Valitsus teeb oma otsused häälte-enamusega. Valitsuse juures on riigikantselei, mis seisab riigivanema valve all. Riigikantseleid juhatab riigisekretär. Riigikantselei ajab Valitsuse jooksvaid asju, tema kaudu lähevad kõik Valitsuse korraldused ja määrused välja. Viimased peavad kandma riigivanema, selle ministri, kelle ametkonda korraldus ehk määrus käib, ja riigisekretäri allkirja. Vastasel korral pole nad kodanikkudele sunduslikud.

Kuritegude eest, mis ministrid ja riigivanem oma ametikohuste täitmisel teevad, saab neid vastutusele võtta ainult Riigikogu sellekohase otsuse põhjal. Annab Riigikogu vastutusele võtmiseks oma loa, siis harutab asja Riigikohus. Mitte-ametialaste kuritegude eest vastutavad ministrid harilikus korras, samuti nagu teisedki kodanikud.

Vabariigi Valitsus koostub riigivanemast ja kümnest ministrist, nimelt: sise-, välis-, haridus-, põllutöö-, raha-, kaubandus-tööstus-, töö-hoolekande-, teede-, kohtu- ja sõjaministri. Praegu on riigivanemaks J. Temant, siseministriks — H. Laretei, välisministriks — F. Akel, haridusministriks — J. Lattik, põllutöö-ministriks — O. Köster, rahaministriks — L. Sepp, kaubandus-tööstusministriks — K. Kornel, töö-hoolekande-ministriks — O. Tief, teedeministriks — A. Kerem, kohtuministriks J. Sepp ja sõjaministriks — J. Soots.

Iga minister seisab oma ministeeriumi eesotsas. Temal on otsustav võim. Ministril on abi, kes juhatab ministeeriumi jooksvaid asju ja täidab ministri puudumisel tehnilisel alal tema kohuseid. Et ministeeriumi tööd ei minister ega tema abi üksi suuda ära teha, siis on nendele abiks seaduses ettenähtud kindel arv ametnikke. Otstarbekohase töö korraldamiseks on ministeerium jagatud peavalitsusteks, peavalitsuse ülematega eesotsas. Peavalitsused jagunevad osakondadeks, osakondade juhatajatega eesotsas. Osakonnad omakord jagunevad laudkondadeks laudkonna ülemaga eesotsas. Mõnes ministeeriumis puuduvad peavalitsused; nende asemel on kohe osakonnad. Seadus määrab kindlaks, missugused asjad kuuluvad peavalitsuse, osakonna ja laudkonna ülema võimkonda.

Siseministeeriumi ülesandeks on korraldada riigi seesmist julgeolekut ja korda. Temale alluvad politsei, järelevalve omavalitsusasutuste tegevuse järele, usuasjad, trükiasjad, Eesti Vabariigi riik-kondsusesse võtmine ja sellest lahkumine. Välisministeerium juhatab Eesti Vabariigi läbikäimist teiste riikidega. Temale alluvad meie saadikud ja konsulid välisriikides. Haridusministeerium

juhatab riigi haridustööd. Tema hoolele alluvad riigi alg-, kesk-, kõrgemad ja kutsekoolid, haridustöö väljaspool kooli, kunsti ja muinsusasutused. Põllutöö-ministeerium hoolitseb põllutulunduse ja sellega seotud tegevusharude eest. Tema võimkonda kuulub riigistatud maade väljaandmine, taimekasvatus, hobuste- ja karjakasvatus, kalandus, metsandus, looma-tervishoid, põllutöö- ja karjakasvatus-koolid. Rahaministeerium juhatab riigi rahandust. Tema tegevuspiirkonda kuulub riigikassa, riigi tulud mitmesuguseist allikaist. Kaubandus-tööstusministeeriumi ülesandeks on kaubanduse ja tööstuse eest hoolitsemine. Temale allub riigi patendiamet ja proovikoda. Töö- ja hoolekande-ministeerium korraldab töökaitset tööliste ja hoolekannet abitarvitajate suhtes. Temale alluvad varju-paigad ja riiklik tervishoiu korraldus. Teedeministeeriumi ülesandeks on korraldada liiklemist ja teadete saatmist. Temale alluvad raudteed, veeteed, laevandus, maanteed, post, telegraaf, telefon. Kohtuministeeriumi ülesandeks on hoolt kanda kohtuvõimude korralduse eest ja võidelda kuritegevusega. Temale alluvad prokuratuur, vanglad ja parandusmajad. Sõjaministeeriumi tegevuspiirkonda kuulub Vabariigi kaitsejõudude korraldamine.

Ministeeriumid on riigi keskasutused. Need on kõik koondatud pealinna — Tallinna. Riiki ei saa valitseda üksi keskasutuste kaudu. Ametiasutuste võrk peab laotatud olema üle maa. Sellepärast vajab iga ministeerium koha peal tervet hulka ametiasutusi. Osa ministeeriume ajavad koha peal oma asju omavalitsuste, s. o. maakonna, valla, linna ja alevi omavalitsuste kaudu. Teistel ministeeriumidel on koha peal oma nimetatud ametnikud. Mõned ministeeriumid ajavad osalt nimetatud ametnikkude, osalt omavalitsuste kaudu kohal oma asju. Haridusministeeriumil puuduvad koha peal oma ametnikud. Kõik see töö lasub omavalitsuse-asutuste õlgadel. Rahaministeeriumi kohapealsed ametnikud, näiteks maksuinspektorid, aktsiisi- ja tolliametnikud, on nimetatud. Teedeministeerium täidab oma ülesandeid osalt nimetatud ametnikkude, osalt omavalitsuse-asutuste kaudu. Raudtee-, posti-, telegraafi- ja telefoni-ametnikud on nimetatud. Maanteede eest kannavad hoolt aga valla ja maakonna omavalitsused.

Alamad riigiametnikud nimetatakse ja vallandatakse ametist kõrgemate ametnikkude poolt; kõrgemad ametnikud nimetatakse ja vallandatakse ametist Vabariigi Valitsuse poolt. Riigiametnikud on astmelises alluvuses üksteisele, nimelt alam ülemale, see omakord järgmisele ülemale kuni ministrini.

15. peatükk.

Valla ja maakonna omavalitsus.

Valla omavalitsus. Eestis on praegu 379 valda. Igal vallal on oma kindel maa-ala. Selle maa-alasse kuuluvad kõik valla piires asuvad era- ja riigimaad. Isikud, kes valla maa-alal elavad

või kellel on seal päris või renditud kinnisvara (maad, hooned), loetakse valla liikmeteks. Valdades elab viimase rahvalugemise järele umbes $\frac{3}{4}$ tervest rahvast. Valla elanikkude riiklik-ühiskondlikku elu korraldab valla omavalitsus.

Valla omavalitsusel on seaduse järele hulk ülesandeid. Tähtsamad neist on järgmised. Vald peab oma elanikkude nimekirju, märgib üles, kust ja kunas keegi valda on tulnud, kus ta asub, tema sugu, vanadus, on ta kohtu poolt karistatud ja mitu korda, on ta kaitseväe-kohustuslik. — Vald annab oma elanikkudele isikutunnistused. — Ta hoolitseb rahvahariduse eest. Seaduse järele on ta kohustatud avama tarviliku arvu algkoole, nii et kõigil koolikohustuslikel lastel oleks ruumi. Vald ehitab koolimajad, valib õpetajad, muretseb koolide sisseseade ja kannab kõik kooli kulud peale õpetajate palga. Peale algkoolide on vallal õigus avada teisi õppeasutusi, lugemislaudu ja raamatukogusid. — Tööjõuetud vaesed, kellel puuduvad hoolitsejad omaksed, saavad valla poolt abi. Neid paigutab vald kas vaestemajasse või üksikuisse peredesse. Haigneid ja vigaseid, kellel puudub varandus ja kellel pole omakseid, ravitseb vald omal kulul. Koolikohustuslikud lapsed, kellel puudub ainealine võimalus osta raamatuid, jalanõusid ja rõivaid, saavad nende muretsemiseks abi vallalt. — Vald jaotab kinnisvara omannikkude ja rentnikkude vahel parandamisele tulevad teosed ja valvab selle järele, et teed korralikult parandataks, et maanteed oleksid tasased, hästi kruusatatud ja kraavid korralikult kaevatud. — Vald veab edasisaatmiseks määratud vangisid, annab ametnikkudele tarvilikul korral küüthobuseid, muretseb kaitseväge kortereid ja on kohustatud täitma hulga teisi riigi ametiasutuste eeskirju. — Valla piirides võib joovastavate jookide müügi kohta avada ainult valla nõusolekul. — Tuleõnnetuste ärahoidmiseks on valla omavalitsusel õigus teha vastavaid korraldusi. — Valla omavalitsus seab üles maaseaduse põhjal maasaajate kandidaadid. — Vallas on oma vaeslaste-kohus, kelle ülesandeks on määrata hooldajaid peremeheta ja alaealiste varanduse üle ja eestkostjaid alaealistele vaeslastele, kes viimaste eest kuni nende täisealiseks saamiseni hoolitsevad.

Valla omavalitsuse tegevust juhivad valla-nõukogu ja valla-valitsus.

Valla-nõukogu on otsustav organ, tema otsuste ja korralduste järele aetakse valla asju. Otsuste täidesaatjaks ja igapäevaste jooksvate asjade ajajaks on vallavalitsus. Vallanõukogu valitakse hääleõiguslike kodanikkude poolt. Hääleõiguslikeks loetakse Eesti Vabariigi kodanikud, kes 20 aastat vanaks on saanud, kes vallas elavad või kellel vallas on omia kodune sisseseade. Hääleõigusest jäävad ilma samad isikud, kes Riigikogu valimistestki on kõrvaldatud. Valla-nõukogu valitakse nagu kõik omavalitsuse-üksuste esinduskogud üldise, ühetaoise, otsese, salajase ja proportsionaalse valimisviisi põhjal. Valla-nõukogu sisaldab 15—25 liiget valla suuruse järele. Volituste vältus kestab 3 aastat. Valla-nõukogu istungeid juhatab vallavanem või tema abi. Vallavalitsus koostub

vallavanemast, vähemalt ühest abist ja sekretärist. Vallavalitsus valitakse valla-nõukogu poolt oma volituste kestuse ajaks, s. o. kolmeks aastaks. Vallavalitsuse liikmed saavad palka. Vallavalitsuse asjaajamist kontrollib ja revideerib revisjonikomisjon, kes nõukogu poolt valitakse.

Oma ülesannete teostamiseks tarvitab vald raha. Seda saab ta oma ettevõtteist ja maksudest. Valla ettevõtteid on meil väga vähe ja seepärast me nendel ei peatu. Pea-tuluallikas on maksud. Seadus lubab valla võtta järgmisi makse: isikumaksu, tööstusmaksu, aurumasinade, naftamootorite ja jalgrataste maksu, ka veo-ärimaksu, maksu sõiduhobuste ja sõiduriistade pealt ja kantseleimaksu. — Isikumaksu võetakse valla elanikkudelt 20—60 aastani. Valla-nõukogul on õigus maksumaksjaid nende jõukuse järele liigitada. Tööstusmaksu maksavad valla piirides olevad tööstuse-ettevõtjad; maksu võetakse vastavalt tööstuse-ettevõtte suurusele ja kasutoovusele. Aurumasinade, naftamootorite ja jalgratta-maksu maksavad nende omanikud. Veo-äri maksu võetakse selle äri pidajalt. Kantseleimaksu makstakse tunnistuste ja tõenduste eest, mida vallavalitsus annab. Valla-nõukogude poolt vastuvõetud maksude määrad kinnitab rahaminister. Kes nõukogu poolt määratud tähtjani oma makse pole tasunud, neilt nõutakse nad sunniteel ühes viivitusprotsentidega politsei kaudu sisse. Peale eespool loendatud maksude saab vald veel osa tulu-, kinnisvara-, laada- ja turuplatsi-maksust. Tulumaksu maksab iga iseseisva sissetulekuga kodanik kogu oma aastase sissetuleku pealt, vastavalt selle suurusele. Kinnisvaramaksu makstakse maade ja hoonete pealt. Laada- ja turuplatsimaksu maksavad need, kes laadal ja turul midagi müüvad.

Suuremad valla tulud on kinnisvara- ja isikumaksust. Suuremad kulud on väljaminekud rahvahariduse peale, eriti algkoolide hoonete ehitamine ja nende ülevalpidamine.

Maakonna omavalitsus. Vallad on koondatud maakondadeks. Maakondi on Eestis 11: Harju, Viru, Lääne, Järva, Saare, Pärnu, Viljandi, Tartu, Võru, Valga ja Petseri. Maakond on valla ja alevi suhtes kõrgemaks omavalitsuse-üksuseks.

Maakonna omavalitsuse tegevuspiirkond on samuti mitmekesine nagu vallalgi. Maakond avab ja peab üleval hobuseposti-jaamu ametnikkude, eraisikute ja posti vedamiseks. — Rahvahariduse alal avab ta ja peab üleval täienduskooli, keskkooli, kutsekooli, rahva-ülikooli. Maakonna omavalitsuse ametnikud — koolinõunikud — valvavad kõikide maakonnas olevate koolide kasvatusliku ja õpetusliku töö järele. Maakond maksab tema enese poolt ülevalpeetavate koolide ja kõigi maakonna algkoolide õpetajate põhipalga. — Tervishoiu alal avab maakond haigemaju. Maakond on jagatud arstijaoskondadeks maakonna arstiga eesotsas. Igas jaoskonnas on oma jaoskonna-arst ja ämmaemand, kes saavad palka maakonna laekast ja on kohustatud oma jaoskonna haigeid ravitsema. Sagedasti määrab maakonna omavalitsus ära tasu suuruse, mida arst ja ämmaemand abitarvitajailt võivad võtta. Peale hai-

geile abiandmise vaatab jaoskonna-arst järele oma jaoskonnas olevad koolilapsed ja annab neile arstlikku nõu. Jaoskonna-arstid peavad haigete arvustikku. Nakkavate haiguste puhkemise korral võtavad nad abinõud tarvitusele haiguse levimise vastu. Maakond on tegev ka looma-tervishoiu alal. Ta asutab haigemaju. Maakond on jagatud loomatervishoiu-jaoskondadeks maakonna loomaarstiga eesotsas. Igas jaoskonnas on oma jaoskonna-arst, kelle ülesanded loomade suhtes on sarnased nagu eespool-kirjeldatud arstidel. — Maakond peab üleval vanade varjupaiku, lastekodusid. Viimastes kasvatatakse mahajäetud ja emata lapsi, samuti neid lapsi, keda emad ei jõua kasvatada. — Maakond ehitab kiviteid, sildu. Ta jagab valdade vahel teetegemise kohustused ja valvab selle järele, et vallad omakord ettekirjutusi täidaksid. — Maakonna omavalitsus lahendab peremeeste ja tööliste vahel tekkinud lahkarvamisi ja streike. Vahealituks töösoovijate ja tööpakkujate vahel asutab ta tööbörsid. — Põllukultuuri tõstmiseks ja karja parandamiseks palkab ta ametisse instruktoreid, kes korraldavad põllumeestele kursusi. — Vaesemate rahvakihtide jaoks avab maakond õigusteaduslikud bürood, kus asjatundjad tasuta või madala tasu eest juriidilist nõu annavad. Maakonna omavalitsuse tegevust juhivad maakonna-nõukogu ja maakonnavalitsus. Esimene neist on otsustav organ, tema otsuste ja juhtnõuõride järele juhib maakonnavalitsus, kui täidesaatev organ, maakonna omavalitsuse tegevust. Maakonna-nõukogu valitakse kolmeks aastaks. Valijaiks on maakonna piirides olevad alevite ja valdade hääleõiguslikud elanikud. Valimised sarnanevad valla-nõukogu valimistega. Maakonna-nõukogu koostub 15—25 liikmest vastavalt maakonna suurusele.

Maakonnavalitsus valitakse maakonna-nõukogu poolt. Ta koostub maakonnavalitsuse esimehest, sekretärist ja valitsuse liikmeist. Liikmete arv on mitmesugune. Igal liikmel on juhatada üks või mitu osakonda. Näiteks on administratiiv-, majanduse-, töö-hoolekande-, põllumajanduse-, hariduse- ja tervishoiu-osakond. Ka maakonnavalitsus valitakse kolmeks aastaks. Maakonnavalitsuse esimees ja liikmed on palgalised.

Oma ülesannete teostamisest tingitud väljaminekud katab maakond tuludest, mis ta saab oma ettevõttest ja maksudest. Maakonnadadel on rohkem ettevõtteid kui valdadel. Maakonnadadel on oma talud, üürimajad, kauplused, pangad, kinnitus-ettevõtted jne. Peasissetuleku moodustavad siiski maksud. Maakonnal on õigus võtta järgmisi makse: trahterimaksu, maksu tööstuse- ja kaubanduse-ettevõtete äritunnistuste pealt, maksu venede, purjekate ja paatide pealt, maksu autode, mootor-jalgrataste, jahtide ja mootorpaatide pealt, suvitajatemaksu, maksu laskeriistade lubade pealt, lõbustusmaksu ja kantseleimaksu. Trahterimaksu maksavad trahterite pidajad. Lunastades iga aasta riigilt tööstuse- ja kaubanduse-ettevõtte äritunnistuse maksab lunastaja selle pealt teatava summa maakonnale. Suvitajatemaksu maksavad suvitajad suvituskohdades. Lõbustusmaksu maksavad pidude ja lõbustuste korraldajad. Maksu

võetakse teatava protsendi näol müüdüd piletite hinnast. Peale loendatud maksude saab maakond osa laada- ja turuplatsi-maksust, tulumaksust ja kinnisvara-maksust. — Maakonna-nõukogu poolt vastuvõetud maksude määrad kinnitab rahaminister.

Suuremad väljaminekud on maakondadel rahvahariduse peale. Suuremad tulud on kinnisvara- ja tulumaksust.

Maakonna omavalitsuse tegevuse seaduslikkuse järele valvab siseminister. Maakonna-nõukogu peab seitsme päeva jooksul saatma oma istungi protokollid siseministrile, kus järele vaadatakse, kas otsused on seaduslikud. Leiab viimane, et mingi otsus ei vasta seaduse nõudeile, siis on tal õigus kahe nädala jooksul pöörduda administratiivkohtusse ja nõuda vastava otsuse tühistamist. Kuni kohtu otsuseni ei või maakonna-nõukogu protestitud otsust täide viima hakata. — Maakonnaavalitsus valvab omakord valla ja alevi omavalitsuse tegevuse seaduslikkuse järele. Maakonnaavalitsus teostab seda järelevalvet samal teel kui siseminister maakonna-nõukogude järele.

16. peatükk.

Linna ja alevi omavalitsus.

Meie Vabariigis on 17 linna. Neis elab $\frac{1}{4}$ kogu meie rahvast. Sellel kogul on rida ühiskondlikke tarbeid, mida rahuldab linna omavalitsus.

Seadus loendab täpsalt, missugused ülesanded on linna omavalitsusel, mis kuulub tema võimkonda. Nagu teistes haritud riikides, on meilgi märgata tööstuse kasvamist. Uued vabrikud, uued tehased kerkivad linnades, neisse voolavad maalt vabad töölised, linna elanikkude arv suureneb, tõuseb tarvidus uute hoonete järele. Ei ole mitte ükskõik, kuhu ehitatakse linnas vabrik, kuhu kool, kuhu jäetakse puiestee. Linna omavalitsus peab juba kauema aja peale ette laskma valmistada plaani, kuidas tema mõtleb oma maa-ala kasutada. Sellele plaanile on märgitud tulevased tänavad, pargid, puiesteed, vabrikulinna osa, üldtarbeiks määratud hoonete asupaigad. On kord linna omavalitsuse poolt säherdune plaan vastu võetud või nõndanimetatud linna planeerimiskava kinnitatud, siis võib linnas uusi ehitusi ette võtta ainult kokkukõlas selle plaaniga. — Linnas ei või keegi ilma sellekohase loa uut hoonet ehitada. Enne uue hoone ehitamist peab ehitaja linna omavalitsusele ette panema ehitatava hoone plaani. Linna-asutused vaatavad järele, kas plaan vastab neile nõudeile, mis linn on üles seadnud, kas ettenähtud kohale on luba soovitud hoonet ehitada, kas ta on küllalt arhitektooniliselt ilunõudeile vastav, kas ta on küllalt tuleõnnetuste vastu kaitstud, näiteks kas on tulemüür, kas on majas mitu väljapääsu-ust jne. Vastab plaan nõudeile, siis ta kinnitatakse. Ehituse ajal valvatakse linna poolt selle järele, et ehitus

vastaks täpsalt plaanile. — Linnas on elav liikumine. Liikumine nõuab häid teid. Seepärast on linna mure ehitada kõnniteid, kivitada tänavaid, korras pidada sildu, puiesteid ja jalutuskohti. Kiirema liikumise hõlbustamiseks ehitab linn elektri-raudteed ja korraldab omnibuse-ühendused. Tänavaid mööda ei saa pimedal ajal muidu liikuda, kui nad ei ole valgustatud. Linna mure on hoolitseta valgustuse eest, olgu siis petrooleumi-, gaasi- või elektrilampide ülesseadmise varal. — Linna kodanikud vajavad tervet rida hõlbustusi. Osa neist vajatakse ainult mõnususe mõttes, osal neist on tervishoiuline tähtsus. Viimaste hulka kuulub veevärk, s. o. puhta terve joogivee muretsemine, samuti kanalisatsioon ehk mustuse linnast eemale toimetamine, tapamajad — asutised, kus loomi tapetakse ja järele vaadatakse, kas müügile minev liha on terve. Linna omavalitsus on kutsunud hoolitsema oma kodanikkude tervise eest. Linnal on oma tervishoiu-artistid, kes aeg-ajalt järele vaatavad, kas hooivid ja tänavad on puhtad, kas toiduainete-poodides müüakse kõlvulist kaupa, kas söögimajades täidetakse puhtuse reegleid. Linnaarstid valvavad selle järele, et nakkavad haigused linnas laiali ei laguneks, et haiged terveist eraldataks. Linn ehitab haigeile haigemajad, avab apteegid, kus rahvale odavama hinnaga arstimeid (arstirohte) müüakse. — Linn hoolitseb kodanikkude hariduse eest. Seaduse järele on linna omavalitsus kohustatud avama linnas ja üleval pidama tarvilikku arvu maksuta algkoole. Peale alghariduse korraldab linn jõudumööda kesk- ja kutseharidust, haridust väljaspool kooli, nagu loenguid, rahva-ülikoole, raamatukogusid, lugemislaudu; linn toetab teatreid, muuseume, kunstikoole ja kursusi. — Tuleõnnetuste ärahoidmiseks korraldab linn ehitiste kaugust üksteisest, kirjutab ette korstnate ja truupide puhastamise korra. Asutab tuletõrje-salku palgaliste ja vabatahtlikkude tuletõrjajatega. — Valitseva korterihäda vähendamiseks ehitab linn odavaid kortereid, võimaldab ehitajaile odavaprotsendilist laenu ja annab välja sunduslikke määrusi ruumide arvu ja korteri suuruse kohta, s. o. mitu tuba võib teatud kodanik enese käes pidada ja kuipalju ta on kohustatud edasi üürima. — Linn kannab hoolt oma vaeste eest, kel puuduvad hoolitsejad. Neile avab ta vanadekodud ja vaestemajad. — Tööpuuduse all kannatajaile katsub linn tööd muretseda, asutades vahetalituse-kontoreid, mille ülesandeks on töötahtjatele ettevõtjaid ja viimastele töölisi soovitada. — Linn korraldab oma kodanikkudele õigusteadusliku abi andmist õigusteaduslikkude büroode asutamise kaudu, kust odava tasu eest, vaesemaile koguni maksuta, õigusteaduslikku nõu antakse. — Linnakodanikkudele tarvisminevate tarbeainete muretsemise hõlbustamiseks on määratud turu- ja laadapäevad. Et ülesostjad ei saaks tarvitajate eest turul tarbeaineid üles osta, võib linn ülesostjate tegevust kitsendada, näiteks kellaaja määrata, mis ajast peale ülesostjad võivad ostma hakata. — Et turul ja poodides tõesti häid toiduaineid müüda, võib linn sunduslikke määrusi välja anda, mis näiteks määravad, kui palju protsenti rasva peab piim sisaldama. — Ilma linna loata

ei või linna piirides avada alkoholilisi joogikohti. Linnal on õigus kindlaks määrata ärde lahtiolemise aeg.

Loendatud ülesannete piirides on linna omavalitsusel õigus välja anda sunduslikke määrusi. Kõik kodanikud linnas on kohustatud neid täitma, samuti nagu seadusigi. Vastuhakkajaid või mittetäitjaid karistab kohus. Linna omavalitsusele on antud suured võimupiirid ja võimalused oma kodanikkude hea käekäigu eest hoolt kanda. Linnad ei jäta oma õigust tarvitamata ja teevad, mis nende võimuses.

Linna omavalitsuse tegevust juhivad linna-volikogu ja linnavalitsus.

Linna-volikogu koostub linnavolinikkudest, kes valitakse kolmeks aastaks. Valimisõigus on mõlemast soost Eesti Vabariigi kodanikkudel, kes on saanud 20 aastat vanaks ja kes linnas elavad või kes linnaga mõne ameti kaudu seotud. Valimistest on kõrvaldatud samad isikud, kes Riigikogu valimistest osa ei või võtta. Valimised ise on üldised, ühetaased, otsesed ja salajased proportsionaalsuse alusel. Valimisi toimetatakse mõne väikese lahkuminekuga Riigikogu valimiste eeskujul. Kandidaatide nimekirjad antakse hiljemalt kümme päeva enne valimisi linnapeale. Kandidaatide nimekiri peab soovijate poolt alla kirjutatud olema ja juurde peab lisatud olema kandidaatide nõusolek kandideerida. Valida saavad ainult need, kes on valijate nimekirjas. Viis päeva enne valimiste algust saadetakse valijatele koju kandidaatide nimekirjad ja nimeline tunnistus. Häälte äraandmiseks on linn jagatud valimisjaoskondadeks. — Linnavolinikkude arv oleb linna elanikkude arvust. Meie linnavolinikkude arv kõigub 20-ne ja 101-he vahel. Näiteks on Tallinnal 101 volinikku, Tartul — 60, Valgal — 40, Võrul 23 jne. — Linna-volikogu on otsustaja organ; tema teeb otsused, annab välja sunduslikud määrused, kinnitab linna tulude ja kulude eelarve jne. Oma asju ajab ta kodukorra järele. Linna-volikogu koosolekuid juhatab linnavolinikkude eneste hulgast üheks aastaks valitud linna-volikogu juhataja, otsused tehakse häälte-enamusega.

Linnavalitsus koostub linnapeast ja linnanõunikkudest. Linnavalitsus valitakse volikogu poolt oma kestuse ajaks, ka kolmeks aastaks. Linnanõunikkude arv oleneb linna suurusest. Alammäär on kaks. Linnavalitsus täidab linna-volikogu otsuseid, ajab linna omavalitsuse igapäevaseid asju. Tööjaotuse linnanõunikkude vahel määrab linna-volikogu. Linna omavalitsuse tegevus jaguneb ametialade järele. Näiteks haridus-, valgustus- ja ehitusasjad, tervishoid, majandus, hoolekanne. Selle järele on linnal oma haridus-, valgustus-, ehitus-, tervishoiu-, majandus- ja hoolekande -osakond. Suuremais linnades on iga osakonna eesotsas oma linnanõunik, vähemais linnades juhatab üks nõunik mitut osakonda. Linnanõunikud saavad palka. Linnanõunikke võib valida volikogu liikmete hulgast ja väljastpoolt neid. On nad valitud väljastpoolt volikogu, siis on neil linna-volikogu istungitel volinikkude õigused. Linna-

teenijad võetakse ametisse linnavalitsuse ja osakonna juhatajate, s. o. üksikute linnanõunikkude poolt.

Oma väljaminekute katteks tarvitab linn raha. Seda saab ta maksudest ja oma ettevõttest. Seadus määrab kindlaks, missuguseid makse võib linn võtta, ja ühtlasi nende maksude ülemmäära. Täielist vabadust maksumääramises linnale seadus anda ei või, sest see tekitaks riigis raske seisukorra. Ka riik paneb kodanikule oma maksukoorma peale. On linn maksuvõtmises piirita, võib ta kodaniku nii maksudega koormata, et need tema jõust üle käivad ja riigil enam midagi pole võtta. Linn võib kodanikelt järgmisi makse võtta: kinnisvara-, tulu-, isiku-, patendi-, trahteri-, lõbustus-, sildi-, kuulutus- ja reklaami-, turukauplejate-, hobuse-, koera-, autode-, mootorrataste- ja jalgratta-maksu. Kinnisvara- ja tulumaksust saab linn ainult osa, osa läheb riigile. Kinnisvara-makse maksavad majade ja maatükkide omanikud; patendimaksu võetakse äri- ja tööstusetunnistuste pealt; trahterimaksu tasuvad trahteriomaniikud; lõbustusmaksu kannavad pidude, kontsertide ja loengute korraldajad; sildimaksu tasuvad kõik, kes mingisuguse sildi välja panevad; kuulustemaks võetakse ajalehe väljaandjailt kuulutuste pealt, mis nad oma lehtedes avaldavad; reklaamimaksu saab linn reklaam-, kuulutuslehtede pealt, mis linnas nähtavale kohale üles pannakse; turumaksu võetakse alalisilt turul kauplejailt; hobuse-, koera-, autode, mootorrataste ja jalgrataste maksu võetakse nende omanikkudelt. Linna-volikogu määrab kindlaks igale maksule oma maksimistähaja. Kes pärast seda tähtaega tasub, maksab viivitusprotsente. Ühtlasi on linnal õigus võlgnevaid maksusid politsei abil sisse nõuda. Kui politseile vabatahtlikult maksu ei tasuta, siis määratakse võlglaste varandus enampakkumisele, kusjuures saadud rahast kinni peetakse võlgnevad maksud ühes viivitusprotsentidega.

Teiseks sissetulekuallikaks linnale on omad ettevõtted. Meie linnadel on omad mõisad ja maad, turbarabad, meiereid, vorstivabrikud, tapamajad, gaasi- ja elektrivabrikud, veevärgid, pangad, kauplused, laenukassad, majad, tänava-raudteed, saunad jne. Igal linnal pole küll kõiki neid ettevõtteid, ühel on ühed, teisel teised. Linnad ei asuta oma ettevõtteid mitte sellepärast, et linnakassale suurt sissetulekut muretseda, vaid linnakodanikkude huvides, nimelt et võimaldada viimastele võimalikult odavat tarvete rahuldamist. Et ainelise kasu saamine pole linnal esimese tähtsusega, seepärast toovad need ettevõtted linna laekale, võrreldes maksudega, tunduvalt vähem sisse. Meie linnade ettevõtted on praegu veel vähe arenenud, võrreldes Lääne-Euroopa linnadega, kuid nad on arenemas.

Alevi omavalitsuse võimkond ja ülesanded sarnanevad linna omavalitsuse omadega. Alevi omavalitsuse tegevust juhivad alevi-volikogu ja alevivalitsus. Alevi-volikogu valitakse alevi hääleõiguslike elanikkude poolt kolmeks aastaks. Volinikkude arv on alevites kuni 1500 elanikuga 15, üle selle iga tuhande elaniku pealt üks volinik juurde. Volikogu on otsustav elund. Täidesaatvaks elundiks on alevivalitsus, kes valitakse alevi-volikogu poolt kol-

meks aastaks. Alevivalitsus koostub alevi vanemast ja nõunikudest.

Linna ja alevi omavalitsus võivad ainult seda teha, mis seaduses lubatud. Selle järele, et nende tegevus tõesti oleks seadusega kokkukõlas, valvab linnal siseminister, alevil — maakonnavalitsus. Linna-volikogud peavad seitsme päeva jooksul pärast oma koosolekut saatma oma protokollid ära kirja Siseministriumile. Leiab viimane, et protokollis on seadusevastane otsus, siis on tal õigus kahe nädala jooksul kaevata administratiivkohtusse ja nõuda, et kohus seadusevastase otsuse tühistaks. — Alevi-volikogude otsuste seaduslikkuse järele valvab maakonnavalitsus. Viimasele saadetakse seitsme päeva jooksul alevi-volikogu protokollid ära kirja, kes sellega samuti toimetab, kui Siseministriumgi linna-volikogu protokolliga.

17. peatükk.

Rahvaharidus.

Meie aja riik kulutab suuri summasid rahvahariduseks. Eesti Vabariigi 1926./1927. a. eelarves moodustavad need väljaminekud tervelt ühe üheteistkümnendiku kogu riigi väljaminekuist. Peale selle kulutavad samaks otstarbeks suuri summasid omavalitsuseasutused. Miks teeb seda riik? Miks ei jäta ta haridustööd iga kodaniku eraasjaks? Rahvahariduse korraldus nõuab suuri kulusid. Üksikud kodanikud ja eraühingud on aineliselt jõuetud. Jääks töö nende õlgadele, siis oleks rahvaharidus-töö puudulik. Riik ei või seda lubada. Tema on liiga huvitatud oma kodanikkude hariduslikust tasapinnast ja seepärast võtab ta hariduse eest hoolitsemise enese peale. Riik tahab näha haritud kodanikke mitmesugustel põhjustel.

Esiteks on meie aja teadus ja kunst sedavõrt kõrgel arenemistasmel, et neist aru võib saada ainult haritud kodanik. Harimatule inimesele on nad võõrad ja arusaamatud. Et kodanik teadlikult võiks nautida teaduse ja kunsti saavutusi, on tarvis kodaniku kallal püsivat haridustööd.

Teiseks oleme jõudnud tulunduslikus elus arenemistasmele, kus tööstus on oma riigi piiridest üle kasvanud, s. t. kodanikud ei tarvita mitte kõiki saadusi ära, mida kodumaa vabrikud valmistavad või kodumaa põllud kasvatavad. Saadused peavad teed leidma väljapoole kodumaad. Nii ei ole lugu ühes riigis, nii on lugu kõigis haritud riikides. Välisturule ilmuvad mitme riigi saadused. Müüjate vahel tõuseb võistlus. Võitjana püsib turul see, kelle saadused on kõige paremad ja kõige odavamad. Paremaid saadusi suudab anda see valmistaja, kes peale muu tarvitab tehniliselt uuemaid ja täielikumaid masinaid. Uusi masinaid võib tarvitada tehases, kus õppinud töölisel. Õppimata tööline ei oska keeruliste masinatega ümber käia, vaid rikub neid. Tähelepaneku varal on

kindlaks tehtud, et haritud tööline on hoolsam, leidlikum, viljakam, suudab teha paremat tööd, ja tema poolt valmistatud saadus tuleb lõppresultaadis odavam kui harimatu töölise oma. Riik ei saa jääda rahulikuks pealtvaatajaks, kui tema töösturite ja põllumeeste produktid ilmaturul kõrvale surutakse, ostmata jäetakse. Riigi tööstus ei saa säärasel puhul areneda, ta peab hakkama ennast koguni kokku tõmbama; osa töölisi tuleb tehastest lahti lasta; tekivad tööta töölise hulgad, tulevad rahutused, riigi sissetulekud vähenavad. Riigis on kriis, mille all kõik kodanikud kannatavad.

Kolmandaks nõuab haritud kodanikke demokraatlik riigikord. Demokraatlikus riigis on riigi juhtimine kodanikkude eneste käes. Nad teostavad seda parlamendi ja kogukonna valimiste ja rahvahääletamise teel. Valimis- ehk hääletamisedelit andes avaldab kodanik oma soovi, kuidas riiki juhtida. Kuidaviisi arvab kodanikkude enamus, nii peab riigi laeva juhtima. Enne oli valitsemisaparaadi juhtimine kuninga ja temast sõltuvate ametnike käes. Neilt nõuti oskust ja nemad kandsid vastutust ebaõnnestunud sammude eest. Demokraatlikus riigis nõutakse riiklikku mõtlemiss võimet ja oskust igalt kodanikult. Keegi ei saa jääda passiivseks pealtvaatajaks, igaüks kannab vastutust riigiaparaadi vääratuste eest. Et kord oleks riigis demokraatlik, peab valitsema enamuse tahtmine. Et valitseks tõsiselt enamuse tahtmine, peab iga kodanik teadlikult ja täie vastutustundega oma soovi avaldama. Seda saab teha ainuüksi haritud inimene. Seepärast on demokraatlik kord ilma haritud kodanikkudeta võimatu. Demokraatlik kord on püsiv ainult siis, kui kõik kodanikud tarvilikult haritud. Vastasel korral on demokraatlik kord alati hädaohus. Rahvavalitsuse asemel võime näha partei juhtide ja kihutajate valitsemist, kes teadvuseta rahvahulki oma järele meelitavad ja neid oma tööriistadena ära kasutavad.

Neil põhjustel pööravad haritud riigid suurt tähelepanu rahvahariduse tõstmisele. Iga riik teeb seda jõudumööda ja oma viisi. Tähtsam hariduse laialilaotaja on rahvakool või algkool. Läänud aastasaja lõpul ja käesoleva aastasaja alul on haritud riigid üldiselt maksma pannud sundusliku ja maksuta algkooli, s. t. kõik lapsed, määratud vanadusest peale, on kohustatud algkoolis käima. Et see sundus mitte mõnele vanemale või lapse eestkostjale koormavaks ei muutuks, on algkool maksuta. Riigid lähevad lahku omavahel sundusliku algkooli vältuses. On riike nelja-, viie- ja kuueaastase algkooli kursusega, on aga riike, kus sundusliku algkooli vältus veel pikem on. Nii on üksikuis Šveitsi kantonites teostatud üheksa-aastane algkool. Uus Saksa Põhiseadus näeb ette vähemalt kaheksa-aastase vältusega algkooli, millele järgneb veel sunduslik täiendus-kool kuni kodaniku 18-aastaseks saamiseni.

Eesti sammub vanemate kultuurriikide jälgedes. Meie Põhiseadus näeb ette sunduslikku ja maksuta algkooli. Sunduslik algkool on sisse seatud neilsamul motiivil mis mujalgi. Hariduse tähtsusest arusaamine pole vanemate hulgas veel sedavõrt maad

võtnud, et nad vabatahtlikult ise lapsed kooli saadaksid. Leidub neid, kes laste tööjõudu enese kasuks tarvitavad selle asemel, et neid kooli saata. Nende pärast on maksma pandud kooliskäimise kohustus.

Algkooli kursus kestab meil 6 õppeaastat, sellele järgneb õpilaste jaoks, kes kesk- ega kutsekooli edasi ei lähe, 2-aastane täienduskool. Lapsed, kes õppeaasta aluks 7 aastat vanaks saanud, on kohustatud algkooli astuma. Koolikohustus kestab kuni kursuse lõpetamiseni või mittelõpetamise korral kuni 16 aasta vanuseni. Lapsevanemad või hoolekandjad on kohustatud last korralikult kooli saatma. Ei tee nad seda, siis karistatakse neid esmalt rahatrahviga, siis kinnipidamis-karistusega, ja kui ka viimane ei aita, siis antakse laps kohtuotsuse järele teise perekonda või kasvatusmajja lapse ülespidamiseks ja koolisaatmiseks. Koolitöö vältuse ajal ei või õpilast võtta palgalisse ametisse. Kui laps ei saa vaesuse pärast koolis käia, siis peab kohalik kogukond (linn, alev, vald) tema eest hoolitsema. Viimane muretseb lapsele tarvilikud rõivad, jalanõud ja raamatud.

Algkool on emakeelne. Opilaste emakeel arvatakse vanemate rahvuse järele. Algkoolis õpetatakse järgmisi õppeaineid: 1) kodulugu, 2) emakeelt, 3) laulmist, 4) võimlemist, 5) käsitööd, 6) joonistamist ja joonestamist, 7) aritmeetikat ja algebrat, 8) geomeetriat, 9) loodustugu ühes tervishoiuga, 10) maadeteadust, 11) ajalugu, 12) kodanikuteadust, 13) üht võõrast keelt ja 14) usuõpetust. Algkool on ehitatud ühtluskooli põhimõtte alusele, nimelt moodustab algkool ühtluskooli esimese astme, keskkool järgmise astme. See tähendab, et keskkool on algkooli järg. Õppekavad on nii kokkukõllasse viidud, et keskkooli astumiseks pole tarvis eksamit. Algkooli õpetajaiks on õpetajateseminaride lõpetajad ehk kesk- või kõrgema õppeasutuse lõpetajad, kes omandanud õpetaja kutse. Iga vald, linn ja alev on kohustatud oma piirides avama niipalju algkoole, kui palju nõuab laste arv. Samad omavalitsuseüksused kannavad oma algkoolide ülevalpidamise kulud. Ainult valdade, alevite ja mõnede linnade õpetajate palgad maksab vastav maakond.

Et käesoleval ajal meil veel pole tarvilikku arvu õpetajaid, kooliruume, õppevahendeid jne., on võimatu koolikohustust terves ulatuses läbi viia, mispärast ajutiselt maksmas ainult neljaklassiline koolikohustus; kooli on kohustatud lapsed minema 8. aastast peale ja seal viibima kas neljaklassilise kursuse lõpetamiseni või 15 aasta täissaamiseni. Tähendatud seadusest kõrvalekaldumised on lubatud kuni 1. jaanuarini 1930. a. Pärast seda hakkab algkooli kohustus maksma neis piirides, mis eespool kirjeldatud.

Ühtluskooli teise järgu moodustab avalik keskkool, mis kannab gümnaasiumi nime. Avalikuks keskkooliks nimetatakse keskkooli, mida riik või omavalitsuse-asutused üleval peavad ja mis Vabariigi Valitsuse poolt on keskkoolide võrku üles võetud. Keskkooli ülesanne on kasvatada haritud kodanikke ja neid ette valmistada kõrgemaisse õppeasutussisse astumiseks. Gümnaasiumi kursus kestab

mitte vähem kui 5 ja mitte rohkem kui 6 õppeaastat. Gümnaasiumi kursus jaguneb kaheks astmeks: alam ja kõrgem aste. Alama astme moodustavad esimesed kaks õppeaastat või klassi. Õppekava on alamal astmel ühine. Ülema astme moodustavad kõrgemad klassid erinevate õppekavadega. Õppeainete laadi ja ulatuse järele jaguneb ülem aste humanitaar-, reaal-, majapidamis-, tehnika-, kommerts-, põllumajandus-, kultuurtehnika-, aiamaajandus-, sotsiajalja teisteks eriainelisteks harudeks. Gümnaasiumi üldastme kui ka üksiku õppeharu kursuseks on: 1) sunduslikud ja 2) õpilase poolt valitavad õppeained. Keskkooli kavasse kuuluvad järgmised sunduslikud õppeained: emakeel, matemaatika, loodusteadus ühes teravishoiuga, maadeteadus ühes kosmograafiaga, ajalugu, kodaniku- ja majandusteadus, mõtteteaduse eelkursus ühes hingeteaduse ja eetikaga, kaks võõrast keelt, seal hulgas inglise, prantsuse või saksa keel, joonistamine ja joonestamine, käsitöö, laulmine ja võimlemine. Usuõpetus on sunduslik koolile, vaba — õpilasele. Nagu eespool tähendatud, võetakse gümnaasiumi esimesse klassi kuueklassilise algkooli lõpetajad eksamita vastu. Ainult sel korral, kui sisseastujaid rohkem on kui vabu kohti, on lubatud neid vastu võtta võistluseksamiga. Keskkool on emakeelne ja maksuline. Keskkooli peavad üleval ja hoolitsevad nende eest riik ja omavalitsusasutused. Gümnaasiumi lõpetaja omandab õiguse astuda ülikooli ja teistesse kõrgemaisse õppeasutustesse. Keskkooli õpetajaiks võivad olla kõrgema haridusega isikud, kes on omandanud õpetaja kutse vastava õppeaine õpetamiseks.

Kes kõrgemat haridust soovivad omandada, astuvad ülikooli. Meil on praegu ainult üks ülikool — Tartus. Ülikooli võetakse vastu isikuid, kes on 17 aastat vanad ja on lõpetanud avaliku keskkooli või õiendanud vastavad eksamid erikomisjoni ees. Harilikult võetakse ülikooli vastu eksamita. Juhtumusel aga, kui mõnda teaduskonda on sisseastujaid rohkem kui neid vastu võib võtta, siis korraldatakse võistluseksamid. Kes neile nõudeile vastab, loetakse täisõiguslikuks üliõpilaseks. Peale nende on vabakuulajad. Tartu ülikoolil on 7 teaduskonda: 1) usu-, 2) õigus-, 3) arsti-, 4) filosoofia-, 5) matemaatika-loodus-, 6) loomaarsti- ja 7) põllumajandusteaduskond. Teaduskonnad jagunevad osakondadeks. Nii on arstiteaduskonnal arsti- ja rohuteaduse-osakond; õigusteaduskonnal — õigusteaduse- ja kaubanduse-osakond; matemaatika-loodusteaduskonnal — matemaatika-, keemia- ja loodusteaduse-osakond; põllumajandusteaduskonnal — metsa- ja põllumajanduse-osakond. Õppeaja kestus ülikoolis on nelja-aastane, välja arvatud arstiteaduskond, mille kursus vältab viis aastat, ja kaubanduse- ja metsateaduse-osakond, mille kursus vältab kolm aastat. Iga teaduskonna eesotsas seisab dekaan, ülikooli eesotsas — rektor.

Peale üldhariduslike koolide on meil rida kunsti- ja kutsekoole. Kunstikoolidest oleks nimetada tähtsamaina Tallinna ja Tartu kõrgemad muusikakoolid ja kunstiühing „Pallase“ kujutava kunsti kool Tartus.

Erinemine, spetsialiseerumine võtab järjest rohkem maad. Vähe on ainuüksi heast üldharidusest. Nõutakse head ettevalmistust ka oma eri-, kutsealal. Seda annavad kutsekoolid, mis oma õpilasi teoreetiliselt ja praktiliselt valmistavad kindlale elukutsele. Kuna meil iseseisvuse esimesil aastail rõhku pandi eeskätt üldharidusliku kooli peale, on viimaseil aastail riik energiliselt teotsema hakanud kutsekoolide võrgu loomisel. On juba tegevuses õpetajateseminarid, tööstuslikud, majanduslikud, põllutöö-, meri- ja teised koolid. Õpetajate-seminarid valmistavad ette algkooli-õpetajaid. Kursus on kuueaastane, vastu võetakse algkooli-lõpetajaid. — Tööstuslikud koolid valmistavad õppinud töölisi, tehnilisi jõude ja õppinud majapidajaid. Tööstuskoolide eriala on väga mitmesugune. Näit. puu- ja metalltööd, õblemine, kudumine, tekstiilalad, nahatööd, klaasitööd jne. Õppeaja kestus on 2—3 aastat vastavalt tööstus-alale. Vastu võetakse algkooli lõpetajaid. — Majanduskoolide ülesandeks on majandusliku kutsehariduse andmine oma õpilastele ja nende ettevalmistamine teenistusele riigi- ja omavalitsuse-asutustes, ärides, kontorites, pankades, ühistegelistes ettevõtetes ja teistel aladel. Kooli kursus kestab vähemalt 3 aastat. Õpilasteks võetakse algkooli lõpetajaid. — Merikoolide eesmärk on ette valmistada kaubalaeva juhte ligi- ja kaugesõidu tarvis. Merikool on neljaklassiline: ettevalmistus- ja 3 põhiklassi. Ettevalmistus-klassi võetakse terveid noormehi, kes lõpetanud algkooli kursuse, saanud 18 aastat vanaks ja vähemalt 32 kuud merel sõitnud.

Kõrgemaid kutsekoole on praegu Eestis ainult üks, nimelt Tallinna Tehnikum. Tehnikumi astumiseks nõutakse keskkooli haridust. Kursus jaguneb alam- ja ülemastmeks. Kumbki kestab $1\frac{1}{2}$ aastat ehk 3 semestrit. Alamastme lõpetaja, kui ta 6 kuud on olnud praktikal, omandab tehniku kutse. Pärast kolmeaastast praktikat omandab tehnik meistri kutse. Ülemastme lõpetaja omandab pärast aastast praktikat tegeliku inseneri või arhitekti kutse. Tehnikumil on 7 osakonda: 1) masinaehituse-, 2) elektrotehnika-, 3) laevaehituse-, 4) ehitusinseneri- (ühes maamöötmisega), 5) hüdrotehnika-, 6) arhitektuuri- ja 7) lahutusteaduse-osakond.

Kutsekoole peab üleval osalt riik, osalt omavalitsuse-asutused. Vähe on koolidest. Seal käib inimene nooreas. Rõhuv enamus rahvast ei saagi kaugemale algkoolist. Teadus ja kunst teevad aga edusamme. Kui meie kodanik peale kooli edasiharimise jätab, siis jääb ta edasirühkivast elust maha. Ta jääb selle juurde, mis omal ajal koolis õpitud, ja sellestki unub aja jooksul väga palju. Inimene ei või jätta enese täiendamist. Seks on mitmesugused abinõud, mis kokku võttes kannavad nime haridustöö väljaspool kooli. Selle nime all mõistame rahvaülikoole, kursusi, loenguid, raamatukogusid, lugemisringe ja teisi sellesarnaseid ettevõtteid. Tähtsamad neist on rahvaülikoolid ja raamatukogud.

Rahva-ülikoolid töötavad meil suuremais linnades ja maal. Maal ainult üks — Virumaa rahva-ülikool. Kavalt erinevad linna ja maa rahva-ülikoolid. Esimeste ülesanne on eeskätt täiendada

kuulaja üldharidust, teisel kohal aga kutseharidust ja virgutada kuulajat edasiharimisele. Kuulajalt eksamit ei nõuta. Lektorid arvestavad aga seda, et nende kuulajail on eelteadmised algkooli kursuse piirides. Rahva-ülikooli loengud on korraldatud õhtuti pärast tööd, umbes paar tundi päevas. Linna rahva-ülikoolil kindlat kava ei ole. Käsitellakse väga mitmesuguseid aineid ja küsimusi. Kuulajal on vabadus kuulata loenguid, mis teda huvitavad. Pärast loengut on kuulaja õigustatud esitama lektorile küsimusi. — Maa rahva-ülikool teeb alles esimesi katseid. Ta on korraldatud põhjamaade maa rahva-ülikoolide eeskujul. Siin on oma kindel kava. Õppetegevus kestab talve läbi. Peale üldhariduslike ainetega pannakse suurt rõhku põllutulunduslike ainetega ja majapidamise peale. Maa rahva-ülikool tuletab rohkem täiskasvanute kooli meelde. Ka siin arvestavad õpetajad seda, et nende kuulajail on teadmised algkooli õppekava ulatuses.

Raamatukogusid asutavad ja peavad üleval omavalitsuse-asutused ja eraühingud. Riik omalt poolt annab neile abirahasid. Samuti on lugu ka rahva-ülikoolidega.

Haridustöö üle terve riigi toimub Haridusministeeriumi järelevalve all. Haridusministeerium määrab kindlaks koolide õppekavad ja valvab selle järele, et neid ka täidetakse. Ta registreerib õpetajaid ametisse ja ametist lahti.

18. peatükk.

Politsei korraldus.

Politsei ülesanne on valvata kodanikkude julgeoleku ja korra järele riigis. Meie politsei on kolmesugune: välispolitsei, kriminaalpolitsei ja poliitiline politsei. Igaühel neist on oma eri-ülesanded.

Välispolitsei valvab seaduste ja sunduslike määruste täitmise järele. Märkab tema, et neid rikutakse, siis ta teeb korralduse rikkumise lõpetamiseks. Näiteks nõuavad linna sunduslikud määrused, et maja-peremehed peavad oma hoovid puhtad hoidma ja kõnniteed oma majade ees talvel lumest tühjendama ja sinna liiva riputama. Ei täida majaomanik või majavalitseja neid määrusi, siis ilmub politsei ja nõuab nende täitmist. Politsei seab kokku protokollid õnnetute juhtumuste puhul, nagu kehavigastuste korral tehastes, tulekahjude puhul jne. Politsei peab korda üldiseks tarvitamiseks määratud kohtades — teedel, tänavail, avalikkudel platsidel, rahva kogunemispakades, nagu turgudel, laatadel, avalikkudel pidudel, koosolekuil jne. Tulikahjude, veeuputuste ja teiste üldiste õnnetuste puhul on politsei kohustatud kohale ilmuma ja seal korda pidama. Politsei on abiks riigi- ja omavalitsuse-ametnikkudele nende kohuste täitmisel. Ta kannab kodanikkudele laiali maksulehti, kohtu teatelehti ja kutseid, nõuab kodanikelt sisse riigi- ja omavalitsusemaks. On kodanikule tarvis kas isiku-, varanduse-, elukutse-perekonna- või mõnd muud tunnistust, siis saab ta selle politseist

Politsei võtab vahi alla joobnud isikuid ja vaimuhaigeid. Ta püüab väejooksikuid, valvab selle järele, et kaitseväge-kohuslased korralikult ilmüksid kogumispunktidesse.

Kuritegevuse alal on politsei kohustatud ajaviitmata algama juurdlust, kui ta sündinud kuriteost ise teada saab või kui sellest temale teatatakse. See tähendab, politsei sõidab kuriteo kohale, teeb kindlaks kurjategija, võtab ta kui tarvis vahi alla, teeb korralduse, et kuriteo jälgi ei kaotataks, kuulab üle tunnistajad ja kogub materjali, annab selle siis edasi kas kriminaalpolitseile, rahukohtunikule või kohtu-uurijale. Väiksemas süüteo-asjades, mida harutab rahukohtunik, esineb politsei süüdistajana. Välispolitsei on kohtuvõimude käsutada. Viimased võivad talle ette kirjutada kodanikke vahi alla võtta, neid kohtusse toimetada, kohtuotsusi ja muid eeskirju täita.

Välispolitsei on kodanikule kõige lähem ametiasutus, kõige rohkem tuleb tal sellega kokku puutuda. Ta on esimene, kes annab abi kodanikule õnnetuse, ülekohtu ja kuriteo korral. Et politseil on kodanikkudega nii sage kokkupuutumine ja ta tihti kodaniku tegevusvalda tungib, siis on seaduses kord ära määratud, kuidas peab politsei toimima ja kuidas peavad kodanikud tema käskusid täitma. Kui kodanik leiab, et politsei ei toimi seaduse järele, siis võib ta kaevata kas prokuröri või kõrgemale politseiametnikule. Prokurörile kaevatakse sellel korral, kui politseiametnik teeb mõne kuriteo. Muil juhtumusil pöördatakse aga selle politseiametniku ülemuse poole, kellega kodanikul tegemist.

Politsei peab kodanikke alati viisakalt kohtlema. Mil viisil politsei kodaniku vabadust võib kitsendada, on täpsalt ette nähtud. Seaduses on juhtumused loendatud, kunas politsei oma algatusel võib kodanikku vahi alla võtta. Need on: joobnud olek, hädaohtlik vaimuhaigus, kuriteolt tabamine või põhjendatud kahtlustus kuriteos. Iga vahi alla võtmise juhtumuse kohta teeb politsei ajaviitmata protokoll, kuhu üles märgitakse, mis päeval ja kella ajal kodanik vahi alla võetud ja mis põhjusel. Ärakirja vahi alla võtmise korraldusest on politsei kohustatud viibimata andma vahi alla võetu omastele või usaldusmehele nende nõudmisel, kes sellega võimaluse omandavad politsei tegevuse peale kaevata. 24 tunni jooksul, arvates vahi alla võtmise ajast, peab politsei vahi alla võetu rahukohtuniku või kohtu-uurija juurde toimetama, kelle võimupiiri asi käib. Viimane teeb omakord kas vabastamise või kinni pidamise määruse. Kui kohtuvõimud on kaugemal kui 10 versta vahi alla võtmise kohast, siis pikendatakse kohtuvõimude juurde toimetamise aega. Säherdune aja määramine politseile, mil ta vahi alla võetu kohtuvõimudele peab üle andma, sünnib kodaniku vabaduste kaitsmise pärast. Politseilt on võimalus ära võetud oma äränägemise järele talitada, ja asja lahendamise on antud erapooletu kohtu kätte, kus kodanikul on olemas oma kaitsmise võimalused. Ametikohuste täitmisel peab politsei ettevaatlik olema. Ta ei tohi asjata sõjariista tarvitada. Iga sõjariista tarvitamisest peab politseinik oma ülemusele teatama. Tähelepannud seaduse või määruse rikku-

mise korral peab politseinik koha peal protokollki kokku seadma. Ainult sel korral, kui see võimalik ei ole või kui ei saa kuriteo tegija isikut kindlaks määrata, siis kutsutakse see isik politseivalitsusse. Politsei poolt ettevõetavad läbiotsimised peavad toimuma kahe tunnismehe juuresolekul. Välispolitsei ametnikud on kohustatud oma ametikohuste täitmisel kandma vormi, et kodanikud neid tunneksid.

Kriminaalpolitsei ülesanded, võrreldes välispolitsei ülesannetega, on palju kitsamad. Tema võitleb üldiste kuritegude vastu, nagu tapmised, röövimised, vargused, petmised jne. Kriminaalpolitsei algab kuriteo jälgimist kas omal algatusel või kodanikkude teadaandel. Iga kodanik on kohustatud kuriteost teatama lähemale politseile. Kui koha peal kriminaalpolitseid ei ole, siis toimetab kuriteo jälgimist välispolitsei. Niipea kui aga kriminaalpolitsei ametnik kohale jõuab, annab välispolitsei juurdlusmaterjali kriminaalpolitseile üle. Jälgimist toimetab kriminaalpolitsei juhiste järele, mis välispolitsei kohta maksvad ja eespool kirjeldatud. Kriminaalpolitsei on kuritegude jälgimise alal prokuröride ja kohtu käsutada. Kriminaalpolitsei ametnikud ei ole kohustatud kandma vormirõivast.

Politiilise politsei ülesandeks on võitlemine poliitiliste kuritegudega, nagu mäss, riigi-ärandmine, salakuulamine jne. Nende kuritegude jälgimist toimetab ta samuti, kui kriminaalpolitsei üldiste kuritegude jälgimist. Kuritegude jälgimisel on kaitsepolitsei prokuröride ja kohtu käsutada. Nagu kriminaalpolitseigi, ei ole ta kohustatud kandma vormi.

Politsei allub Siseministeeriumile ja teda juhib politsei peavalitsus. Vabariigi maa-ala on jagatud kaheksaks prefektuuriks. Näiteks Tallinna-Harju, Tartu-Võru prefektuur. Iseisevasse prefektuuri on koondatud ka Vabariigi raudtee politsei. Prefektuuri eesotsas seisab prefekt, kellele omakorda alanevas järjekorras alluvad abiprefektid, politseikomissarid, abikomissarid, konstaablid, abikonstaablid, vanemad kordnikud ja kordnikud. Nende prefektide juures, kus seda siseminister tarvilikuks peab, võib ta ametisse seada üldkuritegude jälgimiseks kriminaalpolitsei komissarid, kellele omakorda alluvad abikomissarid, kriminaalpolitsei vanemad assistendid, assistendid, vanemad agendid ja agendid. Kriminaal-komissarid võivad siseministri soovil teotseda ka lahus prefektidest ja alluda otse politsei-peavalitsusele. Poliitiline politsei allub otse politsei-peavalitsusele. Selle politsei tegevust juhivad poliitilise politsei komissarid, kellele, nagu kriminaalpolitseiski, alluvad omakorda poliitilise politsei abikomissarid, vanemad assistendid, assistendid, vanemad agendid ja agendid. Kriminaal- ja poliitilise politsei komissaride tegevuspiirkonna määrab kindlaks siseminister.

Kõik politsei ülespidamise kulud kannab riik.

19. peatükk.

Riigikaitse.

Suurem kodaniku kohus on oma isamaad kaitsta. Eesti ei taha pidada pealetungimis-sõdasid, ta ei taha naabreilt vägivallaga võtta, mis nende päralt. Küll peab ta aga valmis olema kaitse-sõjale. Kui rahva-arvult väikesel riigil tuleb Eestil kõik kodanikud riigikaitse teenistusse rakendada. Seepärast ütleb meie Põhiseadus, et kõik Eesti kodanikud on kohustatud osa võtma Vabariigi kaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras. See kohustus ei lasu üksnes mees-, vaid ka naiskodanikkudel. Missugusel teel viimased riigikaitsest osa võtavad, seda määravad tuleviku seadused.

Riigikaitset teostavad kaitsevägi ja kaitseliit.

Kaitsevägi. Kõik Eesti meeskodanikud on kohustatud osa võtma kaitseväge-teenistusest. Selle teenistuse üldkestus on 38 aastat, alates 17. aastaga ja lõpetades 55.-ga. Kaitseväge-teenistus jaguneb nelja järku: teenistus alalises kaitseväes, käsutusväes, reserv-väes ja maakaitse-väes. Alalises kaitseväes moodustavad oma sunduslikku aega teenivad noormehed, vabatahtlikud, üleaja-teenijad ja tegelikus väes olevad ohvitserid. Kõik noormehed, kes on saanud 20 aastat vanaks, on kohustatud ilmuma kaitseväge-teenistusse. Ei vabastata üksikuid poegi ega perekonna toitjaid, ei ole teisi eesõigustatud. Ainult kooliõpilastele ja üliõpilastele antakse teatava aastani kooli lõpetamiseks ajapikendust. Peale selle võivad ajapikendust saada üks kaksikvendadest, kuni teine oma aja teeninud, ja muil juhtudel, kus raske majanduslik olukord seda nõuab. Kõik kaitseväge-teenistusse kutsutavad vaadatakse arstliku komisjoni poolt läbi. Teenistusse võetakse ainult terved. Raskemate vigadega kodanikud vabastatakse jäädavalt kaitseväge-teenistusest. Kergemate vigadega arvatakse maakaitse-väkke. Keda kohus on karistanud kõigi õiguste kaotamisega, neid ei võeta alalisse kaitseväkke, vaid teenistusväkke, mille ülesanne on kaitseväes ettetulevaid töid teha. — Teenistuse kestus alalises kaitseväes on rahuajal kõigis väeliikides, peale meriväe ja merikindluste, 18 kuud, viimases kohas aga 24 kuud. Sõjaministril on õigus Vabariigi Valitsuse nõusolekul ka lennu- ja tehnilistes väeosades teenimisaega 24 kuuni pikendada. Sõja ajal kestab teenistus, kuni riigikaitse huvid seda nõuavad. Kesk- ja kõrgema haridusega kodanikud, kes võetakse kaitseväge-teenistusse, saadetakse sõjaministri korraldusel reserv-väge ohvitseride erikursusele, mille lõpetamisel ja oma sundusliku aja ärateenimisel nad ülen-datekse reserv-väge lipnikkudeks. Vabatahtlikkudena võetakse kaitse-väkke neid, kes on saanud 17 aastat vanaks, on algkooli kursuse lõpetanud ja ei ole kohtu poolt karistatud. Vabatahtlikkudel on õigus omale väeosa valida. Üleaja-teenijate all mõistetakse neid kodanikke, kes oma sundaja kaitseväes ära teeninud ja siis edasi jäänud palgalistena teenima. — Kõik alalises kaitseväes sundaja teeninud kodanikud arvatakse käsutusväkke. Viibimine alalises

kaitseväes ja käsutusväes kokku kestab viis aastat. — Käsutusväes aja teeninud kodanikud arvatakse reserv-väkke. Viimase teenistus kestab kuni 45 aasta vanuseni. Peale selle loetakse reserv-väkke ka noormehed 18 aastast peale kuni alalisse kaitsevække sundaega teenima astumiseni. — Pärast reserv-väes teenimist arvatakse kodanikud maakaitse-väkke, mille teenistus vältab kuni 55 aastani. Ühtlasi arvatakse maakaitse-väkke ka need väiksemate terviseliste riketega kodanikud, keda vastuvõtmis-komisjonid ei leidnud võimaliku olevat võtta alalisse kaitsevække. — Sõjaministril on õigus kutsuda õppusele käsutusväelasi. — Ka reserv-väelasi ja maakaitseväelasi võib sõjaminister kutsuda aeg-ajalt õppusele, aga seda ainult Vabariigi Valitsuse nõusolekul.

Meie kaitsevägi jaguneb maa- ja meriväeks. Maaväe moodustavad: jala-, kahur-, soomus-, ratsa-, inseneri ja lennuvägi. Soomusväe all mõistetakse soomusrongidel, soomusautodel ja tankidel teenivaid kaitseväelasi. Jalavägi jaguneb diviisideks, viimane brigaadideks, see rügementideks, see komandodeks, rühmadeks ja jagudeks. Kahurvägi jaguneb brigaadideks, rügementideks, diviisjonideks, patareideks, komandodeks, rühmadeks. Diviis on kõrgem väeühik, mis kokku on seatud mitmest väeliigist. — Merivägi jaguneb laevastiku diviisideks, diviisjonideks, II kl. sõjalaevadeks, III kl. sõjalaevade diviisjonideks jne.

Kaitseväelased jagunevad ohvitserideks ja sõduriteks. Ohvitseride auastmed allaminevas järjekorras on maaväes järgmised: kindral, kindral-leitnant, kindralmajor, kolonel, kolonel-leitnant, major, kapten, leitnant, noorem-leitnant; meriväes: admiral, viitse-admiral, kontr-admiral, meriväe-kapten, kapten-leitnant, kapten-major, vanem-leitnant, leitnant ja noorem-leitnant. Kindrali ja admiralil auastmed on kõige kõrgemad ja neid võib omandada ainult sõja ajal iseärase teenuste eest. Maa- ja meri-tagavaraväes on esimene ohvitseri auaste lipnik. — Sõdurite auastmed maaväes ülesminevas järjekorras on: noor, reamees, kapral, noorem allohvitser, vanem allohvitser, veltveebel, ohvitseri asetäitja; meriväes — noor, II järgu madrus, I järgu madrus, spetsialist, noorem allohvitser, vanem allohvitser, veltveebel, pootsman, ohvitseri asetäitja.

Alalise väe ohvitseri valmistab sõjakool. Sõjakooli kursus kestab kolm aastat. Esimene klass on üldine klass. Sinna võetakse peale proovikitse noormehi, kes vana keskkooli 6 klassi või uue keskkooli 3 klassi on lõpetanud. Teine ja kolmas klass on spetsiaalklassid. Nad jagunevad jala-, ratsa-, kahurväe, tehnika ja meriväe klassideks. Spetsiaalklassidesse võetakse peale esimese klassi lõpetajate õigustega keskkooli lõpetajaid. Koolis viibimise ajal saavad kasvandikud palka, varustuse, toitu ja õppe-abinõud. Iga üldklassis veedetud aasta eest tuleb väeosas 1 aasta teenida. Sõjakooli lõpetajad omandavad õigustega keskkooli lõpetajate õigused ja ülendatakse esimesse ohvitseri — noorem-leitnandi — auastmesse.

Allohvitseri valmistavad kaitsevääle allohvitseride-koolid.

Rahuajal on kaitsevägede juhatamine Vabariigi Valitsuse käes. Ta võib välja anda kaitsevägedesse puutuvaid määrusi. Tal on õigus nimetada ametisse ja vabastada sellest kõrgemaid kaitsevälisi ametnikke, ülendada ohvitseri auastmes jne. Mobilisatsiooni välja kuulutamise ja sõja alguse korral läheb kaitsevägede juhatamine Vabariigi kaitsevägede ülemjuhataja kätte, keda määrab Vabariigi Valitsus. Vabariigi kaitsejõudude mobilisatsiooni väljakuulutamise otsustab Riigikogu. Ainult sel korral, kui võõras riik on kuulutanud Vabariigile sõja, alanud sõjalise tegevuse või välja kuulutanud Vabariigi vastu mobilisatsiooni, on Vabariigi Valitsusel õigus ilma Riigikogu otsust ootamata mobilisatsiooni välja kuulutada.

Oma raske ülesande pärast nõuab kaitseväge korraldus erilist distsipliini. Seepärast käsib seadus alamaile ülemate kaitsevaelaste seaduslikke käskke täpsalt ja tõrkumata täita. Mittetäitjaid ja vastuhakkajaid ootavad suuremad karistused kui kodanlikes teenistuses. Karistusi määravad ülemus ja sõjakohtud. Üldse alluvad viimseile kaitsevaelaste kuriteod. Kaitse-seisukorra väljakuulutamisel alluvad sõjakohtuile raskemate kuritegude eest ka eraisikud.

Kaitseliit. 1. detsembri 1924. a. enamlaste vägivaldne riigikorra kukutamise katse näitas meile, et niikaua kui meie naabrusel elab inimesi ja on korraldusi, mis oma ülesannet näevad selles, et teise riigi seismisesse asjadesse segada, meie alati enesekaitseks valmis peame olema. Meie riik on väike ja tal pole jõudu iga päev teenistuses pidada suurt kaitseväge. Peab otsima teist teed. See tee on seltskonna enesekorraldus. Sellele mõttele tugibki kaitseliit, mis loodi mõni kuu pärast õnnetut 1. detsembrit. Kaitseliit on sõjariistus vabatahtlik riigikaitse organisatsioon. Peale kaitse välise vaenlase vastu seab ta omale ülesandeks kaitsta meie Põhiseadusega kindlaks määratud riiklikku korda ja abiks olla seaduslikkudele võimudele nende kohuste täitmisel, olla abiks kaas-kodanikele ühiskondlikkude õnnetuste puhul, kaasa aidata rahva kehaliseks kasvatuseks, süvendada kodanikkude isamaalist ja rahvuslikku tunnet, õpetada oma liikmeid sõjariistadega ümber käima ja anda neile sõjaväelist kasvatust. Kaitseliidu moodustavad riigitruud meeskodanikud. Naiskodanikud moodustavad kaitseliidu ülesannete täitmiseks eriorganisatsioonid. Kaitseliit jaguneb malevaiks. Maleva moodustab maakond üksi või ühes maakonnalinnaga. Maleva jaguneb malevkondadeks, mille aluseks on vald, alev. Malevkonnad omakorda jagunevad kaitsevaelistesse ühikuisse, nagu kompaniid, rühmad, jaod jne. Igal ühikul on oma ülem. Kaitseliit allub rahu ajal sõjaministrile, sõja ajal aga vägede ülemjuhatajale. Tegelik Kaitseliidu juht on Kaitseliidu ülem, keda nimetab ametisse Vabariigi Valitsus. Kaitseliidu ülema ülesanne on hoold kanda kaitseliitlaste õpetusliku külje eest ja valvata Kaitseliidu relvastuse järele. Kaitseliidu ülema kõrval on ülemaalisiks korraldavaiks organiks Kaitseliidu Keskkogu ja Vanematekogu. Esimene koostub Kaitseliidu ülemast ja malevate esindajaist. Keskkogu ülesanne on määrata Kaitseliidu üldisi sihtjooni, kokku seada tegevuskava ja

hoolitseda Kaitseliidu majandusliku külje eest. Vanematekogu koostub vanemaist seltskonnategelastest ja on vahelülks seltskonna ja Kaitseliidu vahel. — Kaitseliitu astumine ja sealt lahkumine on vabatahtlik. Vastuvõtmisel nõutakse kolme kaitseliitlase vastutust. Oma lahkumisest peab kaitseliitlane kaks kuud ette teatama. Kaitseliit on kaitseväeline organisatsioon ja seepärast on temal ka oma distsiplinaarmäärustik, mille järele nuheldakse kaitseliitlasi, kes ettekirjutatud korrast kinni ei pea. — Kaitseliidul on oma varandus, oma relvad (kahurid, kuulipildujad, püssid jne.). Kaitseliit saab osalt toetust riigilt, osalt muretseb enesele ise tulusid annetustest, pidudest jne. — Kaitseliidul on mitmesugused väeosad. Vastavalt sellele on seatud ka õppus. Viimane on loomulikult korraldatud nii, et ta ei takista kodaniku igapäevast tegevust. — Kaitseliidu korraldus on säärane, et häire korral ta ajaviitmata on jalul ja võib kohe oma tegevust alata. — Kaitseliidu korraldus on suureks toeks riigile riigikaitse mõttes. Ta võimaldab vähendada riigikaitse kulusid, seejuures mitte vähendades julgeolekut. Iga teadliku kodaniku auasi on osa võtta Kaitseliidu organisatsioonist.

20. peatükk.

Töökaitse ja hoolekanne.

Eespool oli meil juhus peatuda Põhiseaduse § 25 juures. Me nägime, et Põhiseadusega on riigi peale kohustus pandud riigi tulunduslikku elu nii korraldada, et iga kodanik saaks inimeseväärilist ülespidamist. Selleks on riik kohustatud sääraseid seadusi välja andma ja oma tegevust nii juhtima, et kõik saaksid tööd, et seadused kaitseksid töö juures töölist ja töölise tervist, et oleksid korraldused loodud, kes annaksid toetust vanule, töövõimetuile, neile, keda tabanud õnnetus, kes hoolitseksid puudustkannatava noorsoo kasvatusel jne. Meie tähendasime, et riik on organism, mis koostub rakukestest — kodanikkudest. See organism saab ainult siis hästi töötada, kui teda moodustavad rakukesed normaaltingimustes viibivad. Neid normaaltingimusi peab meie riik looma. See on muidugi raske, nõuab aega ja palju raha. Kitsais tingimuses elav Eesti pole suutnud veel kuigipalju ses sihis teha. Aga ta teeb seda jõudu mööda.

Käesolevas peatükis ei haruta meie, kuipalju on Põhiseaduse § 25 nõudeist teostatud, vaid peatume ainult töökaitse- ja riikliku hoolekande seaduste juures. Töökaitse-seadustega on lähedalt seotud seadused, mis kindlustavad töölist haiguse korral, ja tööliste kinnituseadus õnnetute juhtumuste vastu. Peatume ka nendel.

Töökaitse-seaduste all mõistame neid norme, mis piiravad peremehe ja töölise tegevust töölepingu sõlmimisel. Ajalugu on näidanud, et ei või peremehele ja töölisele jätta täit vabadust töölepingu sõlmimisel. Tugevam pool — peremees — on sagedasti

sundinud töölist üleliia raskeis tingimusiis töötama. On kurjasti tarvitatud laste, alaealiste ja naiste tööjõudu. Tagajärjeks on olnud haigused, kidurus, väljasuremus. Tööjõuliste kodanikkude arv on riigis vähenenud. Seepärast on üks riik teise järele hakanud ennast segama peremehe ja töölise vahekorrasse. Katsutakse tööaja lühendamise, öötöö piiramise, lastetöö keelamise, naistetöö kitsendamise ja teiste abinõude varal töölise tervisele rohkem vastavaid ja inimvääriilisemaid töötamistingimusi võimaldada. See liikumine on ulatunud isegi kaugemale üksiku riigi piiridest. Nimelt on Versailles'i rahulepingu põhjal loodud rahvusvaheline (riikidevaheline) töökonverentside korraldus, kes eespool-nimetatud küsimustega tegemist teeb ja kelle otsused on sunduslikud nendele riikidele, kes need otsused on kinnitanud. Eestiski on mitmed neist otsustest maksvad. Eestis maksvad töökaitse-seadused puudutavad tööstust ja põllutööd.

Peatume esmalt tööstuses maksvail töökaitse-seadustel. Ajutise Valitsuse poolt 1918. a. antud deklaratsiooni põhjal maksab meil tööstuses 8-tunniline tööpäev. Seejuures pole aga ületunni-töö vabal kokkuleppel keelatud. Tööleping sõlmitakse kirjalikult. Peremees on kohustatud andma palgaraamatu, kuhu on märgitud lepingu tingimused ja vabriku või tehase sisemise korra määrused. Tehase sisemise korra määrused alluvad töökaitse-komissaride läbivaatamisele ja kinnitamisele. Raamatusse kantakse sisse töölisele makstav palk. Töölepingut võib sõlmida kindla ja määramata aja peale. Viimasel korral lõpeb leping peale teiste tingimuste kaks nädalat pärast ühe või teise poole ülesütlemist. Palka ei tohi raha asemel toidu- ega muus aineis maksta. — Tööhooned peavad olema tugevad, ruumid valgustatud ja õhupuhastuse sisseseadega varustatud, trepid ja käigud — avarad, augud — käsipuudega kaitstud jne. — Lapsi alla neljateistkümne aasta ei või tööstuse-asutusse teenima võtta. Samuti on keelatud algkooli-kohustuslikke lapsi võtta kooli-ajal teenistusse. Noortele alla kaheistkümne aasta ja naistele on peale mõnede erandite öötöö keelatud. Kuni 18 aastani on keelatud noortele ja naistele hädaohhtlikud ja kurnavad tööd. Ületunni-töö on alaealistele kuni 17 aastani keelatud. Viimaste töö ei tohi järgemööda üle 6½ tunni kesta. — Sünnitajaid ei tohi enne nelja nädalat sünnituspäevast arvates tööle lasta. — Riiklikeks pühadeks ja puhkepäevadeks loetakse järgmised päevad: uusaasta, kolmekuninga-päev, iseseisvuse-päev (24. veebr.), palvepäev, suur reede, kevadepühad (3 päeva), esimese mai püha, ristipäev, suvistepühad (3 päeva), jaanipäev ja jõulupühad (3 päeva), kokku 17 päeva.

Põllutööliste töökaitse-seaduste järele võib alaealisi kuni 16 aastani tarvitada ainult abitööde juures: karjahoidmine, kirkumine ja teised kergemad tööd. Lapsi, kes on kohustatud seaduse järele algkoolis käima, võib palgata ainult kooli-vaheajaks. Põllutöölise tööpäeva pikkuse ja tööpalga alammäär määrab aastas kindlaks üleriiklik segakomisjon. Ses komisjonis on ühepalju peremeeste ja teenijate esindajaid. Otsused tehakse häälte-enamusega. Vastuvõe-

tud otsus kuulutatakse töö- ja hoolekande-ministri poolt määrusena välja ja teda peavad kõik täitma. Keskmine aastane põllutöölise tööpäeva pikkus ei tohi olla üle 9 tunni. Segakomisjonil on muidugi õigus suvekuudel pikemat ja talvel lühemat tööpäeva määrata. Puhkepäevad on samad, mis tööstuseski.

Riiklikes ametiasutis on tööaeg valitsuse otsusega 7 tunni peale kindlaks määratud. Äri- ja kontoriteenijate puhkeaja kohta on linna ja maakonna omavalitsustel õigus sundmäärusi välja anda.

Tehaste töölised, kus alaliselt töötamas vähemalt 5 töölised, peavad olema tööliste haigekassa liikmed. Haigekassa on ühing, mille osanikeks ühe või mitme tehase töölised. Haigekassa ülesanne on haiguse korral osanikele — töölisele — abi andmine. Abiandmisfond moodustatakse maksudest, mis kogutakse peremeestelt ja tööliselt. Abiandmis-fondi makstakse iga osaniku pealt 1—3% tema palgast. $\frac{2}{3}$ maksab peremees, $\frac{1}{3}$ — tööline. Viimase osa peab peremees palgamaksmisel töölise palgast kinni ja saadab selle haigekassale edasi. Haigekassa tegevust juhib osanikkude üldkoosolek ja selle poolt valitud juhatus. Üldkoosolekut võtavad osa ka peremeeste esindajad, kellel $\frac{2}{3}$ koosolijate osanikkude häältel. Abi antakse osanikkudele haiguse kestusel $\frac{1}{4}$ kuni $\frac{2}{3}$ nende palga suuruselt. Sünnitajad saavad abi 6 nädala jooksul (2 nädalat enne ja 4 nädalat pärast sünnitamist) $\frac{1}{2}$ kuni terve palgani. Peale selle antakse haigele tasuta arstiabi, rohtu ja sideaineid. Osaniku surma puhul maksab haigekassa matusekuludeks kadunu kuni 30-päevase palga.

Riigiasutustes ja ettevõtteis töötavad ametnikud ja töölised ning nende perekonna liikmed saavad prii arstiabi ja rohud. Peale selle saavad ametnikud ja töölised haiguse korral palga edasi.

Kui tehases on vähemalt viis alalist töölised, siis peavad nad ka kinnitusseltsis õnnetute juhtumuste vastu kinnitatud olema. Kinnitamine sünnib peremeeste kulul, s. t. peremehed peavad kinnitusseltsile iga ettevõttes töötava töölise pealt kinnitumaksu maksuma. Juhtub töölisega töö juures õnnetus, siis tehakse arstide poolt kindlaks, kui palju on tööline oma töövõimest kaotanud. Töövõime kaotamise suurus väljendatakse protsentides, näiteks 20, 50, 100%. Töövõime kaotanuile maksab kinnitusselts kuni nende surmani pensioni. Mida suurem töövõime kaotuse protsent, seda suurem pension. Viimane võib tõusta pimedaks jäämise, mõlemate käte või jalgade kaotamise korral kuni töölise viimase aasta palgani. Sellest tuleb nii aru saada, et nende õnnetuste korral maksab kinnitusselts töölisele iga aasta nii palju pensioni, kui palju tööline teenis viimasel aastal enne õnnetut juhtumust. Kui õnnetu juhtumus töölise surmaga lõpeb, siis saavad pensioni kadunu naine ja lapsed kuni 15-ne aastani. Naise pension aastas on $\frac{1}{3}$ kadunu aastapalgast, lastel $\frac{1}{6}$ kuni $\frac{1}{4}$.

Eespool-loendatud töökaitse, haigekassa ja õnnetute juhtumuste vastu kinnitamise seaduste täitmise järele valvavad töökaitse-komisarid, kes nende seaduste rikkumise korral seavad kokku protokollid ja saavad selle rahukohtunikule süüdlaste vastutusele võtmiseks.

Hoolekanne. Hoolekande-seaduse järele alluvad hoolekandele: täielised vaeslapsed; lapsed, kellel isa või ema küll elavad, kuid ei suuda kasvatada oma lapsi; lapsed, kes on ära võetud vanemalt ja eestkostjalt, viimaste kõlvatu elu tõttu; mahajäetud ja leitud lapsed; lapsed, kelle vaimlist, kehalist või kõlblist edenemist ähvardab hädaoht; puudustkannatavad raskejalgsed ja oma lapsi imevad emad; puudustkannatavad raugad ja töövõimetud vaesed, kes ei suuda ennast elatada; puudustkannatavad haiged, vigased, vaimuhaiged ja langetõbised; idioodid, pimedad, kurdid ja tummad; isikud, kes kaotanud elatusvõimaluse tulikahju, veeuputuse jne. tagajärjel. — Hoolekannet ja abiandmist korraldab valla, alevi ja linna omavalitsus. Osa hoolekande-asutusi on riigi üleval pidada. Üldine järelevalve kõigi hoolekande-asutuste järele on Töö- ja Hoolekandeministeriumil. Hoolekande teostamiseks on omavalitsuse-asutused kohustatud ellu kutsuma terve rea asutusi. Omavalitsuse-üksused võivad ka ühisel jõul hoolekande-asutusi avada. Hoolekande-seaduse põhjal ellukutsutavad asutused on rohkearvulised ja mitmekeelsed. Nii avatakse hoolekande alal laste ja alaealiste eest: emade nõuande-kohad, rinnalaste- ja emadekodud, lastekodud, sõimed, lasteaiad, suvekoloniid. Emade nõuande-kohad annavad maksuta arstiabi ja nõu puudustkannatavaile naisterahvaile enne ja pärast sünnitamist. Rinnalaste- ja emadekodusse paigutatakse leitud või mahajäetud rinnalapsed, samuti ka puudustkannatavad rinnalapsed kas üksikult või ühes emaga. Kodusse jääb laps kuni kolme aastani. Peale seda antakse ta kas vanemaile tagasi, või jälle usaldusväärsesse perekonda kasulapseks, või mahutatakse lastekodusse. Lastekodudesse jäävad lapsed kuni 16. aastani. Neile antakse seal täieline algkooli haridus ja õpetatakse mingisugune elukutse. Lastekodust lahkunud alaealine jääb lastekodu hoolekogu hoole alla kuni täisealiseks saamiseni. Lasteaedadesse paigutavad vanemad oma 3—7-aastaseid lapsi seks ajaks, kui nad tööl viibivad. — Suvekoloniidesse võetakse suveks kehva tervisega lapsi tervise kosutamiseks vastu. Riik tahab igapidi oma tulevaste kodanikkude kehalise, vaimlise ja kõlblise kasvatuse eest hoolt kanda. Ta läheb koguni niikaugele, et võtab kohtu teel neilt vanemalt lapsed ära, kes kõlvatut elu elavad ja lapse kasvatamisest ei hooli.

Riigi- ja omavalitsuse-teenijad ja kaitseväelased saavad kas pensioni või ühekorset toetusraha teenistusest vabastamise puhul. Riigi- ja omavalitsuse-teenijad omandavad pensioni saamise õiguse, kui nad on teeninud 25 aastat ja saanud 60 a. vanaks. Kes nooremalt teenistusest lahkunud, hakkavad pensioni saama ajast, mil on saanud 60 a. vanaks. Aastane pension peale 25-aastast teenistust on 55% viimasest aastapalgast, pension peale 30-aastast teenistust aga 70%. Teenistuses surnud isiku perekonna liikmed saavad pensioni: naine kuni uue abieluni ja lapsed kuni 18 aasta vanaduseni, kooliskäimise puhul aga kuni 20 aasta vanaduseni. Veel saavad riigilt pensioni isikud, kes Eesti Vabariigi ülesehitamise tööst osa võtnud ja selle juures töövõime kao-

tanud. Pensioni saavad riigilt veel need Vabariigi kodanikud, kellele see määratud Vene valitsuse ajal, kes on töövõimetud ja kellel puudub sissetulek.

21. peatükk.

Riigi eelarve. Riigikontroll.

Iga ettevaatlik peremees seab omale eeltulevaks ajaks kokku majapidamis-kava. Tema arvutab välja, missugused on tema oodatavad sissetulekud ehk tulud ja missugused tema väljaminekud ehk kulud. Neid arvesse võttes korraldab ta oma tegevuse. Mida suurem ettevõtte, seda paremat ja täielikumat kava ta vajab. Riik kui suurem ettevõtjaist vajab iseäranis hoolsalt väljatöötatud kava. Juhuslik, kavata majapidamine paneb riigi raskesse seisukorda ja puudutab valusalt rahvast. Seepärast on ajaloo kestel rahvas nõudnud õigust kaasa rääkida riigi majapidamis-kava määramisel. Haritud riikides on rahvas selle õiguse saavutanud ja teostab seda parlamendi kaudu, kes riigi eelarve igaks järgmiseks aastaks kindlaks määrab.

Riigi eelarve all mõistetakse arvudes väljendatud riigi majapidamis-kava. Eelarve kavandi valmistab valitsus ja esitab selle parlamendile arutamiseks. Kus on kahekojaline parlament, seal on käesoleval ajal otsustav sõna alamkojal ütelda. Eelarve arutamine algab alamkojast. Inglismaal on viimasel ajal olukord nii kujunenud, et lordide- ehk ülemkoda ei saa enam alamkoja poolt vastu võetud eelarvet tagasi lükata ega selles parandusi teha. Kuu aega pärast eelarve saatmist ülemkotta võib eelarvet esitada kuningale kinnitamiseks, olgugi et lordidekoda tema kohta pole seisukohta võtnud. Nagu öeldud, valmistatakse eelarve aastaks. Mõnel pool langeb see kalendri-aastaga kokku, mõnel pool mitte. Eelarve sisaldab kavatsatud riigi kulusid ja tulusid eeltuleval aastal. Ameti-asutused on eelarvega seotud, s. t. nad võivad kulusid teha ainult seks otstarbeks ja sellel määral, mis eelarves lubatud. Väljaspool eelarvet ei saa riigil kulusid olla. Peaks erakordne tarvidus nõudma, et kulusid tuleb teha, mida eelarvesse pole üles võetud, siis peab valitsus esinema parlamendi ees sellekohase sooviavaldusega ehk lisa-eelarvega. Eelarve kindlaksmääramise õigus on parlamendil mõjuvam abinõu valitsust sundida parlamendi enamuse tahtmise järele teotsema. Ei pane valitsus parlamendi sooviavaldusi tähele, jätab viimane eelarve kinnitamata, ja valitsuselt on võimalus võetud riiki valitseda, sest tal puuduvad tarvilikud tulud, millega valitsemise jooksvaid kulusid katta. On viisiks saanud, et eelarve arutamisel parlamendis rahaminister oma eelarve-kõne peab, milles ta selgitab valitsuse majandus-politikat. Parlamendi elus on see alati suurpäev. Pärast rahaministri kõnet avatakse läbirääkimised, ja parlamendi liikmeil avaneb võimalus arvustusele võtta valitsuse läinud aasta tegevust ja esitatud eelarvet, milles peegeldub valitsuse

tegevuskava eeltuleval aastal. Valitsuse seisukord pole kerge. Riigi hea käekäik nõuab tegevuse laiendamist, uusi ametiasutusi, rahva kultuurilise tasapinna tõstmist ja palju muud. See kõik nõuab uusi kulusid. Kulude tõusmine sunnib suurendama kodanikkude maksukoormat. Viimase tõstmine puudutab aga valusalt kodanikke ja leiab temas vastuseismist. Valitsusel tuleb neid mõlemaid seisukohti arvesse võtta ja katsuda leida keskteed, mis mõlemaid rahuldab: riigi hädalised tarbed olgu täidetud, ja kodaniku maksukoorem ärgu olgu üle jõu. Seda saab ainult siis, kui kõik ametiasutused töö otstarbekohaselt jaotavad ja oma majapidamises on kokkuhoidlikud. Selle saavutamise nõuab valitsuselt suurt vaeva. Iseäranis raske seisukord on Euroopa riikides pärast suurt ilmasõda. Sõjahaavade parandamine nõuab hiiglasummasid, kodaniku maksukoorem on äärmiselt suur, riigid ei suuda kulusid tuludega kokkukõlla viia. On seepärast arusaadav see huvi, mis avaldatakse rahaministri kõne puhul parlamendis eelarve esitamisel. Näitab ju esitatud eelarve ühelt poolt, kui tugeval alusel seisab riik, ja teiselt poolt, kui asjatundlik ja teguvõimeline on riigi tüüriil olev valitsus.

On vahe era-ettevõtte ja riigi majapidamise vahel. Era-ettevõtte töötab eraisiku ehk -isikute huvides. Temale on kõige pealt tähtis tulu ehk sissetulek, vastavalt sellele seab ta oma väljaminekud. Riigi majapidamine rajaneb just vastupidiseil põhimõtetel. Riik töötab üldsuse huvides. Riigi eelarvet kokku seades jõutakse kõige pealt otsusele, missugused on tarvilikud kulud ja alles selle järel otsitakse tulu- või sissetuleku-allikad. Riigile pole tarvis jääki ehk kasu. Ta vajab ainult niipalju sissetulekuid, kui palju on tarvis väljaminekute katteks.

Meie eelarve-aasta algab 1. aprillil ja lõpeb järgmise kalendri-aasta 31. märtsil. Juba varakult pöördub iga ministeerium omale alluvate ametiasutuste poole ja nõuab teateid, kui palju neile oleks tarvis oma kulude katteks eeltuleval aastal ja palju on neil loota oma ametkonnast tulu. Saades vastused arvab iga ministeerium oma kulud ja tulud kokku ja saadab selle rahaministeeriumile hiljemalt 1. oktoobriks enne vastava eelarve-aasta algust. Seal moodustatakse ministeeriumide ja riigikontrolli esindajaist komisjon, kes kõik materjali läbi vaatab ja riigi kulude ja tulude eelarve kava valmistab. See kava saadetakse Vabariigi Valitsusele, kes oma poolt seal parandusi ja muudatusi ette võtab. Valitsuselt läheb eelarve Riigikogusse. Valitsus on kohustatud esitama Riigikogule eelarve hiljemalt 20. jaanuariks. Riigikogu valib kava läbi vaatamiseks eelarve-komisjoni, kes oma hulgast moodustab alamkomisjonid. Alamkomisjonid moodustatakse kas ühe või mitme ministeeriumi eelarve läbivaatamiseks. Alamkomisjon vaatab ette pandud eelarve kava peenusteni läbi, küsib Valitsuselt täiendavaid andmeid ja võtab oma seisukoha. Läbivaadatud ministeeriumi-eelarve läheb alamkomisjonist eelarve üldkomisjoni. Viimane esitab eelarve Riigikogu üldkoosolekule. Riigikogu üldkoosolekul arutatakse eelarvet kolmel lugemisel. Eelarve kindlaksmääramisel

on Riigikogu oma tegevuses vaba. Ta võib eelarvet muuta, teda suurendades ja vähendades. Eelarve peab valmis olema esimeseks aprilliks. Kui Riigikogu seks ajaks valmis ei jõua, siis on tal õigus jaoliselt pikendada vana eelarve kestust.

Nagu iga teine eelarve, nii koostub ka meie eelarve kahest osast: kulude ja tulude eelarvest. Kulude eelarve omakord jaguneb kahte gruppi: korralised ja erakorralised kulud. Korraliste kulude all mõistame kulusid, mis aasta-aastalt korduvad, näit. ametnikkude palgad asutuse koosseisu järele, kantseleitarvete kulud, ruumide üürid jne. Erakorralised kulud on niisugused, mis tulevad teha ainult eeltuleval aastal üks kord, erakordselt, näiteks mõne raudtee ehitamine, mõne hoone ostmine või ehitamine, abi suurema õnnetuse puhul. Korraliste ja erakorraliste kulude eelarve on kokku seatud ministeeriumide järele. Ministeeriumi kulud on jagatud peatükkidesse, need omakord paragrahvidesse. Nii sisaldab Riigikogu kulude eelarve I peatükk neli paragrahvi, nimelt: 1) palgad, 2) ametisõidud, 3) esindus ja 4) rahvusvahelised maksud. Ameti-asutused on seotud eelarve paragrahvidega. Nad võivad teha väljaminekuid ainult paragrahvis ettenähtud otstarbeks ja suuruses. Ühe paragrahvi ülejääki ei saa teise paragrahvi puudujäägi katteks tarvitada. Tarvitamata summad ehk ülejäägid jäävad riigikassasse, ja uuel aastal pole ametiasutustel enam õigust vanal aastal tarvitamata jäänud summasid tarvitada. Ka tulude eelarve jaguneb kahte gruppi: korralised ja erakorralised tulud. Korraliste tulude all mõistame tulusid, mis aasta-aastalt korduvad, mis on alatised. Erakorraliste tulude all mõistame vastuoksa säherdusi tulusid, mis on ainult ühel aastal, mis on erakordsed, näit. tulu mõnest riigi varanduse müügist, laenudest jne.

Vaadeldes meie Vabariigi käesoleva, 1926./1927. a. eelarvet¹⁾ näeme, et kogu riigi kulud on 7 848 441 500 marka, sellest on korralisi kulusid — 6 326 390 500 mk. ja erakorralisi — 1 522 051 000 mk. Tulusid selle vastu on: korralisi — 7 579 557 700 mk., erakorralisi — 268 883 800 mk. Kulude eelarve järele langeb iga Vabariigi kodaniku peale, lapsed kaasa arvatud, ümmarguselt 7000 marka kulusid. Kõige rohkem kulub sõjaministeeriumi peale, õigemini — kaitseväe peale. See tarvitab ligikaudu $\frac{1}{4}$ kogu riigi kuludest. On selge, et neid kulusid on kodanikkudel raske kanda. Kuid praeguses olukorras ei saa teisiti. Riigi rahvusvaheline seisukord nõuab, et Eesti oleks ette valmistatud teiste riikide ootamatuile pealetungimistele. Need pealetungimised on võimalikud. Hilja on siis kulusid teha, kui pealetungimine alanud. Peab olema varakult valmis. Sõjaministeeriumile järgnevad allaminevas järjekorras haridusministeeriumi, põllutöö-ministeeriumi ja teiste ministeeriumide kulud.

Riigi tuludest räägime järgmises peatükis. Valitsuse ja Riigikogu hoolsa töö tagajärjel on võimalik olnud meie eelarvet viia tasakaalu. Erakorraliste tulude all figuurib küll 240 000 000-mk.

1) Vaata lisa nr. 6.

välislaen, kuid see summa võrreldes kogu eelarvega pole suur ja kui see laen tarvitatakse loovaks otstarbeks, siis ei ole sest riigile karta mingit hädaohtu. Meie riigil on viimaste aastate kestel ikka korda läinud eelarvet tasakaalus hoida ja koguni eelarve-aastat jäägiga lõpetada.

Parlamendi poolt kindlaksmääratud eelarve vajab järelevalvet ehk kontrolli, et eelarve summad tõesti määratud otstarbeks läheksid ja riigiasutused tõesti otstarbekohaselt oma summasid tarvitaksid. Selle järelevalvajaks on haritud riikides riigikontroll. Ka meil on ta olemas. Meie seadus ütleb, et riigikontrolli ülesandeks on kõigi asutuste, ametikohtade, ettevõtete ja majapidamiste järelevalve nende käes olevate riigi varadega ümberkäimise, nende eelarvete täitmise ja nende majapidamise seadusepärasuse ja otstarbekohasuse suhtes. Riigikontrolli valve alla ei kuulu mitte üksnes kõik puht-riigiasutused, vaid ka omavalitsuse-asutused ja -ettevõtted, kui see seaduses ette nähtud, kui nad riigikassast abi saavad. Järelevalvet teostab riigikontroll kolmesuguse kontrolli — eelkontrolli, asjaliku kontrolli, järelkontrolli — näol. Nii vaatab riigikontrolli esindaja läbi mitmesugused kavatsesavad ametiasutuste lepingud. Ta kaalub järele, on see leping tarvilik ja riigile vastuvõetav. See kuulub eelkontrolli piirkonda. — Riigikontrolli valvab eespool loendatud ameti- ja era-asutuste tegevuse järele ja hindab neid riigi tarvilikkuse seisukohast. Ta võtab ette nende asutuste ootamata revideerimisi. See on asjalik kontroll. — Riigikontroll vaatab läbi kontrollile alluvate asutuste aruanded, kaalub järele, kas nad on seadusepärast tehtud ja kas väljaminekud on tõestatud. See kuulub järelkontrolli piirkonda.

Riigikontrolli ülesanded riigis on väga tähtsad. Ta aitab üles leida lohakused riiklikus majapidamises, kõrvaldada mittekohased ametnikud ja sellega riigi majapidamist rajada seaduslikule ja otstarbekohasele alusele.

Riigikontrolli tegevust juhivad riigikontrolör ja kontrollnõukogu. Viimane koostub viiest liikmest. Riigikontrolör ja kontrollnõukogu liikmed valitakse Riigikogu poolt. Riigikontrolöril on ministri õigused, kuid tema pole Valitsuse ehk kabineti liige. Tal on õigus sõnaõigusega osa võtta kõigist Valitsuse istungeist, kuid aru oma tegevusest annab ta ainult Riigikogule. Iga aasta esitab ta viimasele aruande läinud aasta riigi eelarve täitmise kohta. Valitsuse lahkumisega riigikontrolör ei lahku. Riigikontrolöri ümbervalimine sünnib iga uue Riigikogu tegevuse alul.

22. peatükk.

Riigi tulud.

Riik saab tulud peaaesjalikult kahest allikast: oma ettevõttest ja maksudest. Maksud moodustavad igal pool suurema osa tuludest. Peatume alguses riigi omil ettevõtteil ja siis maksudel.

Riigi ettevõtted. Meie aja riikidel on terve rida omi ettevõtteid. Nende arv kasvas iseäranis suure sõja ajal. Peale sõda, kus tulunduslikud rahutused sõjast osa võtnud ja ka erapooletuis riikides maad võtsid, nõuavad pahempoolsed erakonnad mõnede era-ettevõtete riigistamist ja riigi omade ettevõtete avamist. Era-ettevõtjad seisavad selle vastu ja näitavad, et tulunduslike ettevõtete avamine riigile pole kasulik. Ei saa salata, et riigi ettevõttele on raskustega võidelda. Tööliste poolt on võimalik rohkem lohakust ja kuritarvitusi. Puudub isiklikult huvitatud peremehe järelevalve, kes parajal ajal oskab korratust kõrvaldada. Riiklik ettevõtte on vähe paindlik. Me teame, et turul on võistlemas mitmed ettevõtjad, ja võitjaks tuleb see, kes oskab aja nõudeid kõige kiiremini kasutada. Riiklik ettevõtte on oma tegevuses seotud valitsuseasutuste määruste ja näpunäidetega. Seni kui ta ülemuselt juhtnõõrid saab ja seisukoha võtab, on era-ettevõtte ammu juba kasulikku seisukorda tarvitanud ja riiklik ettevõtte on hiljaks jäänud. Riigi-ettevõtte aparaat on liiga raske võistluses era-ettevõtetega. Lohakuste, kuritarvituste, vähese paindlikkuse ja ametnikkude rohkuse tõttu tõusevad valmistamiskulud riiklikus ettevõttes kõrgemale kui era-ettevõttes ja see toob sagedasti kahju. Raske on neid pahesid kõrvaldada. Kasuga suudavad teotseda riiklikud ettevõtted ainult seal, kus kõrge rahvaharidus, kus töötamas hästi vilunud, ausad ja kohusetruud töölised ja nende juhatajad, kus ettevõtte korraldus vähem keeruline ehk kus riiklikul ettevõttel puuduvad võistlejad.

See mis ülalpool öeldud, ei tähenda aga veel, et riik peaks kõik oma tulunduslikud ettevõtted sulgema. On säherdusi tegevusalasid, mida riik kodanikkude huvides enese käes peab pidama. Säherdused on näiteks: raudteed, post, telegraaf, telefon, sadamad ja muud. Era-ettevõtja ehitab raudtee sinna, kus see kõige rohkem tulu toob. Riigil on aga veel muud huvid. Temale on tähtis, et raudtee oleks strateegiliselt õigel kohal, et ta riigikaitset hõlbustaks. Riigile on sagedasti tähtis raudteed ehitada läbi inimvaeste kohtade, et neid elustada ja koloniseerida. Era-ettevõtja vaataks eeskätt posti, telegraafi ja telefoni taksi kõrguse peale. Riik ei ole huvitatud aga taksi kõrgusest, vaid kodanikkude kultuuriliste tarvete rahuldamisest. Samuti on lugu mitmel muul alal, kus era-ettevõtja ja riigi huvid kokkukõlas ei ole. Küsimuse otsustajaks, kas ettevõtte olgu riigi või, vastuoksa, eraettevõtja käes, olgu riigi üldkasu.

Eesti Vabariigi 1926./27. aasta eelarve järele loodetakse tulusid riigi ettevõtteist ja varandustest 3161952300 marka, see moodustab umbes $\frac{2}{5}$ kogu tuludest. Eesti Vabariigil on järgmised omad ettevõtted:

Maaseadusega võõrandati riigile rüütli- ja Vene riigi mõisad ühes hoonetega. Sellega langes riigi omanduseks pool Eesti Vabariigi pinnast. Võõrandatud maad planeeritakse väikekohtadeks ja renditakse põlluharijale välja. Samuti rendib riik välja järved ja

hooned. Metsad jätab riik oma kasutada, raiub iga aasta teatava arvu puid, mis ära müüb kohal tarvitamiseks ja väljaveoks. Jahipidamine ja loomade karjatamine on lubatud riigimail ainult tasu eest, mis riigi laekasse läheb. Kõik Eesti raudteed — laia- ja kitsarööpalised — on Eesti Vabariigi päralt. Riik saab tulu sõidupiletite müügist, pagasi, kauba ja transiidi veost. Sadamais on riigil oma laduhooned, mille tarvitamise eest tasu saab. Post, telegraaf ja telefon on Eestis riigi ettevõtte. Samuti on riigi-ettevõtte Eesti Pank. Riigil on järgmised tööstus-ettevõtte: põlevkivi-kaevandused, turbatööstus, sadamatehased ja trükikoda.

Riigi ettevõtteid juhitakse seaduses ettenähtud korras. Erilise korra järele teotsevad põlevkivi-kaevandused, turbatööstus, sadamatehased, trükikoda ja metsatööstus. Neid juhitakse oma põhimääruste järele. Viimased tuletavad meelde era-ettevõtjate osaaühinguid. On katsutud ettevõtet teha võimalikult paindlikuks ja võistlusvõimeliseks puht-erasettevõtetega. Riigi poolt on määratud teatav summa tööstus-ettevõtte (näit. „Riigi turbatööstusele“ — 200 000 000 marka) põhikapitaliks. Ettevõtet juhivad Vabariigi Valitsuse pool nimetatud nõukogu ja juhatus. Nõukogu ja juhatuse liikmed on palgalised. Nad on oma tegevuses iseseisvad. Nende tegevus käib ainult osaliselt riigikontrolli valve alla. Suuremal määral on järelevalve õigus kaubandus-tööstusministril ja Vabariigi Valitsusel. Saadud puhtkasust saavad nad teatud % omale. Sellega tahetakse neid huvitada ettevõtte laiendamisest, et siis ka oma tulu suurenda.

Maksud. Riigimaksude all mõistame neid summasid, mida kodanikud on kohustatud riigi üldkulude katteks maksuma. Maksude juures tuleb silmas pidada maksuallikat, maksueset (-objekti), maksu-mõõdupuud ja maksumaksjat. Maksuallikaks nimetame seda fondi, millest maks tasutakse. See võib olla kodaniku tulu või ta varandus; viimane siis, kui maksuks tuleb kulutada osa varandust, mitte aga tulu selle varanduse pealt. Maksuesemeks nimetatakse neid fakte või asju, mille pealt või mille olemasolul maksu võetakse, näiteks maad, hooned. Maksu-mõõdupuu all mõistetakse üksust, mis maksu suuruse väljaarvutamisel või mõõtmisel aluseks võetakse. Näiteks võib hoonete maksustamise mõõdupuuks olla hoone üür, akende arv jne. Maksumaksjaks nimetame isikut, kes seaduse järele on kohustatud maksu maksuma.

Nende üldmõistete juurest läheme maksude jaotuse juurde. Makse jaotatakse väga mitmel viisil ja mitmesuguste tunnismärkide järele. Üks sagedamini ettetulev maksude jaotus on: otsesed maksud, kaudsed maksud ja lõivud.

Otsene maks on avalik maks; teda võetakse maksjalt ühe või teise tuluallika või varanduse pealt. Näiteks üldise tulu pealt, tulu pealt, mis saadud hooneist, maadest jne. Maksjal on maksu suurust teada. — Kaudne maks seevastu on varjatud maks; teda võetakse mitmesuguste ainete pealt. Maksu ei võeta mitte otse tarvitajalt, vaid töösturilt või kaupmehelt. Viimased maksavad selle maksu küll riigile ära, kuid tõstavad sedavõrt müüdava kauba hinda ja

veeretavad seega maksu lõplikult tarvitaja peale. Viimane ei märkagi, kui palju ta kaudse maksu tõttu kaubast rohkem maksab. Tähtsamad kaudsed maksud on toll ja aktsiis. — Lõiv on maks, mida maksab kodanik riigile sellel puhul, kui ta milleski iseärást riigi abi tarvitab. Vajab kodanik kohtu abi, siis tuleb tal kohtulõivu maksa jne.

Üldiselt peetakse otseseid makse kaudseist paremaks. Tõendatakse, et otseste maksudega saab õiglasemalt ja jõukohasemalt kodanikke maksustada. Kaudsed maksud, mis mitmesuguseil tarbeaineil lasuvad, tabavad valusalt kehvemat rahvakihti.

Maksude jaotust ülaltoodud põhimõtte järele peetakse mitmel pool ebatäpsaks. Seepärast esitame veel teise maksude jaotuse, nimelt maksueseme järele.

Maksustamise esemeks võib olla: 1) isik (sellest isikumaks), 2) tarbeained: suhkur, tee, tubakas, piiritus (sellest suhkrumaks, teemaks, tubakamaks jne.), 3) üksikud tuluallikad: maa, hooned, tööstus (maamaks, hoonetemaks, tööstusmaks), 4) maksja üldine tulu (tulumaks), 5) varandus (üldine varandusmaks), 6) varanduse edasiandmise silmapilgud: pärimine, müümine (pärandusmaks) jne.

Eesti riigi tulude eelarves on maksud jagatud kolme liiki: otsesed maksud, kaudsed maksud, lõivud ja tasumaksud. Neist annavad kaudsed maksud riigile kõige suurema summa. Viimaste peale langeb ligikaudu $\frac{3}{4}$ kõigist maksutuludest.

Kaudsed maksud on: toll, aktsiis ja piiritusemonopol. Toll on maks, mida võetakse riigi piiril sisseveetavate ja väljaveetavate kaupade pealt. Tolli maksab sisse- või väljavedaja. Tollil on kahe-sugune ülesanne: 1) olla tuluallikaks riigile ja 2) kaasa aidata kodumaa tööstuse ja põllumajanduse arendamisele. Tolli võetakse iga aine pealt iseviisi. — Aktsiisi võetakse piirituse, õlle, veinide, napside, likööride, pärimi, tubaka, paberossikestade ja tuletikkude pealt. Piirituse- ja õlleaktsiisi maksavad tehaste omanikud vastavalt valmistatud piirituse ja õlle hulgale. Teiste loendatud ainete pealt makstakse aktsiis panderollide ostmise ja vastavale kaubale pealekleepimise teel. Ilma panderollita ei tohi neid aineid müüa. Kes selle vastu eksib, langeb karistuse alla. — Piiritust võib Eesti Vabariigi piirides valmistada ainult Valitsuse loal, kes ühtlasi valmistatava piirituse hulga aastaks ette kindlaks määrab. Kõik piiritus läheb kindla hinna eest vabrikuilt Valitsusele. Viimane müüb teda omakord Rahaministeeriumi kaudu tervishoidlikuks ja tehniliseks otstarbeks, isiklikuks tarvitamiseks ja väljaveoks. Iga liigi jaoks on ise hind.

Otsesed maksud on: tulumaks, äri- ja tööstusmaks, maa- ja hoonetemaks, maks kapitali protsentide pealt, krepostimaks ja pärandusmaks. Tulumaks on maks, mida maksab iga iseseisva tuluga kodanik või juriidiline isik, kogu oma aastase tulu pealt. Lähemat sellest allpool. — Äri- ja tööstusmaksu maksavad äri-mehed ja töösturid. See maks koostub kahest osast: põhi-ärimaksust ja lisa-ärimaksust. Põhi-ärimaksu all mõistetakse maksu äri-

tunnistuste eest, mida lunastavad ärimehed ja töösturid aasta alul. Lisa-ärimaks on maks, mida võetakse eelmisel aastal äris või tööstuses saadud kasu pealt. — Maa- ja hoonetemaks võetakse linnas ja maal asuvate kinnisvarade pealt. — Maks kapitali %/0 pealt on maks, mida võetakse mitmesuguste panga hoiusummade pealt. — Krepostimaks on maks, mida võetakse kinnisvara ülemineku korral (ost-müük, kingitus). Krepostimaksu suurus on 6% kinnisvara väärtusest. Ilma selle maksu tasumata ei kanta uut omanikku kinnisvara raamatusse. — Pärandusmaks võetakse päranduse ülemineku korral pärijaile. Mida kaugemalt pärijad on pärandusejätjale sugulased, seda suurem protsent läheb maksuks. Samuti tõuseb maksu protsent päranduse suurusega.

Lõivude ja tasumaksude all tuleb mõista järgmisi makse: lõivud ja patendid, kaalu ja proovi tasumaksud. Lõivu või tempelmaksu tasutakse mitmesuguste lepingute ja paberite peale kleebitava tempelmärkide näol. Lõivude alla kuuluvad veel kohtulõivud ja vekselpaberid. Kohtulõivu maksavad tsiviilasjus nõudjad kohtule nõudepalve esitamisel. Vekslikohustust võib kirjutada ainult seks otstarbeks trükitud vekselpaberile, mida riigiasutused müüvad. — Kaubandus-tööstusministeeriumi juures on proovikoda ja patendiamet. Proovikoja ülesanne on kindlaks teha kallihinnaliste metallasjade väärismetalli sisaldavust. Patendiamet registreerib uusi leiutusi ja annab selle peale kaitsetunnistuse või patendi. Patendi omanikul on õigus ainuüksi oma leiutust kasutada, teistele on see keelatud. — Kaubandus-tööstusministeeriumi ametnikud valvavad selle järele, kas tarvitusel olevad kaalud õieti töötavad. Kõige loendatud tegevuse eest võtab riik tasumaksu.

Et tulumaks on uuemaid ja õiglasemaid maksusid, siis peatume selle juures pikemalt. Tulumaksule alluvad kõik füüsilised ja juriidilised isikud, kellel on Eesti Vabariigi piirides mingisugused tuluallikad. Ei tehta vahet oma ja võõra riigi kodanikkude vahel. Maksu võetakse maksja kogu eelmise aasta tulu pealt, ükskõik, mitmest allikast see tulu saadud. Maks on progressiivne, s. t., mida suurem tulu, seda suurem protsent võetakse maksuks. Nii võetakse esimese 100 000 marga pealt 5%, järgmise 100 000 marga pealt 6% jne. kuni 36%. Viimane protsent võetakse tuludelt üle 3 000 000 marga. Maksustamisest jäetakse vabaks kõigis linnades ja Nõmme alevis abieluliste tulud kuni 90 000 margani aastas ja abielutuul (vallalised, lesed) kuni 60 000 margani. Kõigis muis kohtades: esimestel kuni 60 000 margani, teistel kuni 40 000 margani. Need summad loetakse elatusmiinimumiks. Peale selle arvatakse palgalistel veel maha 20%, kogusummas aga mitte üle 60 000 marga. Veel arvatakse tulusummast maha maksukohuslase ülespidamisel oleva iga perekonnaliikme kohta, kes alla 17 või üle 60 a. vana või arsti poolt tunnustatud töövõimetuks, linnades ja Nõmme alevis 30 000 mk. ja mujal 20 000 mk. Käivad aga lapsed koolis või õpivad ametit, siis tehakse nende pealt mahaarvamine kuni 20 a. vanuseks saamiseni. Tulu, mis peale nende mahaarvamiste üle jääb, langeb

maksustamise alla ja maksustatakse eespool-toodud korra järele. Maksumaksja tulu kindlaksmääramine sünnib järgmises korras: 1. veebruariks on kõik iseseisva tuluga isikud kohustatud teatama oma läinud aasta tulu suurusest vallas ja alevites — oma tuluhindamis-komisjonile, linnas — maksuinspektorile. Valla ja alevi tuluhindamis-komisjonid vaatavad teadaanded läbi ja määravad siin nende ja omal olevate andmete põhjal maksja tulu kindlaks. Selle määra vastu võib vaielda. Tulumaksu-komisjon saadab kõik materjalid tulumaku-komiteele. Viimane vaatab läbi saadud materjali, samuti vaatab ta läbi ka linnades otse temale (maksuinspektori nimele) saadetud maksjate teadaanded ja määrab omakorda kindlaks kõikide jaoskonda kuuluvate maksjate tulud. 1. juuliks teatab komitee maksjale, kui suureks on hinnatud viimase tulu ja palju tal tuleb maksa. Tulu hindamise ja maksumäära vastu võivad maksjad esineda vastulausetega kuni 1. augustini. Samal ajal, kui maksuteade saadetakse maksjale, pannakse avalikult välja ka kõigi maksualuste nimekiri ühes komitee poolt määratud tulumaksuga. Igal kodanikul on õigus nimekirjas olevate maksumäärade kohta kaevata. Komitee vaatab asja teist korda läbi ja tarvilikul korral muudab endise otsuse. Tehtud otsus antakse maksjale teada. Ei ole maksja sellega rahul, siis on tal õigus kahe nädala jooksul edasi kaevata tulumaksu-peakomiteele. Viimane vaatab kaebuse läbi ja teeb oma otsuse. Tulumaksu-peakomitee otsuse peale võib kaevata Riigikohtu administratiiv-osakonnale, kelle otsus on lõplik. — Et tulumaks oleks õiglane, on iga maksja kohus täpsalt oma tulud üles anda ja neid mitte varjata. Valeteadete andmine tekitab maksumäärajaile asutustele palju raskusi, ühtlasi on ta karistatav.

Maksud ja maksustamiskord lähevad riikides üksteisest lahku. Ka riigis eneses on lahkuminekul maksude vahel, mida määranud üks parlament ja mida teine. On üldine nõue, et maksud olgu määratud seadusandlikul teel. Parlamendi koosseis muutub uute valimistega. Valitud rühmad on lahkuminevate huvidega. Põllumeeste esindajad soovivad kõrgeid põllusaaduste hindu. Seepärast on tarvis kodumaa turgudelt võõramaa põllusaaduste võistlust kõrvaldada, oma saaduste väljavedu aga vabaks jätta. Seda saab kõrge tolliga sisseveetavate põllusaaduste pealt ja tolli puudumisega välja-veetavate oma maa saaduste pealt. Põllutööstuses tarvitata- vaid masinaid ja kunst-põllurammu tahab põllumees odava hinnaga ja seepärast nõuab ta sisseveo-toll-i kaotamist nende pealt. — Töös- turite huvid on teissugused. Nendele ei ole soovitav sisseveo-toll-i puudumine toodete pealt, mida nad oma tehastes valmistavad, sest võõrsilt toodud odav kaup meelitab ostjad ära. Samuti ei ole töös- turite meele järele kõrged toiduainete hinnad. Viimased sunnivad tööliste palku tõstma; seega suurenevad aga valmistamise kulud. Nende soov on: sisseveo-toll artiklite pealt, mida kodumaa tehased valmistavad, põllusaaduste pealt aga kas sisseveo-toll-i puudumine või madal toll. — Palgaliste huvid erinevad omakorda põllumeeste

ja töösturite omadest. Palgaline tahab odavat toitu ja odavaid vabrikusaadusi — tarbeaineid. Seepärast nõuab tema mõlemate pealt madalat sisseveo-tolli ja esimese järgu tarbeainete maksustamata jätmist igasuguste maksude näol. — Jõukad ei taha progressiivset tulumaksu, vaid nõuavad proportsionaalset, vaesemad aga ümberpöörduvalt jne. Kõik need soovid tuuakse parlamenti kaasa, kus algab võitlus rühmituste vahel. Võidu määrab jõudude vahekord.

Vaadeldes maksude arenemist näeme, et otsesed maksud, kaudsed maksud ja lõivud üldiselt püsivad, kuid igapähe neist on märgata muutusi. Demokraatlik riik kaotab isikumaksu ja teised maksud, mis vahet ei tee kodaniku jõukuse ja maksuvõime vahel. Selle asemele seab ta progressiivse maksustamisviisi. Vähendatakse maksu liike ja püütakse kodanikult mõne üksiku maksu abil riigile tarvilikku maksusummat saada. Neist maksudest leiab praegu kõige rohkem poolehoidu progressiivne tulumaks. — Kaudsete maksude alal vabastatakse maksustamisest esimese tähtsusega tarbeained (sool, suhkur). Selle asemel maksustatakse vähema tähtsusega tarbeained ja iseäranis uhkusasjad (kalliskivid, siid, pitsid).

23. peatükk.

Kohus.

Kõik kodanikud ja ametiasutused peavad seadusi ja seaduslike määrusi austama ja täpsalt täitma. Kodanikkude ja ametiasutuste enamus teeb seda, osa aga mitte. Seadus käsib võlgnikul määratud tähtajaks oma võlga tasuda. Võlgnik ei tee seda. Seadus käsib igapähe oma ligimese elu ja varandust austada. Mõned kaaskodanikest ei kuula seda, vaid tapavad ja varastavad. Seadus kirjutab ametiasutustele ette üht või teist teha. Ametiasutus ei täida seda, saades seaduse mõttest teisiti aru. Kõigil neil juhtumusil kannatavad kas üksiku või paljude kodanikkude huvid. Seadusevastane kord ei või aga maksta jääda. Õiguslik kord peab jalule seatama. Kes peab seda tegema? Ei või lubada, et võlausaldaja läheks võlgniku juurde ja jõuga oma võla tagasi nõuaks. Samuti ei või lubada, et tapetu omaksed või vargusest kahjusaa ise hakkaksid kurjategijat karistama. Ei või ka lubada, et kodanik vägivaldselt sunniks ametiasutust üht või teist tegema. Asjast huvitatud inimesed ei saa olla erapooletud. Oma ägeduses lähevad nad üle piiri. Tekib vastastikune riid. Seepärast keelab riik kõik kodanikkude omavolilised toimingud ja asutab tülüküsimuste ja lahkarvamiste harutamiseks erapooletud kohtud.

Kohtu ülesanne on mõista õigust. Kui õigusemõistmine puudutab isikute era-vahekordi, näiteks võlanõudmist võlgnikult, siis on tegemist tsiviilasjaga. Puudutab õigusemõistmine kuriteo harutamist, näiteks tapmist, vargust, siis on tegemist kriminaalasjaga. Puudutab lõpuks õigusemõistmine küsimuse lahendamist, kas ameti-

asutuse tegevus on seadusepärane või mitte, siis on tegemist administratiivasjaga. Kohtul on sellega lahendada tsiviil-, kriminaal- ja administratiivasjad. Kohtuid, kes neid asju lahendavad, nimetatakse tsiviil-, kriminaal- ja administratiivkohtuiks.

Oma sisu järele jagunevad kõik kohtuasjad suurema ja vähema tähtsusega asjadeks. Väheema tähtsusega asja arutamisel tarvatakse lihtsamat korda, suurema tähtsusega asja arutamisel keerulisemat. Esimesi arutab meil kohalik kohus — rahukohus, teisi — üldkohus. Kohaliku kohtuna toimivad rahukohtunikud ja rahukogud kui teise astme kohtud; üldkohtuna — rahukogud kui esimese astme kohtud, Kohtupalat ja Riigikohus. Rahukohtunikud on riiki mööda laiali. Nad mõistavad kohut üksinda. Rahukogude, Kohtupalati ja Riigikohtu istungist peab vähemalt kolm kohtunikku osa võtma. Rahukogusid on neli: Tallinnas, Tartus, Rakveres ja Viljandis; Kohtupalat — Tallinnas; Riigikohus — Tartus.

Et saada õiglast ja kõigekülgselt läbikaalutud kohtuotsust, on asjaosalistele õigus jäetud edasi kaevata alama kohtu otsuse peale ülemale kohtule, kes asja uuesti arutab. Kriminaal- ja tsiviil-asju arutatakse peale mõnede erandite kolmes astmes. Esimene ja teine aste arutavad asja sisuliselt, s. t. kutsuvad tunnistajad ette, võtavad vastu tõendusi jne. Kolmas aste arutab asja ainult vormiliselt, s. t. ta katsub järele, kas alamad kohtud on seadust õieti seletanud ja kas kohtupidamis-viisidest on kinni peetud. Teist astet nimetatakse apellatsioonikohtuks, kolmandat kassatsioonikohtuks. Edasikaebust teise astme kohtusse nimetatakse apellatsiooni- ehk teistmiskaebuseks, edasikaebust kolmanda astme kohtusse — kassatsiooni- ehk tühjamiskaebuseks. Rahukohtus on esimeseks astmeks rahukohtunik, teiseks — rahukogu, kolmandaks — Riigikohus; üldkohtus on esimeseks astmeks rahukogu, teiseks — Kohtupalat, kolmandaks — Riigikohus. Teine aste ehk apellatsioonikohus kinnitab kas esimese astme otsuse või teeb selle asemele uue otsuse. Kolmas ehk kassatsioonikohus jätab kas asjaosalise kaebuse tagajärjeta või tühistab teise astme kohtu otsuse ja saadab talle asja tagasi uue otsuse tegemiseks. Nagu eespool nägime, on meie rahukogul kahe- sugused ülesanded: vähema tähtsusega asjus on ta teise astme kohtuks, suurema tähtsusega asjus esimeseks astmeks. Osa administratiivasju arutatakse kahes, osa ühes astmes. Esimeseks astmeks on kas rahukohtunik või rahukogu, teiseks — Riigikohus. Edasikaebus kannab revisjonikaebuse nime. Teise astme kohus arutab asja revisjoni korras, s. t. tal on õigus arutada asja sisuliselt ja tarvilisel korral teha uus otsus esimese astme otsuse asemele või jällegi asi tagasi saata esimese astme kohtule uueks otsustamiseks.

Riigikohtus ja kriminaalasjus võtab kohtuistungist (peale rahukohtuniku istungite) peale kohtunikkude veel prokurör osa. Prokurörid esinevad kui süüdistajad ja seaduse kaitsjad. Lähemalt nende tegevusest edaspidi.

Kohtunikud nimetab ametisse Riigikohus. Riigikohtunikud valib Riigikogu. Kõik kohtunikud peavad olema oma tegevuses erapoo-

letud ja iseseisvad, nad peavad laskma juhtida ennast ainult seadusest ja südametunnistusest. Et seda kätte saada, peab neil olema vastav ettevalmistus ja sellekohased töötamistingimused. Kohtunikult nõutakse kõrgemat õigusteaduslikku haridust (ajutiselt on Eestis lubatud ka vilunuid mitte kõrgema haridusega isikuid kohtunikukdeks nimetada) ja vähemalt kolmeaastast ettevalmistus-tööd kohtukandidaadina. Kohtunikud nimetatakse ja valitakse eluajaks. Ilma kohtuniku enese nõusolekuta ei saa teda ühest kohast teise ümber paigutada. Kohtunik ei tohi pidada kõrvalist palgalist ametit.

Kõrgemat kohtuvõimu teostab Eestis Riigikohus. Tema otsused on lõplikud. Tema seletab seaduse õiget mõtet. Riigikohus valvab kõigi Vabariigi kohtute ja kohtuametnike tegevuse järele.

Kohtus võib asju ajada ise või voliniku kaudu. Kriminaal-asjus võib volinikuks olla igaüks, kes pole oma õigusi kaotanud; tsiviil- ja administratiivasjus võivad volinikkudeks olla ainult advokaadid. Advokaadid jagunevad vannutatud ja era-advokaatideks. Vannutatud advokaadid on kõrgema õigusteadusliku haridusega ja on vähemalt viis aastat enne seda töötanud vannutatud advokaadi abina. Era-advokaatidelt ei nõuta kõrgemat haridust, nõutakse aga sellekohast eksamit, mis peab näitama, et nad kohtu asjaajamist tunnevad. Uusi era-advokaate enam vastu ei võeta.

Kohtu võimkonda kuuluvad veel notarid. Nad nimetatakse kohtuministri poolt ja teotsevad rahukogude järelevalve all. Nende ülesanne on mitmesuguste juriidiliste toimingute tegemine ja tõestamine. Näiteks tehakse notarite juures mitmesugused ostu-müügi-lepingud, testamendid, antakse volikirjad, lastakse tõestada ära-kirjad jne. Seadus kirjutab ette, et mõndi toiminguid peab ainult notari juures tegema, enamuse kohta seda ettekirjutust küll ei ole, aga kodanikud pöörduvad ise notari abi poole. Notari juures tehtud aktidel on tugevam jõud. Valmistades akti teeb notar enne kindlaks, kas asjaosalised on võimsad vastavat toimingut ette võtma. Kui asjaosalistel seda õigust ei ole, siis jätab notar akti tegemata. Sellega omab notar-akt iseärást jõudu ja teda võetakse igal pool kui kindlat tõendust vastu.

Meie Põhiseadus näeb ette võimaluse kriminaalasjus asutada vandekohut. Praegu seda veel teostatud ei ole. Vandekohus on säärane, kus kohtumõistmisest võtavad osa ametikohtunikude kõrval vandekohtunikud. Viimased on ilma erihariduseta, kutsutakse täiskasvanud kodanikkude hulgast iseärástest nimekirjadest loosi läbi. Nende arv on harilikult 10—12. Nemad kuulavad kohtuistungit pealt, võivad asjaosalistele küsimusi ette panna, ja peale seda otsustavad, kas kaebealune on süüdi või mitte. Tunnistavad vandekohtunikud kaebealuse süüdi, siis määravad ametikohtunikud karistuse; tunnistavad vandekohtunikud aga kaebealuse süütuks, siis vabastavad ametikohtunikud kaebealuse.

24. peatükk.

Tsiviilkohus.

Tsiviilkohtule alluvad nõudeasjad, hoiukorra-asjad ja hoolekande-asjad. Igaühel on oma asjaajamis-kord. Tsiviilseadused, nagu eespool tähendatud, korraldavad isikute era-vahekordi.

Seadus tunneb kahesuguseid isikuid: füüsilisi ja juriidilisi. Füüsiliste isikute all mõistame üksikuid inimesi. Juriidiliste isikute all aga ühinguid ja asutusi. Ühingud koostuvad inimesist-liikmeist. Asutused sisaldavad teatavaks otstarbeks määratud varandust. Ühingud on: riik, omavalitsuse-üksused, teaduslikud, hariduslikud, usulised, ärilised ja teiste sihtidega seltsid. Asutused on: koolid, headtegevad ja teised asutused.

Füüsilise isiku juures peame silmas pidama kaht omadust, nimelt õigusvõimet ja teguvõimet. Õigusvõimeks nimetame omadust — omada õigusi; teguvõimeks — õigust juriidiliste tagajärgedega teotseda. Õigus- ja teguvõime ulatuses lähevad kodanikud üksteisest märgatavalt lahku. Näiteks lubab meie abielu-seadus astuda abiellu noormeestel 18 aastast ja neidudel 16 aastast peale. Isikuil, kes pole veel jõudnud tähendatud ajajärku, puudub see õigus, nad on kitsendatud oma õigusvõimes. Meie seadus ei luba välisriikide kodanikkudele vabalt omandada igal pool kinnisvara, s. t. nende õigusvõime on piiratud. Teiselt poolt näeme jälle, et osal kodanikkudel on küll teatud õigused, on teatud varandused, kuid nemad ei saa nendega vabalt toimetada. Näiteks on noortel alla kahekümne aasta õigus oma nimel pidada igasugust varandust. See varandus loetakse nende varanduseks, kuid neil ei ole õigust seda müüa ega kinkida, ei ole õigust selle peale võlga teha, veksleid ega volikirju välja anda. Seks peab olema kas vanemate või hooldajate nõusolek. Sellel juhtumisel on õigusvõimeline kodanik piiratud oma teguvõimes. Teguvõimes on piiratud peale mitte-täisealiste veel kohtu poolt vaimuhaigeks ja pillajaks tunnistatud isikud. Täielise teguvõime omandab kodanik Eestis 20 aastat vanaks saades, sellest ajast peale loetakse ta täisealiseks. See täis- iga kannab tsiviil-täisea nime.

Ühingud ja asutused saavad juriidiliseks isikuks peale sellekohase riigiasutuse tunnistamist või luba. Saades juriidiliseks isikuks on neil õigus pidada oma nimel varandust, sõlmida lepinguid teiste isikutega jne. Juriidilise isiku soovide avaldajaks või esitajaks on: ühingul — nende juhatus, asutustel — ülemus.

Nõudeasjad. Tülid ja vaidlused, mis isikute vahel tsiviilseaduste tarvitamisel tekivad, lahendab tsiviilkohus nõudekorras. Nii on siis nõudeasjadele iseloomustavaks jooneks tüli või vaidlus tsiviilseaduse üle. Kus puudub vaidlus, seal pole ka tarvitatav nõudekord.

Nõudeasjad jagunevad kahte liiki: vähemad ja suuremad. Vähemad alluvad rahukohtule, suuremad üldkohtule.

Rahukohtule alluvad kõik nõudmised (välja arvatud nõudmised kinnisvara kohta), mille väärtus üle 100 000 marga ei ulatu. On ühel kodanikul teiselt midagi saada ja tõrgub viimane seda vabatahtlikult tagasi andmast, või ei tasu esimesele võlga, ja kui nõutava asja väärtus ehk võlg ei ulatu üle 100 000 marga, siis pöördub esimene nõudepalvega rahukohtuniku poole. Nõue antakse sellele rahukohtunikule, kus piirkonnas võlgnik või see isik elab, kellelt nõutakse. Seda, kes nõudmise tõstab, nimetatakse nõudjaks; seda, kelle vastu nõue tõstetud — kostjaks. Nõudja võib nõudmispalve avaldada kirjalikult, võib seda teha ka suusõnaliselt. Viimasel korral läheb ta rahukohtuniku kantsseisse ja palub oma nõuet seal protokollis kanda, mille siis ise alla kirjutab. Nõudepalve peab olema lühike ja selge. Temast peab näha olema, kes palub, mida palutakse, kellelt palutakse, mis või kes nõudmist tõendab ja nõudja, kostja ning tunnistajate elukohad. Nõuet võib nõudja kas ise tõsta või võib seda teha ka volinik nõudja volitusel. Kellel on õigus volinikuks olla, seda nägime eespool. Kui volinik nõudmise tõstab, siis peab ta juurde lisama volikirja. Nõuda võib 10 aasta jooksul pärast tähtaega ehk aega, millal nõudmise õigus tekkis. Pärast 10-aastast tähtaega antud nõudmised (mõnes asjas on lühemad tähtajad) jäävad rahuldamata, nõudmised loetakse iganenuiks. Nõudepalvet andes peab nõudja maksma kohtu-lõivu ehk posliniit ja tempelmaksu. Kohtulõivu võetakse nõude väärtuse järele. Kuni 100 000-margalise nõude pealt võetakse 3%, suuremate pealt on protsent vähem. Tempelmaksu võetakse 30 marka paberi pealt, s. t. iga kohtule antava paberi peale kleebitakse 30 marga eest tempelmarke. On rahukohtunik nõudepalve vastu võtnud, siis määrab ta asja arutusele, millest teatab nõudjale, kostjale ja tunnistajaile teatelehtedega. Tunnistajad on kohustatud kohtuistungile ilmuma. Mitteilumujaid karistatakse rahatrahviga. Määratud päeval kuulab kohtunik nõudja ja kostja seletused ja tunnistajate tunnistused, vaatab läbi teised ette pandud tõendused ja teeb otsuse. Otsus sisaldab kas nõude täielist või osalist rahuldamist või nõude tagasilükkamist. Nõude rahuldamise korral ja nõudja palvel mõistab kohtunik kostjalt peale nõudesumma ka kohtu- ja asjaajamis-kulud nõudja kasuks. Ei ole asjaosaline tehtud otsusega rahul, siis on tal õigus kuu aja jooksul otsuse tegemise päevast arvates anda teistmis- või apellatsioonikaebus rahukogusse ja nõuda asja uut arutamist. Edasikaebus aadressitakse rahukogu nimele, antakse aga sellele rahukohtunikule, kes tegi otsuse. Viimane saadab kaebuse ühes oma toimetusega edasi. Rahukogu kutsub välja asjaosalised ja tarvilikul korral tunnistajad, arutab asja uuesti ja teeb oma otsuse. Leiavad asjaosalised, et rahukogu otsust tehes on seaduse mõtet valesti seletanud või kohtupidamis-viiside vastu eksinud, siis võivad nad anda kahe kuu jooksul kassatsiooni- ehk tühjamis-kaebuse Riigikohtusse. Riigikohus asjaosalistele kutseid ei saada, paneb ainult oma ruumides teadaande välja. Asjaosalised võivad ilmuda ja seletusi anda. Riigikohus vaatab järele, kas tühjamis-

kaebuses nimetatud seaduserikkumised on olnud, tühistab jaataval korral rahukogu otsuse ja saadab asja uueks otsustamiseks kas samale või teisele rahukogule. — On Riigikohus jätnud kassatsioonikaebuse tagajärjeta või ei ole asjaosalised esimese või teise astme otsuse peale edasi kaevanud, siis on tehtud kohtuotsus jõusse astunud. Seda kohtuotsust tuleb kui seadust täita. See asi loetakse lõplikult otsustatuks ja tulevikus teda enam uuesti alata ei saa. Peale otsuse jõusse astumist antakse nõudjale kohtust täiteleht, mis sisaldab tehtud kohtuotsuse ja käsu, et ametiasutused seda otsust täidaksid. Kui kostja ka pärast seda mõistetud summat ei tasu, siis annab nõudja täitelehe kohtutäitja (kohtupristavi) kätte. Viimane ilmutab kostja juurde, kirjutab tema varanduse üles ja määrab selle enam-pakkumisele. Müügist saadud rahast tasutakse kohtutäitja kulud ja täitelehe järele väljamõistetud summa. Nõudeasjus, mille hind ei ulatu üle 5000 marga, kassatsioonikaebust ei lubata. Rahukogu otsus neis asjus astub jõusse.

On nõudehind üle 100 000 marga või puudutab nõue kinnisvara, siis allub nõue rahukogule. Nõue antakse sellele rahukogule, kelle piirkonnas elab kostja. Nõudepalve peab olema kirjalik. Palvele peab juurde lisatama iga kostja tarvis üks ärakiri palvest ja igast juurdelisatud paberist. Rahukogu kutsub asjaosalised ja tunnistajad välja, kuulab nad üle ja teeb otsuse. Tehtud otsuse peale võib kuu aja kestel anda teistmiskaebuse Kohtupalatile. Viimase otsuse peale tuleb anda tühjamiskaebus kahe kuu jooksul Riigikohtusse. Asjaarutamine Kohtupalatis ja Riigikohtus ning kohtuotsuste täitmine on samasugune nagu rahukohtu asjuski.

Hoiukorra-asjad. Kui on tegemist tsiviilõiguste tunnistamise või õigustes kinnitamisega, siis arutab neid asju tsiviilkohus hoiukorras. Iseloomustavaks jooneks hoiukorra-asjadele on vaidluse ehk tüli puudumine. Hoiukorras arutatakse järgmisi asju: kasulapseks võtmist, kodaniku teadmata kadunuks tunnistamist, pärimisõigustesse kinnitamist ja testamendi kinnitamist. Et viimased kaks sagedamini ette tulevad, siis peatume nende juures.

Surijalt läheb varandus järelejääjatele kahel teel: testamendi ja seadusliku pärimise teel. Testament on sooviavaldus, mis omanik teeb vara saatuse üle oma surma korraks. Kui testamenti pole tehtud, siis läheb vara järeltulijate kätte seadusliku pärimise teel. Testamendi tegemise ja pärimise suhtes on meil maksmas mitmekesised seadused. Nad lähevad lahku selle järele, kus kohal testament on tehtud või varaomanik ehk pärandaja elanud ja surnud. Testamenti tehes peab pärandaja olema arusaamise ja terve mõistuse juures. Testamendi tegemisel ei ole pärandaja täiesti vaba. Ta ei saa põhjuseta oma lähemaid sugulasi, nimelt lapsi ja abikaasat jätta ilma pärandiseta. Seda lubab seadus teha ainult loendatud tingimusil, nimelt kui pärandisest ilmajäetav elab kõlvatut elu, käib pärandajaga halvasti ümber ja mõnel teisel põhjusel. Miks üks või teine lähemaist sugulastest pärandisest ilma jäetakse, peab testamendis nimetatud olema. Testamendid on kahesugused:

avalikud, s. t. notari juures tehtud, ja kodused. Viimased on suusõnalised ja kirjalikud. Suusõnaline testament on säherdune viimne sooviavaldus, kus pärandisejätja tunnistajate juuresolekul suusõnaliselt oma soovi avaldab, kirjalik — kus ta ise oma soovid kirja paneb või teisel laseb kirjutada. Üldine nõue on, et testamendi tegemise juures, olgu ta avalik või kodune, peavad olema vähemalt kolm tunnistajat (mõned seadused lepivad küll ka kahega). Et tülisid omaste vahel ära hoida, on soovitatavam, et testamendid tehtaks notari juuresolekul.

Kes pole suutnud enne surma testamenti valmistada, selle vara läheb surma puhul ta seaduslikele pärijaile. Pärijaiks on kadunu lähemad sugulased. Seadus määrab nende järjekorra. Sureb ära ema või isa, siis päriivad vara järelejäänud abikaasa ja lapsed. Ei ole abikaasat ega lapsi, siis kadunu vanemad. Ei ole ka vanemaid, siis kadunu vennad ja õed, ja nii edasi. Lähemad sugulased tõrjuvad kaugemad kõrvale. Kui kedagi sugulastest enam pole elus või kui nemad pärida ei taha, siis läheb vara linnale, vallale, riigile või mõnele headtegevale asutusele.

Pärast testamenditegija surma peavad isikud, kelle käes on testament, viimase sellele rahukohtunikule toimetama, kelle jaoskonnas kadunu enne surma elas. Rahukohtunik määrab testamendi avamise ehk ettelugemise päeva. Testamendi avamisest kuulutab rahukohtunik „Riigi Teatajas“ ja kutsub pärast seda kuue kuu jooksul kohtule teatama, kellel on testamendi vastu midagi ütelda. Selle aja möödumisel kinnitab rahukohtunik testamendi, kui see vastab seaduslikele nõudeile. Tõstab aga keegi kuulutatud aja jooksul vaidlust testamendi ehtsuse vastu, siis lõpetatakse asja arutamine hoiukorras, s. t. kirjeldatud kinnitamiskorras, ja asjast huvitatud isikuile jäetakse õigus nõudekorras paluda testamendi tühistamist. Vastuvaidlused, mis pärast kuut kuud tulevad, jäävad tähele panemata.

Seaduse järele pärijad pöörduvad kas vastava rahukohtuniku või rahukogu poole, selle järele, kas pärandis on mitte üle või üle 100 000 marga, ja paluvad ennast kadunu pärimisõigustesse kinnitada. Kohus kuulutab ka sellest „Riigi Teatajas“ ja kutsub üles kuue kuu jooksul kõiki, kellel järelejäänud pärandise vastu õigusi ja nõudmisi, ennast kohtule üles andma, hoiatades, et kõik ülesandmata õigused pärast seda kustunuks loetakse. See tähendab, et pärijad, kes nimetatud tähtajal pole ennast üles annud, õiguse kaotavad pärandisest osa saada. Pärast kuue kuu möödumist kinnitab kohus pärijad pärimisõigustesse, see tähendab, määrab, kui palju saab keegi pärijaist pärandisest. Tekivad aga üleskutse ajal pärijate vahel vaidlused, siis lõpetab kohus hoiukorras toime- tuse ja jätab asjast huvitatuile pärandist nõuda nõudmise teel.

Hoolekande-asjad. Hoolekande-kohtuina toimivad meil vallas, alevis ja linnas vaeslaste-kohtud. Nende kohtute ülesanne on: 1) üles kirjutada surnud kodaniku varandus, määrata sellele varandusele hooldaja ja valvata hooldaja tegevuse järele, 2) määrata

vaeslastele eestkostjad. Hooldaja valitseb hoolealuse varanduse üle ja peab selles tegevuses samuti ettevaatlik olema, nagu oma asju ajades. Tähtsamais asjus, näiteks kinnisvara rentimise ja müümise korral, peab ta hoolekande-kohtu nõusolekut küsima. Hoolekande-kohus valvab hooldaja tegevuse järele ja tagandab viimase ametist, kui ta on korratu. Iga aasta annab hooldaja kohtule aruande hoolealuse varanduse valitsemisest. Hooldaja toimib niikaua, kui varapärijad ilmuvad või alaealised täisealiseks saavad ja vara üle võtavad. Hooldaja lõpetab oma kohused ainult hoolekande-kohtu loal. Eestkostja ülesanne on hoolt kanda vaeslaste kasvatusliku külje eest. Hooldaja ja eestkostja amet on sunnuslik. Iga kodanik on kohustatud teda vastu võtma.

Linna vaeslaste-kohtunikud valib linna-volikogu, alevi vaeslaste-kohtunikud — alevi-volikogu ja valla vaeslaste-kohtunikud — valla-nõukogu. Neilt kohtunikelt eriharidust ei nõuta. Hoolekande-kohtu tegevuse järele valvab kohalik rahukogu.

25. peatükk.

Kriminaalkohus.

Kriminaalkohus arutab kriminaalseaduste vastu eksimisi. Kriminaalseadusteks nimetame neid seadusi, mis kindlaks määravad, missugused teod on karistuse ähvardusel keelatud. Ühiskondliku elu julgeoleku pärast keelab riik kodanikkudele teatavad teod. Vähe sellest, riik määrab ka keelu täitmatajätmise tagajärjed. Selleks on karistus. Keeldu leiame ka teistest seadustest, karistust keelu täitmata jätmise eest aga ainult kriminaalseadustest. Sellega on kriminaalseadusele iseloomustavaks jooneks — karistus tähelepanemata-jäetud keelu eest. Tsiiviilseadused, nagu nägime, korraldavad isikute era-vahekordi. Kriminaalseadused sellevastu korraldavad vahekorda riigi ja kodaniku vahel. Riik ei saa jääda rahulikuks pealtvaatajaks, kui tema kodanikud keelu peale vaatamata üksteist tapavad, riisuvad, varastavad, petavad jne. Üldsuse huvides astub ta oma algatusel vahele ja lõpetab seadusevastase korra. Hoopis teisiti on tsiiviilseadusega. Viimane käsib küll võlgnikule tähtajaks oma võlga tasuda. Jätab viimane selle aga tasumata, siis ei sega riik ennast omal algatusel vahele, vaid ootab, kuni võlausaldaja seda palub. See on arusaadav, sest kas üks kodanik teisele võlga tasub või ei tasu, on nende eraasi, mis ainult neid puudutab. Ei ole aga eraasi, kui üks kodanik teist tapab, sest täna võtab tapja ühelt naabrilt elu, homme teiselt. Nii võib säherdune inimene tervele ümbrusele kardetavaks saada.

Seadus loendab need teod, mis karistuse ähvardusel on keelatud, näiteks: tapmine, peksmine, haavade löömine, varastamine, riisumine, petmine, laimamine, sõimamine ja palju teisi. Kuid mitte alati ei järgne nende tegude kordasaatjaile karistus. Saadab

hullumeelne või alla 10-aastane laps ühe neist loendatud tegudest korda, siis ei karista kohus neid mitte. Mispärast? Sellepärast, et neil mõlemil puudub arusaamine teost: hullumeelsel oma haiguse, lapsel oma arenematuse pärast. Otstarbeta on neid karistada. Nad ei saagi karistusest enesest küllalt aru. Nende poolt tehtud tegu ei saa kuriteoks lugeda, vaid õnnetuseks. Hullumeelse koht on vaimuhaigete-majas, kui ta on ümbrusele kardetav. Lapse koht — oma vanemate juures nende hoole ja kasvatuses all. — Ei karistata ka neid, kes keelatud teo korda saadavad enesekaitseks, äärmise häda korral, sundimise teel jne. Tungib kurjategija minule kallale ja tahab mind revolvrüst surmata, mina saan aga enne oma revolvrüst lasta ja kurjategija langeb; sellel korral on tegemist enesekaitsega. Olen ma näljast nõrkemas ja ainsam abinõu oma elu päästmiseks on naabrilt toiduaineid võtta, ning ma teen seda, siis loetakse see teoks, mis on tehtud äärmise häda sunnil. Peaks keegi mind surma ähvardusel sundima mõnel ametlikul paberil allkirja võltsima, ja ma teen seda surma kartusel, siis loetakse see sunnitud teoks. Kõigil neil kordadel langeb karistus ära. Miks? Seepärast, et nende tegude kordasaatjate hingeelu ei avalda mingisugust kuritegevuslikku kalduvust, mingisugust hädaohtu seltskonnale. Olude sunnil pidid nad nii toimetama. Säherdusse olukorda võib sattuda iga inimene. Nendel puudub nõndanimetatud süü. Karistatakse ainult siis, kui keelatud teo tegijas avaldub kuritegeline hingeelu, avaldub süü.

Kriminaalseaduste vastu eksimised jagatakse nende raskuse järele rasketeks kuritegudeks, kuritegudeks ja üleastumisteks. Asja lihtsuse pärast tarvitame edaspidi üldise nimetusena kuritegu. Raskemaid eksimisi arutab üldkohus, kergemaid rahukohus. Rahukohtule alluvad kuriteod, mille eest seadus määrab kõrgema karistusena 1½ aastat türmi ja kui kuriteo väärtus ei ole üle 100 000 marga. Üldkohtule alluvad raskemad kriminaalseaduste vastu eksimised ja vähemaist eksimistest need, kus kuriteo läbi tehtud kahju on üle 100 000 marga.

Kuritegudes, mis kuuluvad rahukohtu võimkonda, toimetab eeluurimist politsei. Viimane on kohustatud eeluurimist algama niipea, kui ta sündinud kuriteost teada saab. Väljavõte on nõndanimetatud „erasüüdistuste“ kohta. Erasüüdistuste all mõistame neid kuritöid, mida politsei hakkab uurima ja kohus oma toimetusse võtab ainult kahjukannataja palvel. Säherduste hulka kuuluvad laimamised, söimamised jne. Politsei ilmub kuriteo kohale, katsub kindlaks teha, kes oli kurjategija, kus ta on, võtab võimalikul korral ta kinni, kuulab üle kahjusaaja, kurjategija, tunnistajad, korjab kokku kõik tõendused. Kui politsei nõndaviisi on kuriteo sündmustiku ja kurjategija isiku kindlaks teinud, saadab ta oma eelkuulamis- ehk juurdlusprotokolli sellele rahukohtunikule, kelle piirkonnas on kuritegu sündinud. Eeluurimine kuulub kriminaalpolitsei ülesandesse. Linnades ja alevites, kus viimased olemas, toimetavad nemad kõiki eeluurimisi. Maal aga, kus kriminaal-

politsei esindajad puuduvad, toimetab seda välispolitsei. Üldse on välispolitsei kohustatud eeluurimist toimetama igal pool, kus kriminaalpolitsei pole käepärast. Rahukohtunik, saades eelkuulamisprotokoll, määrab asja arutamisele. Määratud päevaks kutsub ta kohtuistungile süüdistajana politsei esindaja, kahjusaaja, s. o. isiku, kes kuriteo läbi on kannatanud, kaebeluse, tunnistajad ja tarbekorral asjatundjad, s. o. isikud, kes mõnes eriteadlises küsimuses, millest kohtunikul enesel raske aru saada, seletust peavad andma. Kohtuistungile ilmumine on sunduslik. Kes ei ilmu, seda võib kohtunik rahatrahviga karistada ja teda politsei läbi ette tuua lasta. Pärast väljakutsutute seletuste ja tunnistuste kuulamist teeb kohtunik otsuse. Ta mõistab kas kaebeluse süüdi ja määrab talle karistuse või mõistab ta õigeks. Kes tehtud otsusega rahul ei ole, võib kahe nädala jooksul anda rahukogusse apellatsiooni- ehk teistmiskaebuse. Kaebus aadressitakse rahukogu nimele, antakse aga ära otsusetegijale rahukohtunikule, kes terve toimetuse ühes edasikaebusega rahukogule edasi saadab. Edasikaebamise õigus on süüdistajal, kahjusaajal ja kaebelusel. Rahukogu määrab asja arutamisele, kutsub ette asjaosalised ja tunnistajad, kuulab ära kõik seletused ja teeb otsuse. Enne otsuse tegemist kuulab ta ära ka prokurööri arvamise, kes kohtu istungist osa võtab. Prokurör ei ole siin süüdistaja, vaid seadustekaitsja, ja avaldab ainult oma arvamise, kas rahukohtuniku otsus kinnitada või uus teha ja misugune. Leiavad prokurör ja kahjusaaja ehk kaebelune, et rahukogu seadust õieti ei ole tõlgitsenud ega kohtupidamis-viisidest kinni pidanud, siis võivad nad kahe nädala jooksul Riigikohutusse anda tühjamiskaebuse, kus nad märgatud puudused esile toovad. Kaebus aadressitakse Riigikohtu nimele, antakse aga otsusetegijale rahukogule. Riigikohus arutab asja nagu tsiviilkorraski, s. t. vaatab järele, kas kassatsioonikaebuses ettetoodud seaduserikkumised on olnud. Jaataval korral tühistab ta rahukogu otsuse ja saadab asja tagasi uueks otsustamiseks samale rahukogule teiste kohtunikude osavõttel või teisele rahukogule; eitaval korral jätab ta kaebaja tühjamiskaebuse tagajärjeta. On Riigikohus kaebuse tagajärjeta jätnud või ei ole alamate kohtuastmete otsuste peale tähtajal edasi kaevatud, siis astub viimane kohtuotsus jõusse. Teda peab täitma nagu seadustki. Kohtuotsused täidetakse kas rahukohtuniku või rahukogu esimehe korraldusel. — Rahukohtuniku otsuse peale, millega määratakse rahatrahv kuni 1500 margani ehk arest mitte üle kolme päeva, ei ole apellatsioonikaebust. Kassatsiooniasme aset täidab Rahukogu.

Üldkohtu kuritegude asjatoimetus on keerulisem. Ka neis asjus teeb esimesed sammud politsei. Ta võtab kurjategija kinni, hoolitseb, et kuriteo jälgi ei kaotataks, seab kokku eelkuulamis- ehk juurdlusprotokoll. Selle protokoll saadab ta niipea kui võimalik kohaliku jaoskonna kohtu-uurijale. Viimane hakkab kuritegu uurima. Ta sõidab, kui tarvis, kuriteo kohale, kutsub välja ja kuulab üle tunnistajad, teeb läbiotsimisi, korjab tõendusi, kutsub välja asja-

tundjad, vangistab kaebealuse jne. On kohtu-uuri ja kuriteo sündmustiku ja kurjategija isiku kindlaks teinud ja niiviisi asja kohtule ette valmistanud, siis saadab ta kogutud materjali oma jaoskonna prokuröri abile. Samuti saadab uurija oma toimetuse prokuröri abile, kui ta otsusele jõuab, et kuritegu andmete puudusel võimatu on selgitada. Prokuröri abi vaatab kogutud materjali läbi. Leiab ta, et saadud materjali põhjal võimalik on kaebealust süüdistada, siis seab ta süüdistusakti kokku ja esitab selle rahukogule. Süüdistusakt sisaldab kuriteo kirjeldust, nii nagu ta eeluurimisel selgunud, ja süüdistuse vormuleerimist. Jõuab prokurör otsusele, et kogutud materjal ei anna küllalt andmeid süüdistamiseks, siis võib ta kohtu-uurijalt nõuda täiendavate andmete kogumist. Kui ka see tagajärge ei anna, siis esitab ta rahukogule ettepaneku asja lõpetamiseks. Saades prokuröri süüdistusakti määrab Rahukogu asja harutusele, kutsub välja kahjusaja, kaebealuse, tunnistajad ja asjatundjad, kuulab nad üle ja teeb otsuse. Süüdistajana esineb prokurör. Kaitsta võib kaebealune ennast ise või volitada seks advokaati või ka eraisikut. Tehtud otsuse peale võivad süüdistaja, kaebealune või selle kaitsja ja kahjusaja kahe nädala jooksul esineda Kohtupalatisse teistmiskaebusega. Kohtupalat määrab asja arutusele ja teeb uue otsuse. Tehtud otsuse peale on samul isikuil õigus esineda kahe nädala jooksul Riigikohtusse kassatsioonikaebusega. Asjaarutamise kord Riigikohtus ja tagajärjed on samad nagu rahukohtugi asjus. Kohtuotsuste täitmise järele valvab prokurör.

Motiivid, mis esile toovad kuriteo, ja tingimused, milles ta korda saadetakse, on väga mitmesugused. Mõnel juhtumisel on seisukord säärane, et kurjategija karistamine tundub raske ja otstarbetu. Nende juhtumuste jaoks on Vabariigi Valitsusele jäetud õigus kurjategijale armu anda. Armuandmis-palvetega võivad esineda kurjategija ja tema omaksed; samuti võib säherduse soovivaldusega esineda ka kohus, kes kaebealuse asja arutas ja ta süüdi mõistis. Vabariigi Valitsusel on õigus kaebealust kas täieliselt kohtu poolt määratud karistusest vabastada või seda karistust kergendada.

Nagu eespool öeldud, vabastatakse karistusest lapsed alla 10 aasta. Nende teod ei loeta kuritegudeks. 10—17-aastased kurjategijad antakse kas oma vanemate eestkostmise alla, saadetakse alaealiste kasvatus-parandusmajadesse või paigutatakse raskeil kuriteo-juhtumustel alaealiste türmi. Noortele — 17—20 aastani — vähendatakse harilikku karistust.

Karistustena määravad kriminaalseadused meil kuriteo raskuse järele surmanuhtluse, tähtajata ja tähtajalise sunnitöö, vangiroodu, türmi, aresti, rahatrahvi ja noomituse. Raskemad kuriteod on: mäss, tapmine, isamaa-äraandmine, röövimine, põletamine.

Karistusega tahab riik saavutada kaht otstarvet: 1) kasvatada ja parandada kurjategijat ennast ja 2) hirmutada ümberolijaid, et nad keelduksid kuritegusid tegemast. Parandamisest võib muidugi

juttu olla nende karistuste juures, kus vabaduse kitsendamine on ainult ajutine, mitte aga surmanuhtlus ega eluaegne sunnitöö. Raskemate karistustega on seotud kurjategija õiguste kitsendamine. Nii kaotab sunnitööle mõistetud kõik õigused, s. t., tema varandus läheb pärijaile, abikaasal on õigus lahutamist nõuda. Vähemate kuritegudega käib kaasas ka vähem õiguste kaotamine.

26. peatükk.

Administratiivkohus.

Õiguslikus riigis määrab seadus kindlaks ametniku ja ametiasutuse õigused ja kohused. Ametnikkude omavolile ja heaksarvamisele on piirid ette tõmmatud. Seadus on aga üldise iseloomuga käsk. Kõiki mitmekesiseid elunähtusi ja juhtumusi ei suuda ta ette näha. Seepärast annavad valitsemisasutused seaduse elluviimisel ja kohaldamisel terve rea määrusi, teevad otsusi, korraldusi jne. Ametnikud on inimesed, neil võivad olla lahku minevad arusaamised seadustest. Mitmed nende hulgast võivad välja anda määrusi ja teha korraldusi, mis ei vasta seaduse mõttele, vaid käivad hoopis selle vastu. Vähe on seaduse deklareerimisest, et ametiasutused peavad täpsalt seaduse mõtte järele toimima, seadus peab ka abinõu määrama, kuidaviisi seadusevastast määrust, korraldust või käsku tühistada. Seks ongi igas õiguslikus riigis administratiivkohus. Tema ülesanne on otsustada, kas ametiasutuse määrus, korraldus või käsk on seadusega kokkukõlas või selle vastu, ja kui vastu, mis siis säherduse määruse, korralduse või käsuga teha.

Missuguste ametnikkude ja ametiasutuste tegevuse peale võib administratiivkohtusse kaevata? Meie seadus ei luba mitte otse kõigi ametnikkude ja ametiasutuste tegevuse peale administratiivkohtusse kaevata, vaid loendab, kelle peale võib kaevata. Kaevata võib: valla-, alevi-, linna- ja maakonna-nõukogude ja -valitsuste, nende osakondade, valitsuse esimeeste, politseiprefektide, ministerriumide ja nende osakondade tegevuse, otsuste, korralduste, määruste ja tegevuseta oleku vastu, kui neis avaldub maksvate seaduste ehk seaduslike määruste rikkumine, oma kohuste täitmata jätmine ehk põhjendamata viivitamine. Nende ametnikkude ja ametiasutuste tegevuse peale, kes siin pole loendatud, on võimalik kaevata ainult nende otsesele ülemusele, viimase tegevuse peale jälle nende ülemusele, kuni asi jõuab ministerriumini, kelle peale igal tingimusel on võimalik administratiivkohtusse kaevata.

Kaevata on õigus kõigil isikuil (füüsilistel ja juriidilistel), kelle huvid on puudutatud. Peale selle on õigus kaevata neil ametiasutustel ja ametnikkudel, kelle peale on pandud järelevalve alamate ametiasutuste tegevuse järele, näiteks siseministril, kui järelevalve-asutusel linna ja maakonna omavalitsuse tegevuse järele. Järelevalve-asutuste kaebused kannavad protesti nime.

Kaebused valla- ja alevi-nõukogude ja -valitsuste peale antakse kohalisele rahukohtunikule. Kaebused linna- ja maakonna-nõukogude (volikogude) ja -valitsuste ning politseiprefektide peale antakse kohalisele Rahukogule. Lõpuks, kaebused ministeeriumide, nende osakondade ja peavalitsuste peale antakse Riigikohtusse. Kaebus antakse kohtusse kuu aja jooksul, arvates sellest päevast, millal ametiasutuse korraldus teada anti või kaebajale teatavaks sai. Kaebus antakse kirjalikult. Ta peab olema lühike ja selge. Temale peab juurde lisatama korralduse ära kiri, mispeale kaevatakse, ja kaks ära kirja kaebusest enesest ja igast juurdelisatud paberist. Kohus määrab asja arutusele, teatab sellest kutselehtedega kaebajale, ametiasutusele, kelle peale kaevatakse, ja tunnistajaile. Tunnistajate ilmumine on sunduslik. Ilmumata jäämise tagajärjed on samad, mis tsiviilasjuski. Pärast seletuste ja tunnistuste kuulamist teeb kohus otsuse. Kohus võib otsustada: 1) kaebust tagajärjeta jätta; 2) kaevatud otsust või korraldust tühistada; ühes sellega võib kohus ametiasutusele ette kirjutada ka uut otsust teha; 3) vastavale asutusele ette kirjutada, et ta teatava tegevuse ette võtaks. Sellest selgub, et administratiivkohtul on täiesti oma eritüesanne, mis kriminaal- ja tsiviilkohtust lahku läheb. Administratiivkohus ei karista kedagi, nagu kriminaalkohus; ta ei mõista kelleltki mingisugust varandust välja, nagu tsiviilkohus; ta arutab ainult ametiasutuste tegevust ja otsustab, kuipalju nende tegevus on seadustega kokkukõlas, ning seab seaduserikkumise korral seadusliku korra jalule.

Ei ole asjaosalised, s. t. kaebaja ja kaebuse alla käiv ametiasutus, tehtud otsusega rahul, siis on neil õigus anda rahukohtunikule ja Rahukogule otsuse peale revisjonikaebus Riigikohtusse. Kaebus antakse kuu aja jooksul, otsuse kuulutamise päevast arvates, otsuse tegijale kohtule, kes ta Riigikohtusse edasi saadab. Revisjonikaebusele lisatakse juurde üks või kaks ära kirja ja revisjonimaksu 200 mk., kui kaebus antakse rahukohtuniku otsuse peale, ja 1000 mk., kui kaebus antakse Rahukogule otsuse peale. Peale selle tuleb iga kohtule antava paberi pealt maksa 30 või 60 mk. tempelmaksu. Muid kulusid administratiivkohtus ei ole. Saades revisjonikaebuse, määrab Riigikohus asja arutamisele. Kutseid asjaosalistele ei saadeta. Nagu kassatsioonikorraski pannakse ainult teadaanne kohtu mustale tahvlile välja. Ilmunud asjaosalised võivad kas ise või volinikkude kaudu anda seletusi. Riigikohus arutab asja revisjoni korras. See arutamiskord läheb lahku apellatsioonilisest ja kassatsioonilisest korrast. Riigikohtul on õigus selle korra juures asja uuesti sisuliselt läbi vaadata ja siis kaebus tagajärjeta jätta, teha uus sisuline otsus või saata asi uueks otsustamiseks tagasi esimese astme kohtule, muidugi teise kohtu-koosseisuga.

Kaebused ministeeriumide, nende peavalitsuste ja osakondade peale antakse kohe Riigikohtule, kes asja lõplikult otsustab. Neis asjus teist astet enam ei ole. Asja arutamisele kutsutakse asjaosalised.

Riigikohus arutab administratiivkaebusi administratiivosakonnas. Ei ole administratiivkohtu otsuse peale tähtajal edasi kaevatud või on Riigikohus teinud lõpliku otsuse, siis on kohtu otsus astunud seaduslikku jõusse ja saadetakse täide. Otsuse peab see ameti-asutus ise, kelle peale kaevati, täide viima.

27. peatükk.

Perekond.

Perekonna moodustavad isa, ema ja lapsed. Meie seaduste järele võivad abiellu astuda mehed 18 aastast ja naised 16 aastast peale. Abielu on keelatud alanevate ja ülenevate sugulaste vahel (lapsed, vanemad, vanavanemad), täis- ja poolvendade ning -õdede vahel, onu ja tema venna- või õetütre vahel, tädi ja tema venna- või õepoja vahel, võõrasisa ja -tütre ning võõrasema ning -poja vahel, samuti ka kasuvanemate ja -laste vahel. Abiellu astuda ei või ka parandamata vaimuhaiged, raskel kujul langetõbised, isikud, kes oma teo iseloomust ja tähendusest ei suuda aru saada, pidalitõbised ja suguhaiged haiguse nakkavuse järgus. Keegi ei või enne uude abiellu astuda, kui vana ei ole lõppenud abikaasa surmaga või ei ole kohtu poolt lahutatud. Vanemate võimu all olevad alaealised lapsed, s. o. lapsed alla 20 aastat, ei või vanemate nõusolekuta abiellu astuda. Vanemal peavad keeluks olema aga mõjuvad põhjused, muidu lubab seda kohus.

1. juulist 1926. a. peale on Eestis maksmas kodanline abielu, s. t. et kõik abielud Eesti Vabariigi pinnal sõlmitakse vastavate ametnikkude juures. Iga kodaniku kohta peetakse tema alalise elukoha järele kas linna-, alevi- või vallavalitsuses perekonnakirju. Sinna märgitakse kõik isiku perekonnaseisu muudatused, alates sünnist, lõpetades surmaga. Perekonnaseisu ametnikkudeks on alevis ja vallas alevi- või vallasekretär, linnas — linnasekretär, seks määratud linnavalitsuse liige, suuremais linnades ka eriametnik. Peale selle võivad olla perekonnaseisu ametnikkudeks need vaimulikud, kes senini registreerinud perekonnaseisu muudatusi tingimusega, et nad on Siseministeeriumis registreeritud. Soovivad pooled naituda, siis ilmuvad nad perekonnaseisu ametniku juurde, panevad ette tõendavad dokumendid, et neil ei ole naitumiseks takistusi. Ametnik vaatab dokumendid järele ja otsustab, kas pooltel on seaduse järele õigus naituda või mitte. Jaataval korral paneb ametiasutusse nähtavale kohale kuulutuse, millest näha poolte naitumis-soov. 14 päeva kestel on kõigil õigus selle abielu sõlmimise vastu vaidlusi tõsta ja olevate takistuste peale tähelepanu juhtida. On nimetatud tähtaeg möödunud ja ei ole vaidlusi esitatud või ei ole vaidlused kaaluvad, siis seab perekonnaseisu ametnik poolte eneste ja vähemalt kahe tunnistaja juuresolekul abielu-sõlmimise akti kokku ja selle põhjal kantakse vastav märkus perekonnaseisu raamatusse. Leiab perekonnaseisu ametnik takistusi ja ütleb abielu sõlmimisest ära, siis

on pooltel õigus administratiivkohtu korras kaevata kohalisele rahu-kohtunikule. Sündimine registreeritakse sama ametniku juures kuu aja vältusel vanemate või lähemate inimeste poolt. Surmajuhtumused registreeritakse kolme päeva jooksul.

Abielu loob isiklikud ja varanduslikud vahekorrad mehe ja naise vahel ning vanemate ja laste vahel. Naine omandab abiellu astudes mehe perekonna nime. Mees ei tohi naist ega naine meest ilma teise nõusolekuta maha jätta. Praegused seadused annavad mehele abielus suuremad õigused kui naisele. Naine peab mehe sõna kuulama ja peab mehega ühes minema, kui viimane elukohta muudab. Mees on naise volinik ja võib naise eest kohtus volikirjata teotseda. Naise varandus on mehe valitseda.

Lapsed on kohustatud oma vanemaid austama ja nende sõna kuulama. Vanaduse ja nõtruse korral kannavad nad vanemate eest hoolt. Vanemad omalt poolt peavad jõudu mööda hoolitsema laste tervise ja korraliku kasvatuse eest. Seni kui laps saab vanemailt ülespidamise, ei ole tal õigust koduste talituste eest tasu nõuda. Loata ei tohi laps kodust lahkuda ja vanemail on õigus igapäheelt teida tagasi nõuda. Alles seitsmeteistkümnne-aastaselt avaneb noorele piiratud kodust lahkumise õigus. Soovib sellesse ikka jõudnud noor valida omale elukutset ja vanemad on selle vastu, siis võib ta paluda vaeslaste-kohut, et see tema soovi täidaks. Kohus arutab palve läbi ja juhtumusel, kui leiab lapse põhjendused olevat õiged, lubab viimasele valida elukutset ja sellega lahkuda vanemate juurest.

On lapsel oma vara, siis on selle üle valitsemine isa käes, pärast viimase surma aga ema käes. Alaealine on teguvõimetu ja sellepärast on kõik juriidilised toimingud (nagu lepingud, kinkimised), mis ta ette võtab, senikaua maksusetu, kuni neid isa või selle surma korral ema pole kinnitanud.

Lihase lapse õigused omandab ka lapsendatud isik. Lapsendajaks või kasulapseks võtjaks võib olla iga teguvõimas isik, kui ta kasulapsest vähemalt 18 aastat vanem on. Lapsendamise loa annab Rahukogu.

Vanemate võim lapse üle lõpeb viimase täisealiseks saamisega, alaealise tütre mehele minemisega, vanemate kõikide õiguste kaotamisega jne.

On alaealistel lastel mõlemad vanemad surnud, siis määrab vaeslaste-kohus neile ja nende varale eestkostjad, kes nende kasvatuse eest muretsevad ja vara eest hoolt kannavad. Eestkostjad teotsevad vaeslaste-kohtu järelevalve all.

Abielu on võimalik lahutada, kui mõlemad pooled seda ühiselt ja vankumata soovivad. Üks abikaasast võib lahutust nõuda: kui teine rikub abielu; jätab teise maha; on andunud liigjoomisele, pillamisele, kõlvatule elule; kui abikaasa on jäänud nakkavasse suguhaigusesse, pidalitõppe, mõnesse muusse vastikusse haigusesse või ühe aasta kestvasse parandamata vaimuhaigusesse; kui teine abikaasa käib halvasti ümber, ei täida kohustusi perekonna vastu jne.

Abielu lahutamised alluvad sellele Rahukogule, kus elab kostja. Lahutatud naisele jääb alles mehe perekonna nimi. Ainult sellel korral, kui abielu on lahutatud naise süü läbi, võib kohus mehe palvel naiselt ära võtta mehe perekonnanime ja naine saab tagasi oma endise nime. Ühes lahutamise otsusega korraldab kohus ka laste jaotuse, määrates, kumma abikaasa juurde nad jäävad. Otsust tehes peab kohus silmas laste huvisid ja ka nende soove. Abielu lahutamiseiga lähevad lahku ka abikaasade varad.

28. peatükk.

Rahvusvaheline liiklemine.

Meie aja riigid ja nende kodanikud on üksteisega elavas liiklemises. Üksteiselt ostetakse ja üksteisele müüakse kaupa. Kodanikud käivad vastamisi üksteise pool õppimas, reisimas. Sellest tekivad vahekorrad, mis nõuavad riikidevahelist korraldamist. Elu ise on aja jooksul välja töötanud pruugid, mis neid vahekordi reguleerivad. Neist üldtunnustatud pruukidest peavad haritud riigid kinni. Peale selle sõlmivad riigid oma vahel lepinguid. Pruugid ja lepingud kokku moodustavad normid, mis rahvusvahelist liiklemist korraldavad. Need normid kannavad rahvusvahelise õiguse nime. Tähtsamat osa viimases mängivad käesoleval ajal lepingud. Kord on lepinguosaliste arv suurem, teine kord vähem. Alguses võib leping sõlmitud olla ainult kahe riigi vahel. Aja jooksul võtavad ka teised riigid lepingu sisu omaks ja ühinevad sellega. Nii muutub kohalise iseloomuga leping üld-iseloomuga rahvusvaheliseks kokkuleppeks.

Lepingute arv, mida riigid üksteisega sõlminud, on suur. Samuti on arurikas rahvusvaheliste ettevõtete kogu, mis nende lepingute põhjal on ellu kutsutud ja töötamas. Nimetame neist mõnd tähtsamat.

Riigid on huvitatud oma saaduste müügist välismaale. Et nad aga oma enamuses üksteisest tollipiiriga on eraldatud, s. t. nad võtavad sisseveo- ja väljaveo-tolli, siis on välismaa kaubal säherdustes riikides raske turgu leida. Riigid lepidav seepärast omavahel kokku, missugused tollid nad vastamisi üksteise kaubale määravad. Muidugi tehakse seda nii, et mõlemad pooled sellega võidavad. Näiteks on üks lepinglane põllutöö-riik, teine — tööstusriik. Nad tarvitavad vastamisi teineteise saadusi. Seepärast korraldavad nad nii, et põllutöö-riik määrab madala tolli vastaspoole riigist sisseveetavaile tööstussaadusile ja tööstusriik määrab vastavalt madala tolli teiselt poolt sisseveetavaile põllumajanduse-saadusile. Ühes tollide reguleerimisega lepitakse kokku, missugused õigused ja eesõigused on lepinglaste ärimeestel ja töösturitel teineteise riigis, missuguste maksude alla nad langevad, kuidas omandatakse kinnisvara jne. Sagedasti tehakse kaubalepingud enamsoodustuse tingimusel. Selle all tuleb mõista kokkulepet, et kui üks lepinglane edaspidi mõnele

kolmandale riigile annab suuremad hõlbustused, kui see ette nähtud käesolevas lepingus, siis selle hõlbustuse või eesõiguse osaliseks saab automaatselt ka teine pool. Eesti Vabariik on sõlminud kaubalepingud Soome, Prantsusmaa, Ungari ja teiste riikidega. — Kaubanduslikku liiklemist hõlbustab ühtlus mõõtude süsteemis. See pärast on suurema jao riikide poolt lepingu põhjal tarvitusele võetud meetrisüsteem. — Liiklemise ja teadete saatmise kergendamiseks on tehtud terve rida lepinguid, mis reguleerivad raudteeühendust, posti ja telegraafikorraldust ja takse. Lepinguteel ühtlustatakse raudtee-liini laius, et rongid ja üksikud vagunid võiksid takistamata üksteise riigist läbi sõita. Posti suhtes on peaaegu kõik riigid koondunud Rahvusvahelisse postiliitu. Postiliit korraldab kirjade saatmist ühest riigist teise ja määrab kindlaks tariifi. Selle tõttu on meil võimalik kõige kaugemasse riiki saata kirju, tarvis ainult mark kirjale peale kleepida. — Hõlpsate liiklemis-abinõude tõttu varjavad end kurjategijad võõrais riikides. Et kurjategija isik on hädaohtlik kõigile, siis on lepingud sõlmitud kurjategijate vastastikku väljaandmise suhtes. Kuritegusid jälgivad ametnikud on üksteisele abiks. Nii aitab ühe riigi politsei teise riigi ärajoosnud kurjategijat taga otsida ja kinni võtta. — Riigid on oma vahel kokku leppinud tunnustada vastamisi autoriõigusi, s. t. et kokku leppinud riikides ei tohi ilma autori loata tema tööd välja anda ega tõlkida. Nii peab Eesti kirjastaja prantsuse autorilt luba küsima, kui ta soovib selle tööd Eestis välja anda. Sellest keelust üleastujad langevad karistuse alla ja on ühtlasi kohustatud autorile maksuma kahjutasu. Autoriõigus puudutab kõiki teaduse ja kunsti alasid. — On sõlmitud rida lepinguid haiguste — katku, koolera — vastu võitlemiseks. Ühiselt võideldakse orjadega, naisterahvastega, copiumiga ja sõjariistadega kauplemise ja meriröövlite tegevuse vastu. — On kokku lepitud sõjapidamis-viiside kohta. Sellest lähemalt allpool.

Me nägime eespool, et riigi olemasoluks on tarvis rahvast, maa-ala ja kõrgemat võimu. On need kolm tingimust olemas, siis võivad uue loodud korralduse kodanikud rääkida, et nad on asutanud riigi. Teistele on sest veel vähe. Et uus riik saaks üheõiguslikuks vanadega, peavad viimased uut tunnustama, s. t., nad peavad teatama, et nad uue tekkinud organisatsiooni peale vaatavad kui uue riigi peale. See tunnustamine tähendab, et uus riik on kui ühevääriline vastu võetud riikide perre ja teised temaga nõus on liiklemisse astuma.

Riikide asjaajamine üksteisega sünnib diplomaatiliste esindajate — saadikute kaudu. Saadik on riigi poliitiline esindaja välisriigis. Ta nimetatakse riigipea poolt. On pruugiks saanud, et enne uue saadiku nimetamist küsitakse järele sellelt valitsuselt, kuhu saadikut tahetakse nimetada, kas see on nõus kavatsetud isikut saadikuna vastu võtma. Alles pärast sellekohast nõusolekut võetakse nimetus ette. Uuesti nimetatud saadik ilmub määratud riiki ja annab oma volitused selle riigipeale ära. See on tunnuseks, et ta on ameti-

kohuste täitmisele asunud. Saadik allub oma riigi välisministeeriumile ja toimetab sealt saadud juhtnööride järele. Saadik on vahemeheks oma ja võõra riigi, lähemalt oma ja võõra välisministeeriumi vahel. On Eesti valitsusel midagi Inglise valitsuselt küsida, siis toimetab seda Eesti saadik Londonis. Saadikud asuvad võõra riigi pealinnas. Suuremail riikidel on igas välisriigis oma saadik. Vähemail riikidel on mitme riigi peale üks saadik. Nii on ka Eesti Vabariigil. Lugupidamisest üksteise vastu on üldiselt tunnustatud saadiku isiku ja tema korteri puutumatus, s. t., kohalised võimud ei saa saadikut võtta vastutusele ega tungida tema korterisse. Saadiku üle mõistab kohut tema oma riigi kohus oma riigi seaduste järele. Ta on vabastatud võõras riigis selle riigi maksudest. Saadiku isiku vastu sihitud kuritöid karistatakse valjemalt. Loendatud eesõigused ulatuvad, peale mõne erandi, ka saadiku perekonna liikmete ja saatkonna teenijakonnani, kui need on võõra riigi kodanikud.

Peale saadiku peavad riigid vastamisi üksteise piirides konsulleid. Konsulite ülesanne on oma riigi kodanikkude ja oma riigi kaubanduslike hvide kaitsmine. Nad on abiks võõrsil viibivale kaaskodanikele; saavad oma välis- ja kaubandus-tööstusministeeriumile teateid võõra riigi kaubanduslikust ja tööstuslikust elust, selle turu nõudeist jne. Konsulid ei asu välismail mitte ainult pealinnades, vaid ka teistes suuremais linnades. Konsulite kohta ei käi saadikute puutumatus juhised, peale mõne erandi.

Seni kirjeldatud kord maksab liiklemises riikide vahel rahu ajal, normaalingimustes. Nagu üksikute kodanikkude vahel tekivad riidud, nii võivad tülid tõusta ka riikide vahel. Neid tülisid lahendatakse kõige pealt diplomaatilisel teel oma vahel, siis vahekohtu, Rahvasteliidu ja Alalise Rahvusvahelise Kohtu kaudu. Kui kõik see ei aita või üks pooltest kohut vastu ei võta, siis otsustavad kokkupõrke sõjariistad.

Sõjapidamis- viisi kohta on välja töötatud oma juhised. Enne sõjategevuse algust saadab üks riik teisele viimase nõudmise, n. n. ultimaatum, mille täitmatajätmine järelduseks enesega toob sõjariistus kokkupõrkamised. Sõdurid peavad kandma vormi ja peavad alluma vastutavale juhatajale. Keelatud on tarvitada mürgitatud sõjariistu, lõhkevaid kuule, kihvtitada kaeve. Ei tohi pommitada kaitseta linnu, külasid ja haigemaju. Vangide tapmine on keelatud. Vange peab korralikult kuni sõja lõpuni toitma ja peale rahutegevuse kodumaale tagasi saatma. Vaimulikud ja sanitarpersonaal (arstid, halastajaõed jne.) ei allu vangivõtmisele. Nad vabastatakse vaenlase poolt esimesel võimalusel.

On ammu juba mõtteid avaldatud, et riigid peaksid oma tüliküsimused kohtuis lahendama. Realseid tagajärgi on neil mõtteavaldusil vähe olnud. Alles ilmasõja ennenägematud inimeste ja varanduste ohvrid panid riike tõsiselt kaaluma, kas ei saa sõda üldse kaotada. Nende kaalumiste ja läbirääkimiste viljaks oli ühes Versailles'i rahulepingu allakirjutamisega Rahvasteliidu loomine.

Rahvasteliit seab oma ülesandeks kindlustada maailma-rahul, valvata rahvusvahelise õiguse normide ja riikidevaheliste lepingute täitmise järele. Rahvasteliidu liikmeiks on iseseisvad riigid ja koloniidid, kellel omavalitsus. Praegu on Rahvasteliidus üle 50 riigi ja kolonii; sellega on ta koondanud oma ümber $\frac{3}{4}$ maakera elanikest. Rahvasteliidu tegevust juhivad Liidu täis- ja nõukogu. Täiskogusse võib iga liige saata kuni kolm esindajat, seejuures on neil ainult üks hääl. Nõukogu koostub liitriikide esindajaist (Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, Jaapan) ja kuuest Liidu täiskogu poolt valitud liikmest. Nõukogu juhatab Liidu jooksvat tööd. Tema käsutada on alaline sekretariaat. Liidu asupaik on Genfis. Rahvasteliidu liikmed kohustuvad vastamisi olevaid riigi piire ja üksteise iseseisvust austama. Ühele või teisele Liidu liikmele kallaletungimise korral astub Nõukogu kokku ja otsib teed, kuidaviisi nimetatud kohustusi teostada. Püsiva rahu kindlustamiseks valmistab Nõukogu iga liikme — riigi — tarvis tema kaitseväge ja riigikaitse kulude vähendamise kava, mille ta esitab riikidele ühiselt läbiviimiseks. Liidu liikmed kohustuvad oma tülikäsimusi vahekohtu või Nõukogu otsustada andma. Ei jõuta sel teel tülikäsimust lahendada, siis ei tohi pooled igatahes enne kolme kuud üksteise vastu sõjalist tegevust alata. Vahekohtule või Alalisele Rahvusvahelisele Kohtule alluvad tingimata säherdused tülikäsimused, mida tülitsejate arvamise järele on võimalik vahekohtu või Alalise Kohtu läbi lahendada. Peaks üks Liidu liikmeist kokkuleppe vastaselt teisele kallale tungima, siis kohustuvad teised liikmed ajaviitmata lõpetama selle riigiga kõik läbikäimised. Nõukogu teatab liikmeile, kudas surve-abinõud tarvitusele võtta.

Riikidevaheliste tülide lahendamiseks asutatakse Alaline Rahvusvaheline Kohus, kes koostub 11 alalisest ja 4 tagavara-liikmest. Kohtunikud valitakse Liidu täiskogu ja nõukogu poolt kõige tähtsamate teadusemeeste ja eriteadlaste hulgast üheksaks aastaks. Kohtu võimkonda kuulub asjade otsustamine, mis pooled temale ette panevad ja mida lepingute järele kohus peab arutama. Peale selle arutab Alaline Kohus: lepingute interpreteerimist; rahvusvahelise õiguse seletamist; mõne teatava fakti kindlakstegemist ja rahvusvaheliste kohustuste rikkumist. Loendatud küsimusi arutab Kohus sellel korral ja nende riikide vahel, kes teada on annud, et nemad edaspidi nõus on neid küsimusi laskma Kohtul otsustada. Alalise Kohtu otsus on lõplik.

Ei või öelda, et Rahvasteliit praegusel kujul suudaks kõiki kokkupõrkeid riikide vahel lahendada. Selleks on tema korraldused veel nõrgad. Tal puudub veel küllalt tugev tegelik jõud, mida ta tülitsejate ja oma otsuste mitteastajate vastu võiks välja saata. Tal puudub oma sõjavägi. Siiski on Rahvasteliit juba palju ära teinud. Peab meelde tuletama Kreeka ja Itaalia tülikäsimuse lahendamist Itaalia ohvitseride tapmise küsimuses, Kreeka ja Bulgaaria kokkupõrget jne.

Rahvasteliit ei piirdu üksi tülikäsimuste lahendamisega riikide vahel. Peale selle kohustab ta liikmeid oma kodanikkude inimvää-

rilisemate elamistingimuste ja kodaniku õiguste kaitse eest hoolt kandma. Kokkukõlas Rahvasteliidu nõuetega on ellu kutsutud rahvusvahelised töökonverentsid, mis siia maani on hulk ettepanekuid riikidele kinnitamiseks valmistanud. Viimased käsivad töökaitse-seadusi. Nagu eespool nägime, on Eesti terve rea neist otsustest kinnitanud.

29. peatükk.

Ühingute asutamine. Koosolekute pidamine.

Kodanikul on rohkearvulised tarvidused, mida ei rahulda riiklikud korraldused. Neid tuleb rahuldada vaba kokkuleppe teel asutatud ühinguil. Meie Põhiseadus lausub, et ühinguisse ja liitudesse koondumine on Eestis vaba. Sellest ei tule aga järeldada, et riik ennast üldse ühingute asutamisse ei peaks segama. Riik ei tohi säherdusele seisukohale asuda. See seisukoht võib riigile hädaohtu tuua, kui ühinguis võimalus avaneb riigivastast tööd teha. Samuti võivad kannatada ühingu liikmete ja nende kodanikkude huvid, kes ühinguga mingisugusesse ainelisse vahekorda astuvad, kui ei ole kindlaks määratud ühingu võimupiirid, vastutus ja tegevuse kord. Seepärast nõuab seadus, et igal poliitilisel ühingul peab olema oma põhikiri ja juhatus. Kahe nädala jooksul oma asutamise päevast peavad säärased ühingud esitama kohalisele politseiprefektile oma põhikirja ja juhatuselise liikmete nimekirja. Samuti peab edaspidi teatama politseile muudatustest põhikirjas ja juhatuse koosseisus. Kõik äriliste sihtidega ühingud ja mitteäriliste sihtidega ühinguist need, kes soovivad saada juriidilise isiku õigusi, s. t. õigust omandada ja võõrandada varandust, asutada kapitale, sõlmida lepinguid, peavad olema registreeritud. Seda toimetab Siseministeerium.

Ühingute hulgas tuleb tähele panna: 1) ainelist kasu mitte taotlevaid ühinguid, 2) äriühinguid, 3) kooperatiivühinguid.

Esimeste all mõistame neid mitmesuguse sihiga ühinguid, kes oma ülesandeks ei sea otsekohe oma liikmete ainelist kasu, näiteks hariduse-, kunsti-, spordi-, põllumeeste-, tuletõrjajate-seltsid jne. Ühingul peab olema vähemalt kolm liiget. Soovib säärane ühing saada juriidilise isiku õigusi, siis peab ühing kokku seadma põhikirja ja selle kahes eksemplaris ühes registreerimis-sooviavaldusega esitama Siseministeeriumile. Sooviavalduse esitajate allkirjad peavad olema ametiasutuses tõestatud. Põhikiri peab tingimata sisaldama 1) ühingu nimetust ja eesmärki; 2) juhatuse koosseisu ja asupaika; 3) peakoosoleku kokkukutsumise korda ja ta võimupiire; 4) liikmete vastuvõtmise, väljaastumise ja väljaheimise korda; 5) liikmeks määramise ja 6) ühingu likvideerimise korda. Vastab esitatud põhikiri seaduses loendatud nõudeile, siis on siseminister kohustatud ühingut kuu aja jooksul registreerima ja sellest „Riigi Teatajas“ kuulutama. Jätab siseminister ühingu registreerimata, siis peab ta täpsalt tähendama, missuguseile seadusenõudeile põhikiri

ei vasta. Siseministri otsuse peale võivad asjaosalised kuu aja jooksul Riigikohtu administratiivosakonnale kaevata, kes lõpliku otsuse teeb.

Registreeritud ühingute otsustusevõimelisiks liikmeiks võivad olla isikud, kes saanud 18-aastaseks, kuna aga asutajaiks ja juhatuse-liikmeiks võivad olla ainult täisealised. Kui ühingu tegevus osutub kriminaalseaduse vastaseks või selle tegevus ähvardab avalikku julgeolekut või rahu, siis on siseministril õigus säärast ühingut sulgeda.

Äriühingute (osa-ühingud ja aktsiaseltsid) registreerimiskord on sama kui eespool-kirjeldatud ärilisi sihte mittetaotlevate ühingute oma. Ainult enne siseministrile äriühingu põhikirja ettepanemist peavad palujad ministeeriumilt muretsema äriühingu asutamiseks loa. Ilma selleta siseminister ühingut ei registreeri. Luba annab see ministeerium, kelle tegevusalasse kuulub asutatava äriühingu tegevus.

Ka kooperatiivühingute registreerimiskord sarnaneb seltside registreerimiskorraga. Asutajaid peab olema vähemalt seitse isikut. Mingisugust tegevuse avamise eelluba ministeeriumilt pole tarvis.

Koosolekute pidamise kohta tähendab meie Põhiseadus: „Kõigil Eesti kodanikkudel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta.“ „Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.“ Kokkukõlas nende Põhiseaduse nõuetega maksab meil järgmine koosolekute pidamise kord:

Kõigil Eesti Vabariigi kodanikel ja seaduslikus korras registreeritud ühinguil on õigus koosolekuid pidada lahtise taeva all kui ka kinnistes ruumides. Avaliku rahu ja üldise julgeoleku huvides kitsendatakse seda vabadust järgmiselt. Tänavail ja avalikkudel platsidel võib koosolekuid ainult niivõrt pidada, kui võrd nad ei takista vaba liikumist. Koosolekuid ei või pidada rööbastedel, lahtise taeva all õhtul kella 11-st kuni kella 6 ni hommikul, ilma sellekohase loata lahtise taeva all poolekilomeetrilises kauguses hoonest, kus asuvad Riigikogu ja Vabariigi Valitsus, ja välisriikide diplomaatiliste esinduste ja Vabariigi kaitseväge hoonete ees. Koosolekuil ei tohi viibida sõjariistus isikud. Koosolekute kokkukutsujajaks ja juhatajaiks võivad olla ainult täisealised kodanikud.

Koosolekuist peavad kokkukutsujad teatama kohalisele politseile 12 tundi enne koosolekut, kui koosolek peetakse lahtise taeva all, ja 6 tundi enne koosolekut, kui viimane peetakse kinnises ruumis. Teadaandes tuleb ära tähendada koosoleku koht, aeg, koosoleku aine ja kokkukutsuja isiku nimi. Teadaandest on vabastatud Riigikogu ja omavalitsuse-asutuste valimiseelsed koosolekud valimiste ajal ja need koosolekud, millest on teatatud eespool-nimetatud tähtajal kohalistes ajalehtedes. Igal koosolekul peab olema oma juhataja. Viimase kohuseks on valvata koosoleku korra järele, eemaldada neid isikuid, kellel õigus pole koosolekust osa võtta, ja lõpetada kuritegevusele hässitavad kõned ja vaidlused. Politsei võib koosolekule saata oma esindaja. Viimasel on õigus koos-

olekut lõpetada, kui seda palub koosoleku juhataja, kui koosolek muutub hädaohlikuks avalikule julgeolekule või kui koosolekul tulevad ette vägivaldsed kokkupõrkamised. — Järgmistest koosolekutest pole tarvis politseile teatada ega saada neile politsei ka oma esindajat: usulised ja palve-koosolekud, matuserongid, seaduslikus korras registreeritud ühingute koosolekud, millest ainult selle ühingu liikmed osa võtavad.

Lisa nr. 1.

Maanõukogu otsus kõrgemast võimust.

Eesti Maanõukogu otsustas 15./28. novembril 1917:

1) Eesti Maanõukogu tunnistab ennast Eestimaa ainsaks kõrgema võimu kandjaks, mille määruste ja korralduste järele Eestimaal tuleb käia, kuni Maanõukogu poolt demokraatliku valimisseaduse põhjal viibimata kokkukutsutav Eesti Asutav Kogu kokku astub, et Eestimaa riiklikku korda kindlaks määrates maal lõplikku seadusandlikku ja valitsuslikku võimu luua.

2) Igasugused määrused, käsud ja dekreedid, tulgu nemad kelle poolt tahes, on Eestimaal kuni Eesti Asutava Kogu kokkustumiseni maksvad ainult siis, kui Eesti Maanõukogu nad välja on kuulutanud, kuna vastasel korral neid mitte ei tule täita.

3) Seks ajaks, kui Eesti Maanõukogu mitte koos ei ole, antakse Maanõukogu juhatusele ja Vanematekogule ühes Maavalitusega, kui Eestimaa kõrgema võimu esindajale, õigus rutulikke määrusi ja käskusid Eestimaa elu korraldamiseks välja kuulutada ja maksma panna, kuni Maanõukogu kokku astudes nende määruste kohta oma otsuse annab.

Lisa nr. 2.

Vanematekogu otsus päästekomitee loomisest.

Maanõukogu Vanematekogu otsustas 19. veebruaril 1918:

Asutada kolmeliikmeline Eestimaa Päästekomitee, mille kätte kuni normaalsete olude loomiseni kõik riiklik võim anda. Päästekomitee liikmeiks valida K. Päts, J. Vilms ja K. Konik.

Lisa nr. 3.

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele.

Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tungi iseseisvuse järele. Põlvest põlve on temas kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaõöst ja võõraste rahvaste vägivald-valitsusest veel kord Eestis aeg tuleb, mil „kõik piirud kahel otsal lausa lõõvad lõkendama“ ja et „kord Kalev koju jõuab oma lastel õnne tooma“.

Nüüd on see aeg käes.

Ennekuulmata rahvaste heitlus on Vene tsaaririigi pehastanud alustood põhjani purustanud. Üle Sarmaatia lagendiku laiutab end hävitat korralagedus, ähvardades oma alla matta kõiki rahvaid, kes asuvad endise Vene riigi piirides. Lääne poolt lähenevad Saksamaa võidukad väed, et Venemaa pärandusest omale osa nõuda ja kõige pealt just Läänemere rannamaid oma alla võtta.

Sel saatuslikul tunnil on Eesti Maapäev kui maa ja rahva seaduslik esindaja, ühemeelsele otsusele jõudes rahvavalitsuse alusel seisvate Eesti poliitiliste parteidega ja organisatsioonidega, toetudes rahvaste enesemääramise õigusele, tarvilikuks tunnustanud Eesti maa ja rahva saatuse määramiseks järgmisi otsustavaid samme astuda:

Eestiinaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks.

Iseseisva Eesti Vabariigi piiridesse kuuluvad: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja tema ümbruskonnaga, Tartumaa, Võrumaa, Viljandimaa ja Pärnumaa ühes Läänemere saartega — Saare-, Hiiu- ja Muhumaaga ja teistega, kus Eesti rahvas suures enamuses põliselt asumas. Vabariigi piiride lõplik kindlaksmääramine Lätimaa ja Vene riigi piiriäärsetes maakohtades sünnib rahvahääletamise teel, kui praegune ilmasõda lõppenud.

Eeltähendatud maakohtades on ainsamaks kõrgemaks ja korraldavaks võimuks Eesti Maapäeva poolt loodud rahvavõim Eesti-maa Päästmise Komitee näol.

Kõigi naaberriikide ja rahvaste vastu tahab Eesti vabariik täielist poliitilist erapooletust pidada, ja loodab ühtlasi kindlasti, et tema erapooletus nende poolt niisama ka täielise erapooletusega vastatakse.

Eesti sõjavägi vähendatakse selle määrani, mis sisemise korra alalhoidmiseks tarvilik. Eesti sõjamehed, kes Vene vägedes teenivad, kutsutakse koju ja demobiliseeritakse.

Kuni Eesti Asutav Kogu, kes üldise, otse, salajase ja proportsionaalse hääletamise põhjal kokku astub, maa valitsemise korra lõplikult kindlaks määrab, jääb kõik valitsemise ja seaduseandmise võim Eesti Maapäeva ja selle poolt loodud Eesti Ajutise Valitsuse kätte, kes oma tegevuses järgmiste juhtumõtete järele peab käima:

1. Kõik Eesti vabariigi kodanikud, usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata, leiavad ühtlast kaitset Vabariigi seaduste ja kohtute ees.

2. Vabariigi piirides elavaile rahvuslikele vähemustele, venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused.

3. Kõik kodanikuvabadused, sõna-, trüki-, usu-, koosolekute-, ühingute-, liitude- ja streikidevabadused, niisama isiku ja kodukolde puutumatus peavad kogu Eesti riigi piirides vääramata maksma seaduste alusel, mida valitsus viibimata peab välja töötama.

4. Ajutisele Valitsusele tehakse ülesandeks viibimata kohtuasutusi sisse seada kodanikkude julgeoleku kaitseks. Kõik poliitilised vangid tulevad otsekohe vabastada.

5. Linna, maakonna ja valla omavalitsuse asutused kutsutakse viibimata oma vägivaldselt katkestatud tööd jätkama.

6. Omavalitsuse all seisev rahvamiilits tuleb avaliku korra alalhoidmiseks otsekohe ellu kutsuda, niisama ka kodanikkude enesekaitse organisatsioonid linnades ja maal.

7. Ajutisele Valitsusele tehakse ülesandeks viibimata seaduseelnõu välja töötada maaküsimuse, töölisteküsimuse, toitusasjanduse ja rahanduse küsimuste lahendamiseks lajalisil demokratlikel alusel.

Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust võid määrata ja juhtida! Asu ehitama oma kodu, kus kord ja õigus valitseks, et olla vääriliseks liikmeks kultuurrahvaste peres! Kõik kodumaa pojad ja tütted, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös! Meie esivanemate higi ja veri, mis selle maa eest valatud, nõuab seda, meie järeltulevad põlved kohustavad meid selleks.

Su üle Jumal valvaku
Ja võtku rohkest' õnnista
Mis iial ette võtad sa,
Mu kallis isamaa!

Elagu iseseisev demokraatlik Eesti vabariik.
Elagu rahvaste rahu!

Tallinnas, 24. veebr. 1918.

Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu.

Lisa nr. 4.

Eesti Asutava Kogu seletus Eesti riiklikust iseseisvusest ja olenematusesest.

Eesti rahvas peab oma õiguseks ja kohuseks praegusel maailma ajaloo ja enese saatuse pöördeajal astuda kõigi haritud rahvaste ette järgmise seletusega.

Vaba ja iseseisva rahvana elasid eestlased põliselt Baltimere kallastel. Seitsesada aastat tagasi murdis Läänest tulnud Saksa ülivõim väikese rahva iseseisvuse ja kaotas tema vabaduse. Asjatuks jäid aeg-ajalt ettevõetud meeleheitlikud katsed võõra ikke alt vabaneda. Aga ei kustunud rahva hingest endise põlise põlve mälestused. Kõige surve ja alandamise kiuste elas salajas edasi kindel lootus ja julge soov, et peab tulema ja kindlasti tuleb aeg, mil Eesti rahvas jälle oma saatuse määramist võib võtta enese kätte. Suure ilmasõja puhkemisel nägi Eesti rahvas selle hirmsa heitlemise mõtet rahvaste vabanemises maailma-riikide imperialist-

likkude püüete vande alt ja väikerahvaste eluõiguse võidule pääsmises. Selles mõttes ohverdasid Eesti paremad pojad võõrastel võitlusväljadel vankumata meeolekindlusega oma verd ja elu, kindlalt lootes, et nende ohver pöörde toob ka Eesti rahva saatusesse. Ja kui viimaks ilmasõja keerust heleda päikesena üles kerkis rahvaste enesemääramise õigus, siis oli Eesti rahvas esimeste seas teda rõõmuga tervitamas ja viibimata teostamas enese kohta. Nüüd on tulnud aeg, kus Eesti rahvas, seistes keset hirmsat ja verist võitlust oma iseseisva elu õiguse eest ja tagasi tõrjudes ähvardava hävituse lainet, astub teiste iseseisvate rahvaste hulka ja nõuab enesele püsivat paika rahvaste liidus suvereense riigina.

Mis õigusega astub Eesti rahvas selle otustava sammu?

Selle loomuliku õigusega enesemääramise ja vaba enesevalitsemise peale, mis juurdub iga rahva elutungis; selle õigusega, mida vägivald küll ajutiselt võib alla suruda, mille nõudmist aga iialgi ei suudeta ära hävitada elujõuliste rahvaste hingest; selle õigusega, mis nüüd on lunastatud maailma rahvaste kannatuste ja vereohvritega ja on leidnud üldist tunnustamist; selle õigusega, mille täielik maksmapanemine võimaldab seda rahu, mida igatseb kultuuriline maailm kõigi sõja koleduste järele. Mitte silmapilgukski ei taha ega või Eesti rahvas lubada mõtet, et see üldine õigus tema kohta jääks ainult sisuta sõnaks.

Eesti rahvas teab, et see samm tähendab nende sidemete katkestamist, mis ühendasid teda Vene riigiga viimased kaks aastasada. Kuid Eesti rahvas teab ka, et suur Venemaa ennast võõrasemana on üles pidanud tema vastu. Eesti rahvas tunneb, et Vene riik ei ole tarvitanud ühtegi juhust, et luua tõsist sisemist sidet enese ja Eesti rahva vahel. Veel enam: kibedusega mäletab Eesti rahvas kõike seda ülekohut, mis talle osaks on saanud Vene riigi poolt või tema tegelikul toetusel.

Vaevalt oli Rootsi riik, kellega Eesti rahvas enne oli riiklikult seotud, mõne korralduse teinud rahva elujärje ja inimlike õiguste kindlustamise sihis, kui Eesti Vene riigi külge liideti. Ühes sellega tuli lõpp kõigile parandusile. Vastuvaidlemata kinnitasid Vene tsaarid kõik mõisnikkude kaugeleminevad soovid ja nõudmised maa ja rahva kohta. Mõisniku piiramata meelevalda alla antud ihu ja hingega, ilma kõigist inimeseõigustest, alandatud eluta asja seisukorrale, keda müüdi ja osteti, hingitses Eesti rahvas esimese aastasaja jooksul Vene valitsuse all. Läänes tõusnud vabadusliikumine purustas XIX a. s. alul viimaks ka Eesti rahva pärispõlve. Kuid olulist muutust ei toonud see esialgu rahvale mitte. Tema päralt oli küll isiklik priius, kuid mõisniku päralt oli ja jäi maa, rahva senine elataja ja kandja. Et elada, selleks pidi talupoeg mõisnikult maad võtma tingimustel, mis hinge kinni matsid. Teist teed ei olnud, sest kindlasti oli piiratud talupoja liikumisvabadus ka kitsamais piirides. Välja rännata oli võimatu, niisamuti olid kinni tema eest linnavärvad. Alles mõnikümmend aastat hiljemini omandas talupoeg võimaluse linna asuda, kuid sealgi

olid käsitöö ja kaubandus temale kaua suletud kitsaste seisuslikkude eesõiguste ja korralduste läbi. Olude sunnil anti viimaks talupojale õigus maad rentida ja päriks osta. Kuid tingimused olid nii rasked, et ainult väike osa rahvast aegamööda seda võimalust on suutnud tarvitada. Rahvavaenuline suur-põllupidamine aga kasvas külade ja talude hävitamise läbi. Sajadtuhanded rahvaliidmed pidid välja rändama, et Venemaa lagendikkudel ja Siberi metsades uudismaad luues ja põldu harides enesele võimalust leida elamiseks oma armsaks saanud töö läbi. Järelejätmata püüdis rahvas oma asemikkude ja avaliku hääle kaudu tähelepanemist juhtida oma kisendavale seisukorrale. Vene valitsus jäi kurdiks. Mitmel korral asusid meeleheitele aetud talupojad mässu teele. Verine karistus oli valitsuse vastus sellele, kuna põnevate maaolude tõsine korraldamine jäi ikkagi tulemata. Küll anti Saksa suurmaapidajaile luba Sise-Venemaalt võõraid saksa asunikke siia tuua, küll valmistasid vene ametnikud kavatsusi Vene talurahva asutamiseks maile, kust eestlased pidid taganema, rännates linnadesse või üle piiri, — eesti rahva suurele enamusele jäeti aga ainult nälg maa järele.

Oma töökuse ja hoole läbi tõusis eesti rahvas aegamööda kultuuriliselt kõrgele järjele, kuid talle ei antud sedagi omavalitsust omas kodus, mis ammu käes oli madalamal astmel seisval vene rahval. Maa ja rahva asjade juhtimine ja korraldamine, peale kõige lihtsamate talurahva seisuslikkude asjade, seisis suurmaapidajate hõreda kivi käes. Kõigist üle aga käis Vene kuberneri ja ametnikkude võim ja omavoli. Linnades tõusid eestlased pärast liikumiskitsenduste kaotamist enamusse. Sihilik valitsuse tegevus hoidis neid ära linnade valitsemises oma arvu kohaselt mõjule pääsmast. Linnade juhtimine jäi väikese Saksa ringkonna kätte.

Eesti rahval on sügav tung hariduse järele. Ärarääkimata ohvreid kandes, õõd ja päevad tööd tehes saadavad vanemad oma lapsed koolidesse, raske puudusega võideldes püüab Eesti noorsugu omandada kõrgemat haridust. Need, kellel see korda läks, pidid aga võõrsile veerema, sest kodumaal olid neile teed kinni. Siia toodi ametnikud Venemaalt, kellel võõras rahva keel ja meel, tundmata tema kombed ja elutingimused.

Mitte korraldada rahva loovaid jõudusid, mitte edendada maa head käekäiku ei püüdnud need võõrahingelised ametnikkude parved, vaid võimalikult ära hoida rahva iseteadlikkude kavatsuste teostamist, takistada tema omapäras arenemist ja hävitada tema rahvuslikku iseolemist.

Kõige valusamalt võis võõras ametnik haavata rahva hinge, tallata tema pühamaid tundeid, hävitada tema paremaid püüdeid, — ei oodanud teda selle eest karistus, vaid aukõrgendus ja parem koht.

Kõige otsustavamaid võtteid tarvitati Eesti rahva venestamise sihis. Vene keel sai valitsevaks keeleks omavalitsuse-asutustes ja kohtuis. Lõpmata raskeks tehti asjaajamine umbkeelsete ametnik-

kudega, kirjeldamata vaevarikas oli õiguse otsimine kohtuis, kus võõraist oludest tulnud kohtunikud pidid rahva eluhuvisid puudutavaid küsimusi puudulikkude tõlgete kaudu otsustama.

Koolides valitses enne saksa keel, siis muudeti nad puht-vene-keelseiks. Isegi rahvakoolis, mis esialgu olnud emakeelne, pandi õppekeeleks vene keel. Juba varakult vägistati nõnda Eesti noorust vaimliselt ja hingeliselt, püüti temas äratada halvakspanu kõige vastu, mis oma, takistati tema loomulikku arenemist.

Hoolimata oli Vene isevalitsus juba vene rahva enese vastu, veel ülekohtusem kõigi muulaste vastu. Missuguse rõõmuga tervitasid sellepärast kõik Vene riigi rahvad isevalitsuse langemist, lootes pööret oma olukorras. Kibe pettumus ootas neid, sest endine vaim valitses oluliselt edasi Vene riigis. Oma esindajate pealekäimisel sai eesti rahvas ajutise koduse omavalitsuse Vene Ajutise Valitsuse kinnitusel 30. märtsil (12. aprillil) 1917. Võimu koondamise püüded ei kadunud aga mitte ja edasi keetsid ka vene ametnikkude katsed meie asjade sekka segada ja halvakspanemist üles näidata eesti rahva vastu.

Koolidesse jäi vene õppekeel, peale rahvakoolide, hädalistele uuendustele tehti järjekindlalt takistusi, omavalitsuse-asutustes keelati eesti keelele õigused, mis kohased vabale rahvale tema omas kodus.

Varssi läks Eestis võim Vene madruste ja soldatite nõukogude kätte. Kõige laialisemas mõttes väljakuulutatud rahvaste enesemääramise õigust teostasid nad Eestis, vägivaldselt laiali ajades Eesti Maanõukogu ühes Maavalitsusega ja sõjariistadega katkestades kõige demokraatlikumal alusel ettevõetud Eesti Asutava Kogu valimisi kesk nende käiku. Isegi oma kodu kaitsmise õigust ähvardava Saksa sissetungimise vastu keelati eesti rahvale, takistades eesti sõjameeste kodumaale koondamist lagunevast Vene sõjaväest. Viimaks toodi eesti rahvas täiesti vastu oma tahtmist ja ilma tema arvamist küsimata Bresti lepingu põhjal ohvriks Saksa imperialistlikule maadeahnusele. Visalt seisid eesti rahvas ka Saksa okupatsiooni raudse rõhumise all oma iseseisvuse ja eluliste huvide eest. Kõige rängem surve ja kõige sihikindlam rahva tahtmise vägistamine ei suutnud hävitada tema vabaduse ja riikliku iseolemise tungi. Purunes okupatsioonivõim liitriikide raskete hoopide all, ja jälle hakkas eesti rahvas vabamalt hingama ja lootusrikkamalt tulevikku vaatama. Aga uuesti ootasid teda kannatused, raskemad kui enne nähtud. Vene nõukogude valitsuse sõjaväed tungisid Eestile kallale. Neil oli teada, et Eesti rahvas pärast rasket kannatamisega oma riiklikku elu korraldades püüab kõrvaldada ainult ülekohut ja luua tahab paremat ning õiglasemat ühiselulist korda, kuid see ei takistanud neid tungimast sõjast väsinud ja puudustega võitlevale maale, tuues uut häda ja õnnetust: põletades külasid ja talusid, hävitades elatus-aineid ja kultuuriväärtusi, halastamata tappes ilmsüütuid inimesi, pantvangidena hoolimata ära viies naisi ja lapsi.

Kas on kõigi nende kannatuste nähes eesti rahval veel kohustust alal hoida neid sidemeid, mis teda ühendanud Vene riigiga? Enesetapmisega üheväärline oleks teadlik jäämine ühendusse niisuguse maaga.

Mitte vihas ega vaenus ei taha meie elada vene rahvaga, vaid heas naabruses ja sõbralikus läbikäimises, kui tema meid rahule jätab. Võõrad on olnud eesti rahvale ja jäävad ka võõraks iga-sugused võimulaiendamise ihad üle oma piiride. Eesti rahvas tahab ainult omas kodus oma loomulikku õigust tarvitades vabalt ja sõltumatult oma elu korraldada.

Kas oskab eesti rahvas valitseda iseennast ja kas jõuab ta kanda iseseisvat sõltumatut riiki?

Eesti rahva senine minevik annab selle peale kindla jaatava vastuse. Kõige raskemad olud ja elamistingimused ei ole jõudnud hävitada eesti rahva elutungi ega edenemisvõimet. Visalt ja järjekindlalt on rahvas tarvitanud iga eneseavalduse-võimalust oma elujärje parandamise, kultuurivarade loomise ja oma inimliku väärtuse tõstmise sihis. Kui tuli võimalus maad omandada, siis pani üks osa rahvast oma kodule kindla põhja väsimata väeva ja tööga, ja kui avanesid linnade värvad talupoegadele, siis võitis teine osa enesele majanduslikult vaba seisukorra käsitöö ja kaubanduse kaudu. Nõnda tõusnud väike põllumeeste ja linnakodanikkude kihist kasvav välja lühikese aja jooksul arvurikas haritlaste liik, kellest suur osa ennastsalgavalt ja ustavalt andus rahva kultuurijärje tõstmise tööle. Viimase poole aastasaja kestusel, kus elutingimused natuke vabamaks muutusid, on Eestis käimas elav ja väsimata rahva isetegevus kõigil ainelise ja vaimlise kultuuri aladel. Põllumajandus ja käsitöö, kaubandus ja tööstus, haridustöö ja teadus, kirjandus ja kunst leiavad ikka suuremat hulka sihikindlaid ja tahtevõimsaid kandjaid. Terve maa on kaetud igasuguste majanduslikkude, ühistegeliste ja kultuuriliste seltside ja ühingute võrguga. Vaatamata kõigi sihilikkude takistuste ja raskuste peale, mis on valmistanud Vene valitsus ja tema ametnikud ja mille kõrvaldamiseks on kulunud lõpmata palju jõudu, on siiski kõige selle tegevuse viljaks võrdlemisi kindel majanduslik järg ja kõrge kultuuriline tasapind. Rahvahariduse poolest seisab Eesti esimeste hulgas, kuna juba 30 aasta eest kirjaoskamine oli täiesti üldine; kirjandustooteid loetakse suurel arvul; Eesti arvurikkad ajalehed ja ajakirjad lähevad sadatuhande eksemplarides rahva hulka. Poliitiliselt on Eesti rahvas ennast sellekohaste võimaluste ilmumisel tagajärjerrikkalt korraldanud ja omavalitsuse sisseseadmisel ja üldistel valimistel kindlasti ja iseteadlikult oma vaateid ja tahtmist maksmata pannud. Kõige suuremat iseteadvust ja tagajärjerrikkamat küpsust on eesti rahvas aga avaldanud temale pealesunnitud raskes sõjas. Saksa okupatsioonivõimu tegevuse tagajärjel pidi eesti rahvas ilma korraldatud sõjaväeta ja täiesti paljaste kätega vastu astuma Vene nõukogude valitsuse arvuliselt suurtele, hästi korraldatud ja varustatud sõjajõududele, kes ühes Saksa vägede lahkumisega üle Eesti piiride tungisid.

Kuuendat kuud on käimas verine heitlus suures ülekaalus oleva vaenlasega. Selle aja sees, vahet pidamata võideldes, on Eesti rahvas jõudnud oma maa vaenlastest puhastada, oma piirisid kaitsta, omale korralik sõjavägi luua, oma riiklik korraldus kindlale alusele seada ja Asutavas Kogus rajada tõsine rahvaesindus ja üldiselt tunnustatud valitsus.

Kõik see põhjendab usku ja õigustab lootust, et Eesti rahvas, pääsedes sõjahädast ja omandades võimalust oma jõudu ja võimeid igakülgselt välja arendada oma loomu kohaselt, vabalt ja ilma takistamata, luues omale poliitiliselt sõltumata ja ühiseluliselt õiglase korra, lahendades iseäranis äärmiselt valusaid maolusid rahva eluliste huvidele vastavalt, ilma kahtlemata võib rajada kindlale alusele oma riiklik iseolemine ja suudab kanda tarvilikku riiklikku korda, ennast valitsedes põhimõtete ja nõuete järele, mis omased kultuurirahvastele. Oma loomuliku õiguse põhjal minevikust päritud ülesannet täites ja tuleviku ees tõsist vastutust tundes on Eesti rahvas oma riiklikule iseseisvusele aluse pannud täisvõimuliste esinduste poolt väljakuulutatud aktides:

Eesti Maanõukogu poolt 15./28. novembril 1917. a. kõrgema võimu kohta, Eesti Maanõukogu Vanemate Nõukogu poolt 19. veebruaril 1918. a. Päästekomitee loomise kohta, Eesti Maanõukogu Vanemate Nõukogu poolt 24. veebruaril 1918. a. Eesti Vabariigi väljakuulutamise kohta, Päästekomitee poolt 24. veebruaril 1918. a. Ajutise Valitsuse loomise kohta ja Ajutise Valitsuse poolt 11. nov. 1918. a. oma katkestatud tegevuse uuestialgamise kohta.

Eesti Asutav Kogu, kes meie rahva üldise, ühetaoise, otsese ja salajase hääletamise teel proportsionaalselt valitud, soo, usu ning rahvuse peale vaatamata, ja kus on esindatud kõik meie poliitilised ja ühiselulised voolud, kuulutab Eesti rahva suvereenset tahtmist, ilmutades pühalikult kõigile maailma rahvastele, et eelnimetatud aktid avaldavad Eesti rahva kindlat ümberlökkamatut tahtmist, et Eestimaa neis piirides, kus eesti rahvas elamas, täiesti vaba on kõigist alamluse kohustest Vene riigi vastu, et 24. veebruaril 1918. a. katkes lõplikult riiklik side Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel ja et Eesti on iseseisev sõltumatu demokraatlik vabariik.

Eesti riiklikku iseseisvust ja sõltumatust on meie rahva paremad pojad juba kuus kuud kaitsnud, tuues äraarvamata ohvreid. Oma eluõiguse eest peab Eesti rahvas kõige suurema jõupingutusega üliloomulikku võitlust enamlike ja vägivaldse Venemaa vastu ja seda oma kallimat vara tahab Eesti rahvas kaitsta viimse veretilgani.

Eesti Asutav Kogu.

Tallinnas, 19. mail 1919. (allkirjad)

Lisa nr. 5.

Eesti Vabariigi Põhiseadus.

Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse:

Peatükk I.

Üldised määrused.

§ 1. Eesti on iseseisev, sõltumatu (rippumatu) vabariik, kus riigivõim on rahva käes.

§ 2. Eesti maa-alasse kuuluvad Harjumaa, Läänemaa, Järva-maa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Valga linn, Võrumaa, Petserimaa ja muud piiriäärsed mannermaa kohad, kus eesti rahvast asumas, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja muud Eesti vetes olevad saared ja leetseljakud.

Eesti piiride kindlaksmääramine sünnib rahvusvaheliste lepingute läbi.

§ 3. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu, kui Põhiseaduse või Põhiseaduse alusel antud seaduste põhjal.

§ 4. Eestis maksavad tema enese asutuste poolt antud või tunnustatud seadused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud määrused maksavad Eestis tema õigusliku korra lahutamata osadena.

Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmise-ga.

§ 5. Eesti Vabariigi riigikeeleks on eesti keel.

Peatükk II.

Eesti kodanikkude põhiõigustest.

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaosed. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

§ 7. Eesti Vabariik ei anna autähti ega aumärke oma kodanikele, välja arvatud kaitseväelastele sõja ajal. Samuti ei ole Eesti kodanikkudel õigust vastu võtta võõraste riikide aumärke ega autähti.

§ 8. Isiku puutumatus on Eestis kindlustatud.

Kedagi ei või jälgida muidu kui seadustes ettenähtud juhtumustel ja korras.

Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel, kusjuures see otsus põhjendatuna peab olema kuulutatud vangistatule mitte hiljemalt kui 3 päeva peale vangistamist. Otsuse kuulutamist vangistatule on õigus nõuda igal kodanikul, kui kuulutamine mitte sündinud ei ole eelnimetatud tähtajal.

Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt üle viia teise alla.

§ 9. Eestis ei või karistada kedagi tema teo pärast, ilma et see tegu karistusevääriliseks oleks tunnustatud seaduses, mis enne selle teo kordasaatmist maksma hakanud.

§ 10. Kodu on puutumatu. Ei või olla tungimist eluasemesse või selle läbiotsimist muidu kui juhtumustel ja nõuete täitmisel, mis on seaduses tähendatud.

§ 11. Eestis on usu- ja südametunnistuse-vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistuslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi.

Usuliste talituste täitmine on takistamata, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu.

Usutunnistus ega ilmavaade ei või vabanduseks olla kuriteo kordasaatmisele või kodaniku kohuste täitmisest kõrvale hoidumisele. Riigiusku Eestis ei ole.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on koolialalistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähe-musrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetuse andmine seisab riigi valve all.

Kõrgemaile õppeasutustele kindlustatakse autonoomia neis piirides, nagu seda ette näeb nende asutuste seadusandlikul teel kinnitatud põhikiri.

§ 13. Eestis on vabadus oma mõtteid avaldada sõnas, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks.

Tsensuuri Eestis ei ole.

§ 14. Eestis on kindlustatud sõnumete ja kirjade saladus, mis edasi antakse posti, telegraafi ja telefoni või mõnel muul üldtarvitaval teel. Erandeid teha on õigus kohtuvõimudel seadustes ettenähtud juhtumustel.

§ 15. Eestis on kindlustatud õigus pöörduda kaebustega ja palvetega vastavate avalikkude asutuste poole. Pöördumiste kaasas ei tohi käia mingi surve-abinõu. Vastavad asutused on kohustatud asjale andma seadusliku käigu.

§ 16. Ei ole tarvis mingisugust eelluba riigiametnikkude kohulikule vastutusele võtmiseks.

§ 17. Liikumine ja elukoha muutmine on Eestis vaba. Selles vabaduses ei või kitsendada ega takistada kedagi muidu kui kohtuvõimude poolt.

Tervishoidlikel põhjusil võivad seda vabadust kitsendada või takistada ka teised võimud vastavais seadustes ettenähtud juhtumustel ja korras.

§ 18. Kõigil Eesti kodanikkudel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta.

Ühinguisse ja liitudesse koondumine on Eestis vaba.

Streigivabadus on Eestis kindlustatud.

Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.

§ 19. Eestis on kindlustatud vabadus elukutset valida ja ettevõtteid avada ning kasutada põllutöös, kaubanduses, tööstuses, samuti muil majandusaladel. Selles vabaduses ei või kedagi kitsendada või takistada muidu kui seaduste põhjal ja piirides.

§ 20. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtumustel, mil isiklik määramine mitte võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid autonoomseid asutusi, niipalju kui need vastu ei käi riigi huvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamus ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsuse-asutuste asjaajamis-keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igaühel õigus on tarvitada neis asutustes riigikeelt. Kohalikud omavalitsuse-asutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutustega kui ka nende teiste omavalitsuse-asutustega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, vene ja rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörduda riiklikkudesse keskasutustesse kirjalikult oma keeli. Eri-seaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikes riiklikes asutustes kui ka omavalitsuse-asutustes.

§ 24. Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma omaniku nõusolekuta võib seda võõrandada ainult üldistes huvides seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimväärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käivad harimiseks maa saamise, eluaseme ja töö saamise, samuti omakaitse, tööjõu-kaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

§ 26. Kodanikkude õiguste ja vabaduste loendamine eelseisvais §§ (6–24) ei kõrvalda mitte teisi õigusi, mis järgnevad selle Põhiseaduse mõttest või on temaga kokkukõlas.

Kodanikkude vabaduse ja põhiõiguste erakorralised kitsendused astuvad jõusse seaduslikus korras kindla tähtjani väljakuulutatud kaitse-seisukorra puhul vastavate seaduste põhjal ja piirides.

Peatükk III.

R a h v a s t.

§ 27. Riigivõimu kõrgemaks teostajaks Eestis on rahvas ise oma hääleõiguslike koodanikkude näol. Hääleõiguslik on iga kodanik, kes on saanud kakskümmend aastat vanaks ja on olnud vahet pidamata vähemalt ühe aasta Eesti riikkondsuses.

§ 28. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnistatud nõdra- või hullumeelseks ja 2) pimedad, kurtummad ja pillajad, kui nad on eestkostmise all.

Hääleõigusest jäetakse ilma mõned liigid kurjategijaid Riigikogu valimisseaduse põhjal.

§ 29. Rahvas teostab riigivõimu: 1) rahvahääletamise, 2) rahvaalgatamise ja 3) Riigikogu valimise teel.

§ 30. Iga Riigikogu poolt vastuvõetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestel tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmendviis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuavab, et nimetatud seadus esitataks rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis oleneb pärastine väljakuulutus rahvahääletuse tagajärgedest.

§ 31. Rahvaalgatamise korras on kahekümneviiel tuhandel hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antaks, muudetakse või tunnistataks maksvusetuks. Sellekohane nõudmine antakse väljatöötatud seaduseelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhtumusel pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamus eelnõu vastuvõtuks, omandab ta seadusliku jõu.

§ 32. Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse või võtab vastu Riigikogu poolt tagasilükatud seaduse, kuulutatakse välja uued Riigikogu valimised, mis võetakse ette hiljemalt seitsekümmendviis päeva pärast rahvahääletamist.

§ 33. Rahvahääletused sünnivad Riigikogu juhatuse ülevalvel. Rahvahääletamise alused ja kord määratakse eriseaduses.

§ 34. Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvaalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenude tegemine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutegemine, kaitse-seisukorra väljakuulutamise ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamise, samuti ka lepingud võraste riikidega.

Peatükk IV.

R i i g i k o g u.

§ 35. Rahvaesindajana teostab riigi seadusandlikku võimu Riigikogu.

§ 36. Riigikogus on sada liiget, kes valitakse üldisel, üheaotsel, otsesel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

Riigikogul on õigus oma liikmete arvu suurendada; sellekohane seadus hakkab maksma järgmistel Riigikogu valimistel.

Riigikogu valimisseadus antakse välja eriseadusena.

§ 37. Õigus Riigikogu liikmete valimisest osa võtta või ennast Riigikogu liikmeks valida lasta on igal Eesti kodanikul, kes on hääleõiguslik.

§ 38. Riigikogu liikmed, välja arvatud Vabariigi Valitsuse liikmete abid, ei või olla Vabariigi Valitsuse ega tema asutuste poolt nimetatud ametites.

§ 39. Iga kolme aasta järel võetakse ette uued Riigikogu valimised. Riigikogu volituste algus arvatakse Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise päevast.

§ 40. Juhtumusel, kui Riigikogu liige kaotab oma valimisõiguse, on vangistatud Riigikogu loal, lahkub surma läbi või volitused maha pannes, astub tema asemele valimisseaduse korras uus liige eelmises paragrahvis ettenähtud tähtajani.

§ 41. Riigikogu astub kokku korraliseks istungjärguks igal aastal oktoobri esimesel esmaspäeval.

§ 42. Riigikogu juhatus võib Riigikogu kokku kutsuda ka erakorralisteks istungiteks, kui asjaolud seda nõuavad. Ta peab seda tegema, kui seda nõuab Vabariigi Valitsus või $\frac{1}{4}$ Riigikogu seaduslikust koosseisust.

§ 43. Riigikogu valib oma esimesel valimisele järgneval istungil esimehe ja teised juhatuse liikmed. Seda istungit juhatab kuni esimehe valimiseni eelmise Riigikogu esimees.

§ 44. Riigikogu annab välja oma kodukorra, mis avaldatakse seadusena.

§ 45. Riigikogu liikmed ei ole seotud mandaatide läbi.

§ 46. Riigikogu on otsustusevõimeline, kui on koos vähemalt pooled liikmed tema seaduslikust koosseisust.

§ 47. Riigikogu koosolekud on avalikud. Ainult erakorralistel juhtumustel, kui sellega on nõus $\frac{2}{3}$ koosolijaist liikmeist, võib kuulutada Riigikogu koosoleku kinniseks.

§ 48. Riigikogu liige ei kannu mingisugust vastutust peale kodukorras ettenähtud poliitiliste avalduste eest, mis ta on teinud Riigikogus ja tema komisjonides.

§ 49. Ilma Riigikogu nõusolekuta ei või tema liiget vangistada, välja arvatud juhtumused, mil ta on tabatud kuriteolt. See-sugusel juhtumusel antakse vangistusest teada ühes selle põhjustega mitte hiljemini kui 48 tunni kestel Riigikogu juhatusele, kes paneb selle ette Riigikogule otsustamiseks järgmisel koosolekul.

Riigikogul on õigus oma liikmetele määratud vangistust või teist kitsendust edasi lükata kuni Riigikogu istungjärgu vaheajani või volituste lõpuni.

§ 50. Riigikogu liikmed vabastatakse nende volituste kestusel riigikaitse-teenistusest.

§ 51. Riigikogu liikmed saavad sõiduraha ja tasu, mille suurus määratakse kindlaks seaduses ja mida Riigikogu võib muuta ainult järgnevate Riigikogu koosseisude kohta.

§ 52. Riigikogu annab välja seadusi, määrab riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve, otsustab laenude tegemist ja muid asju põhiseaduse alusel.

§ 53. Riigikogu poolt vastuvõetud seadused kuulutab välja Riigikogu juhatus.

§ 54. Kui seaduses eneses muud korda ja tähtaega ei ole ette nähtud, hakkab ta maksma kümnendal päeval peale avaldamist „Riigi Teatajas“.

§ 55. Riigikogu teostab riigiasutuste ja -ettevõtete majandusliku tegevuse ja riigi eelarve täitmise kontrolli tema poolt ametisse seatavate vastavate asutuste kaudu.

§ 56. Igal Riigikogu liikmel on õigus Riigikogu koosolekul küsimustega Valitsuse poole pöörduda. Uhel neljandikul Riigikogu seaduslikust koosseisust on õigus Valitsuselt aru pärida, mille peale tuleb seletus anda.

Peatükk V.

Valitsusest.

§ 57. Valitsemisvõimu teostab Eestis Vabariigi Valitsus.

§ 58. Valitsus koostub riigivanemast ja ministritest. Viimaste arv, tööjaotus nende vahel kui ka lähem asjaajamis-kord määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 59. Vabariigi Valitsuse kutsub ametisse ja vabastab sellest Riigikogu. Üksiku ministri lahkumise puhul täidab tema kohuseid uue ametisseastumiseni üks Vabariigi Valitsuse liikmeist valitsuse määramisel.

§ 60. Vabariigi Valitsus juhib riigi sise- ja välispolitikat, hoolitseb riigi välise puutumatus, sisemise julgeoleku ja seaduste täitmise eest. Tema

1) seab kokku riigi sissetulekute ja väljaminekute eelarve ja esitab selle kinnitamiseks;

2) nimetab ametisse ja vabastab sellest kaitsevaelisi ja kodanlisi ametnikke, kuivõrt see ülesanne ei ole usaldatud seaduste järele teiste ametiasutuste kätte;

3) teeb Eesti Vabariigi nimel lepinguid võõraste riikidega ja esitab need Riigikogule kinnitamiseks;

4) kuulutab sõda ja teeb rahu Riigikogu vastava otsuse põhjal;

5) kuulutab välja kaitse-seisukorda nii üksiku is riigi osades kui ka kogu riigis ja esitab selle Riigikogule kinnitamiseks;

6) esitab seadus-eelnõusid Riigikogule;

7) annab välja seadustega kokkukõlas määrusi ja korraldusi ja

8) otsustab armuandmis-palved.

§ 61. Riigivanem esindab Vabariiki, juhib ja ühtlustab Vabariigi Valitsuse tegevust, juhatab Valitsuse istungeid ja võib aru pärida üksikult ministritelt nende tegevuse kohta.

§ 62. Riigivanemale määrab Vabariigi Valitsus oma liikmete hulgast asetäitja.

§ 63. Valitsuse istungid on kinnised. Ainult iseäraseil pidulikel juhtumusil võib neid lahtisteks kuulutada.

§ 64. Vabariigi Valitsusel peab olema Riigikogu usaldus. Valitsus või tema üksikud liikmed lahkuvad ametist, kui Riigikogu neile avaldab otsekohest umbusaldust.

§ 65. Vabariigi Valitsuse juures on riigikantselei, mis seisab riigivanema valve all. Riigikantseleid juhatab riigisekretär, kelle nimetab ametisse Vabariigi Valitsus.

§ 66. Kõik valitsemisaktid, mis antakse valitsuse poolt, peavad kandma riigivanema, vastava ministri ja riigisekretäri allkirja.

§ 67. Riigivanema ja ministrite kohtulikule vastutusele võtmine ametialaste süütegude eest võib sündida üksnes Riigikogu sellekohase otsuse põhjal. Asja harutamine allub Riigikohtule.

Peatükk VI.

Kohtust.

§ 68. Õigusemõistmist Eestis teostavad oma tegevuses sõltumatud kohtud.

§ 69. Ülemat kohtuvõimu Eestis teostab Riigikogu poolt valitud riigikohtunikudest koostuv Riigikohus.

§ 70. Kohtunikke, kui nad seaduse järele ei ole valitavad, nimetab ametisse Riigikohus.

§ 71. Kohtunikke võib tagandada ametist ainult kohtu teel.

Kohtunikke võib vastu nende tahtmist paigutada ühest kohast teise ainult seaduse täitmise tingitud juhtumustel.

§ 72. Kohtunikud ei või pidada peale seadustes ettenähtud juhtumuste kõrvalist palgalist ametit.

§ 73. Sellekohaste seaduste alusel ja korras alluvad üksikud liigid kriminaalasju vandekohtuile. Vandekohtunikke ei seo eelmise paragrahvi nõuded.

§ 74. Erakorralised kohtud on lubatud sellekohase seaduse piirides ainult sõja-ajal, kaitse-seisukorras ja sõjalaevadel.

Peatükk VII.

Omavalitsusest.

§ 75. Omavalitsuste kaudu teostab valitsemist kohal riigivõim, kuivõrt seaduses selleks ei ole loodud eriasutusi.

§ 76. Omavalitsuse-üksuste esinduskogud valitakse üldisel, ühetaosel, otsesel ja salajasel hääletamisel proportsionaalsuse põhimõtete alusel.

§ 77. Omavalitsuse-üksustel on õigus oma ülesannete täitmiseks maksusid võtta ja koormusi peale panna seaduses kindlaks määratud piirides ja korras.

Peatükk VIII.

Riigikaitsest.

§ 78. Kõik Eesti kodanikud on kohustatud osa võtma Vabariigi kaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras.

§ 79. Vabariigi kaitseks moodustatakse kaitseväed, mille korraldus määratakse kindlaks eriseaduses.

§ 80. Mobilisatsiooni väljakuulutamise kui ka sõja alguse korral läheb Vabariigi kaitsevägede juhatamine Vabariigi Valitsuselt tema poolt määratud iseärase kaitsevägede ülemjuhataja kätte, kelle võimupiirid on kindlaks määratud eriseaduses.

§ 81. Vabariigi Valitsusel on õigus välja anda eriseaduses ettenähtud alustel ja korras kaitsevägedesse puutuvaid seadlusi ja määrusi.

§ 82. Vabariigi kaitsejõudude mobilisatsiooni väljakuulutamise otsustab Riigikogu.

Vabariigi Valitsusel on õigus ilma Riigikogu otsust ootamata mobilisatsiooni välja kuulutada, kui võõras riik on kuulutanud Vabariigile sõja, alanud sõjalise tegevuse või välja kuulutanud Vabariigi vastu mobilisatsiooni.

Peatükk IX.

Riigi maksudest ja eelarvest.

§ 83. Ühtegi avalikku maksu ehk koormust ei või kellelegi peale panna muidu kui seaduse alusel.

§ 84. Ei tohi kellelegi riigi kulul paiukit, vaevatasu või muud tasu määrata muidu kui sellekohase seaduse põhjal.

§ 85. Iga aasta jaoks seatakse riigi sissetulekute ja väljaminekute üldine eelarve kokku. Seadusandlikul teel võib selle maksvust jaoliselt pikendada kuni uue eelarve vastuvõtmiseni.

Peatükk X.

Põhiseaduse jõust ja muutmisest.

§ 86. Põhiseadus on vankumatuks juhteks Riigikogu ning kohtu- ja valitsuse-asutuste tegevuses.

§ 87. Põhiseaduse muutmise algatamisõigus on rahval rahvalgatuse korras kui ka Riigikogul harilikus korras.

§ 88. Rahvas otsustab rahvahääletusel Põhiseaduse muutmise, olgu see algatud kas rahva-algatuse korras või Riigikogu poolt.

§ 89. Põhiseaduse muutmise eelnõu peab rahvale teada antama vähemalt kolm kuud enne rahvahääletuse päeva.

Lisa nr. 6.
 Riigi 1926./27. a. eelarve.
 Kulud ¹⁾.

Korralised kulud.	
Riigikogu	47 305 900 mk.
Riigivanem ja riigikantselei	26 636 800 "
Riigikontroll	33 479 600 "
Rahaministeerium	468 532 000 "
Kauband.-tööstusmin.	16 454 600 "
Haridusministeerium	608 799 400 "
Kohtuministeerium	288 988 600 "
Siseministeerium	380 101 400 "
Sõjaministeerium	1 539 875 700 "
Põllutöö-ministeerium	350 426 000 "
Teedeministeerium	1 725 754 500 "
Välisministeerium	101 115 300 "
Töö-hoolekande-ministeerium	386 936 200 "
Riigi võlad	351 984 500 "
Kokku korralisi kulusid	6 326 390 500 mk.

Erakorralised kulud.	
Riigivanem ja riigikantselei	2 000 000 mk.
Rahaministeerium	125 000 000 "
Haridusministeerium	140 753 500 "
Kohtuministeerium	8 300 000 "
Siseministeerium	1 000 000 "
Sõjaministeerium	372 875 300 "
Põllutöö-ministeerium	393 657 700 "
Teedeministeerium	452 364 700 "
Töö-hoolekande-ministeerium	26 099 800 "
Kokku erakorralisi kulusid	1 522 051 000 mk.

Kokku kulusid 7 848 441 500 mk.

Tulud.

Korralised tulud.	
Otsesed maksud.	
Tulumaks	274 300 000 mk.
Äri- ja tööstusmaks	307 000 000 "
Maa- ja hoonetemaks	44 200 000 "
Maks kapitali protsentidest	16 620 000 "
Kinnituskas	45 040 000 "
Päranduskas	19 000 000 "
Kokku	706 160 000 mk.

1) Lühendatult.

Lõivud ja tasumaksud.

Tempelmaks ja lõivud	331 000 000	mk.
Patendid ja proovid	12 340 000	"
Mitmesugused tasumaksud	52 131 700	"
	<hr/>	
Kokku	395 471 700	mk.

Kaudsed maksud.

Tollid	1 529 800 000	mk.
Aktiisid	499 405 000	"
	<hr/>	
Kokku	2 029 205 000	mk.

Riigi monopolid.

Piiritusemonopol	1 060 004 000	mk.
----------------------------	---------------	-----

Riigi ettevõtted ja varandused.

Riigi kapitalid	89 516 600	mk.
Maad, hooned, metsad, veed	1 004 438 000	"
Raudteed	1 210 000 000	"
Sadamad ja laod	113 949 200	"
Post, telegraaf, telefon	437 225 000	"
Mitmesugused riigi-ettevõtted	249 749 600	"
Mitmesugused riigivarandused	57 073 900	"
	<hr/>	
Kokku	3 161 952 300	mk.

Segatulud	251 764 700	mk.
---------------------	-------------	-----

Kokku korralised tulud 7 579 557 700 mk.

Erakorralised tulud	268 883 800	mk.
-------------------------------	-------------	-----

Kokku tulusid 7 848 441 500 mk.

S i s u.

	Lk.
Eessõna	3
1. peatükk. Ühinemise vajadus. Ühinemismvormid. Korra tarvilikkus	5
2. peatükk. Riik	7
3. peatükk. Mitmesugused riigivormid	10
4. peatükk. Tähtsamate riikide riiklik kord	16
5. peatükk. Rajariikide riiklik kord	22
6. peatükk. Eesti Vabariigi rajamine	26
7. peatükk. Eesti Vabariigi Põhiseadus	33
8. peatükk. Kodaniku põhiõigused	36
9. peatükk. Riigikogu valimised	42
10. peatükk. Parlament	49
11. peatükk. Riigikogu	54
12. peatükk. Seadusandlus	60
13. peatükk. Valitsemine ja valitsus	67
14. peatükk. Eesti Vabariigi Valitsus ja valitsemine	72
15. peatükk. Valla ja maakonna omavalitsus	75
16. peatükk. Linna ja alevi omavalitsus	79
17. peatükk. Rahvaharidus	83
18. peatükk. Politsei korraldus	88
19. peatükk. Riigikaitse	91
20. peatükk. Töökaitse ja hoolekanne	94
21. peatükk. Riigi eelarve ja riigikontroll	98
22. peatükk. Riigi tulud	101
23. peatükk. Kohus	107
24. peatükk. Tsiviilkohus	110
25. peatükk. Kriminaalkohus	114
26. peatükk. Administratiivkohus	118
27. peatükk. Perekond	120
28. peatükk. Rahvusvaheline liiklemine	122
29. peatükk. Ühingute asutamine. Koosolekute pidamine	126
Lisa nr. 1. Maanõukogu otsus kõrgemast võimust	128
Lisa nr. 2. Vanematekogu otsus Päästekomitee loomisest	128
Lisa nr. 3. Manifest kõigile Eestimaa rahvastele	128
Lisa nr. 4. Eesti Asutava Kogu seletus Eesti riiklikust ise- seisvusest ja olenematuses	130
Lisa nr. 5. Eesti Vabariigi Põhiseadus	136
Lisa nr. 6. Riigi 1926./27. aasta eelarve	144

Dr. J. Manninen

Eesti Rahva Muuseumi direktor

EESTI KANNUD

Etnograafilised monograafiad — I anne.

Trükitud kriidipaberil, eesti keeles ainult 400 eksemplari.

Hind 550 marka.

„Looming“ nr. 1, 1926. a. — Dr. J. Manninen on annud kõigile kunstiarmastajale ja -hindajale esimese raamatu, mis käsitab Eesti kunsti. See monograafia on pühendatud ühele Eesti Rahva Muuseumi osakonnale, nimelt kannudele. Hoolikalt valitud näidete juurde on antud esimene kord ka kirjeldused. Kui rahvakunst varemini jäi teiseväertuslikuna „kõrge kunsti“ varju, siis oleks nüüd asjata ennast enam petta. On olemas eesti rahvakunst, kuigi selle tähtsust ei juleta veel täies ulatuses rõhutada. On enam kui tänuväärt pealkirjas mainitud vihu ilmumine. *J. Genss.*

„Postimees“, 6. jaan. 1926. a. — Dr. Mannise teos on üks neist vähestest teostest, mis võib ilustada iga peene maitsega isiku, iga kunstiharrastaja lauda. Koguni harva leiame teoseid, mis Eesti trükikodadele nii au teeksid kui „Kannud“. — Dr. Mannise teos ei ole määratud ainult Eesti kodudele, vaid võõrastegi maade haritlastele, nimelt etnograafidele. D. Manninen on seega tähtsa sammu astunud Eesti tutvustamiseks väljaspool Eestit. *M. J. Eisen.*

„Päevaleht“. — Kellel meie rahvakunsti vastu huvi ja lugupidamist, sellele võib raamatut julgesti soovitada, sest ta on üks paremini ja puhtamalt valmistatud väljaanne Eesti raamatuturul.

Dr. J. Manninen

Eesti Rahva Muuseumi direktor

Etnograafiline sõnastik

84 lk. 131 joon. Hind 180 marka (iluköites 280 mk.).

J. Adamson

Tartu poeglaste reaalgümnaasiumi ajaloo, kodaniku- ja majandusteaduse õpetaja

EESTI AJALUGU

180 lk. 121 joon. Hind köites 165 marka.

H. Kruus: VENE-LIIVI SÕDA. / H. Kruus: AJALOOLINE ARHIIV I.
H. Moora: EESTI MUISTSE ISESEISVUSAJA KULTUUR.

HIND 220 MARKA